

Tutkimus & **KRITIIKKI**

1 | 2022

Engels ja
ekonomiakritiikki

Engels *Pääoman*
toimittajana

Engelsin *Luonnon*
dialektiikka

—

Bourdieu kohtaa
marxismia

Tapaus Vastaamo

—

**Palmgren ja
kansanrintama**

Tutkimus & KRITIIKKI

Karl Marx -seuran julkaisu
1 / 2022 | 2. vuosikerta | eISSN 2737-1603

Tutkimus & kritiikki on Karl Marx -seuran julkaisema monitieteinen aikakausjulkaisu. Lehti edistää moniäänistä keskustelua marxilaisen perinteen sisällä ja eri tieteenalojen kriittisten suuntausten välillä. *Tutkimus & kritiikki* tarjoaa julkaisuväylän erityisesti yhteiskuntatieteellisten ja humanististen alojen kriittiselle tutkimukselle, mutta se ottaa vastaan marxilaiseen perinteeseen kiinnittyviä tutkimuksia myös muilta aloilta. *Tutkimus & kritiikki* julkaisee vertaisarvioituja tieteellisiä artikkeleita, katsauksia, kirja-arvosteluja ja keskustelua nykypäivän ja tulevaisuuden polttavista kysymyksistä. Lehdessä julkaistavat tutkimusartikkelit läpäisevät vertaisarvioinnin ja ne valitaan tieteellisin perustein.

Lähetä käsikirjoitus!

Kirjoittajaohjeet löytyvät tämän julkaisun lopusta sekä alla olevan linkin takaa.

[JOURNAL.FI](https://www.journal.fi) →

TOIMITUS

Päätoimittaja

Jussi Silvonen
toimitus@marxseura.fi

Toimitussihteeri

Miikka Palokangas
toimitussihteeri@marxseura.fi

Toimittajat

Sauli Havu
Saska Heino
Pertti Honkanen
Juha Koivisto
Matti Kortesoja
Simo Pieniniemi

Ulkoasu

Saana Nyqvist

Taitto

Miikka Palokangas

Sisällys

Pääkirjoitus: Dialektiikan muunnelmia

ARTIKKELIT

- 9 **Matti Kortesoja**
Tapaus Vastaamo: Symptomaattinen luenta potilastietosuojaan
murtumisen yhteiskunnallisista syistä ja seurauksista
- 33 **Alpo Väkevä**
Työväestön ja ”edistyksellisen porvariston” yhteistyö fasismia
vastaan ja sosialismin puolesta: Raoul Palmgrenin
kansanrintama-ajattelu 1930-luvulla

ENGELS 200 -SEMINAARI

- 59 **Miika Kabata**
Pääoman alkulähteillä: Engelsin rooli marxilaisen poliittisen
taloustieteen kritiikin muodostumisessa
- 85 **Pertti Honkanen**
Engels *Pääoman* editoijana
- 98 Haastattelussa Kaan Kangal (Vesa Oittinen)

KATSAUKSET JA PUHEENVUOROT

- 109 **Sauli Havu**
Bourdieu kohtaa marxismin: Michael Burawoyn teoksesta
Symbolic Violence: Conversations with Bourdieu
- 126 **Keijo Lakkala**
Utopia vastaloogisena sosiaalisena käytäntönä
(Lectio praecursoria 3.12.2021)
- 133 **Vesa Oittinen**
Pertti Hynysen (1943-2021) muistoksi

- 135 **Isabella M. Weber: How China Escaped Shock Therapy**
Saska Heino

- 139 English abstracts *Tutkimus & kritiikki* 1/2022

Dialektiikan muunnelmia

Marraskuussa 2020 tuli kuluneeksi kaksisataa vuotta Friedrich Engelsin syntymästä. Engels oli Karl Marxin läheinen ystävä ja tämän tärkein työtoveri. Engelsin taloudellinen tuki mahdollisti Marxin teoreettisen työn jatkumisen silloinkin, kun Marxin oma talous oli romahduspisteessä.

On pitkälti Engelsin ansiota, että Marxin pääteokset ovat tulleet julkaistuksi, ja Engelsin rooli marxismin muotoutumisessa omaksi oppijärjestelmäkseen oli ratkaiseva. *Anti-Dühring* (1878) ja *Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi* (1892) olivat ne avaintekot, jotka tekivät Marxin ajattelun tunnetuksi työväenliikkeen sukupolville 1800-luvun lopulta vuosikymmeniksi eteenpäin.

Marx ja Engels olivat paitsi läheisiä myös omaperäisiä ja itsenäisiä ajattelijoita. Heidän näkemystensä keskinäinen suhde on ollut keskustelujen ja kiistojen kohde 1920-luvulta lukien. Tulkintojen toisena ääripäänä on näkemys monoliittisesta Marx ja Engels -kaksilosta, kun taas toisessa ääripäässä nähdään suoranainen vastakkaisuus Marxin ekonomiakritiikin ja Engelsin 'tieteellisen sosialismin' välillä. Kiistojen luonteeseen on kuulunut niiden ideologinen ylimääräytyminen tavalla, joka ei ole tehnyt kunniaa kummankaan ajatusten erityispiirteille.

Kun ideologisen monoliittisuuden vaatimuksesta on luovuttu, on tullut mahdolliseksi tarkastella Engelsiä itsenäisenä ajattelija, jonka rooli ei rajoitu vain Marxin teosten toimittamiseen ja niiden popularisointiin. Engelsin tunnetuin ja kiistanalaisin panos liittyy 'luonnon dialektiikan' käsitteeseen. *Luonnon dialektiikan* käsikirjoituskokoelma julkaistiin yhtenäisenä teoksena 1930-luvulla Neuvostoliitossa, ja siitä tuli yksi marxilais-leniniläisen Marx-tulkinnan peruskivistä.

Tällä vuosituhannella dialektiikan käsitteeseen ja luonnon dialektiikkaan on herännyt uudenlaista kiinnostusta. Ilmasto- ja ympäristökriisin myötä on syntynyt erilaisia ekososialismin tulkintoja, joissa nojaututaan Marxin kapitalismikritiikin ohella myös Engelsin ajatuksiin ihmisen luontosuhteesta (esim. Saito 2017, 2021).

Myös filosofisessa keskustelussa dialektiikan käsitteeseen ja merkitykseen on palattu mm. uusmaterialismiin liittyvissä keskusteluissa ja *Pääoman* metodin uudelleenarvioinneissa (esim. Arthur 2004, Ollman & Smith 2008). Keskustelu Engelsistä ja dialektiikasta tuleekin epäilemättä jatkumaan myös lehtemme tulevissa numeroissa.

COVID-pandemia vaikutti siten, että useita suunniteltuja Engelsin merkkivuoden tilaisuuksia jouduttiin perumaan tai siirtämään. Näin kävi myös Suomessa, kun Marx-seuran Engels-seminaari päästiin toteuttamaan vasta syksyllä 2021.

Julkaisemme tässä lehdessä osan seminaarin esitelmistä. Engelsin panosta marxilaiseen teoriaan tarkastellaan kahdesta näkökulmasta. Ensimmäinen liittyy Engelsin rooliin Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin kehityksessä, toinen Engelsiin ‘luonnon dialektiikan’ isänä ja kehittäjänä.

Miika Kabata tarkastelee artikkelissaan Engelsin 1843 kirjoittaman *Umrissen* (Ääriivivoja kansantaloustieteen arvosteluksi) merkitystä poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumiselle. *Umrisse* oli Marxin mukaan ”nerokas luonnostelma taloudellisten kategorioiden kritiikiksi”, ja se olikin epäilemättä keskeinen virike sille, että Marx keskittyi työssään juuri poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Kabatan mukaan *Umrissen* vaikutus Marxin ratkaisuihin *Pääomassa* on merkittävämpi kuin tähän asti on yleensä ajateltu.

Pertti Honkanen arvioi tekstissään Engelsin roolia *Pääoman* toimittajana. Engels toimitti tunnetusti *Pääoman* toisen ja kolmannen osan Marxin jättämistä, keskeneräisistä ja hajanaisista käsikirjoituksista. Kiistaa on käyty laajasti siitä, kuinka tarkkaa Engelsin toimitustyö on. *Marx Engels Gesamtausgabessa* julkaistut tekstit mahdollistavat hyvinkin tarkan käsikirjoitusten ja *Pääoman* julkaistujen editioiden vertaamisen keskenään. Honkanen kuvaa Engelsin *Pääoman* kuhunkin osaan tekemiä ratkaisuja ja arvioi niiden merkitystä. Pääosin Engelsin työ oli tunnollista toimittamista, mutta muutamat hänen tekemistään lisäyksistä, esimerkiksi ne, jotka koskevat teesiä kapitalismin romahduksesta ja voiton suhdeluvun laskutendenssin lakia, ovat antaneet aihetta yhä jatkuvaan polemiikkiin.

Vesa Oittinen haastattelee Engels-seminaariin osallistunutta Kaan Kangalia,

joka tarkastelee tuoreessa kirjassaan *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature* (2020) Engelsin *Luonnon dialektiikka* -teoksen syntyprosessia ja teoksesta käytyjä keskusteluja 1930-luvulta nykyhetkeen.

Engels-teeman lisäksi *Tutkimus & kritiikki* -lehden toinen numero sisältää artikkelit Raoul Palmgrenin kansanrintama-ajattelusta, terapiakeskus Vastaamon tietomurrosta sekä Michael Burawoyn Bourdieu-kritiikistä.

Alpo Väkevä tarkastelee artikkelissaan Raoul Palmgrenin ajatuksia fasismin vasemmaisesta toiminnasta 1930-luvun Suomessa. Kuten muutkin suomalaiset vasemmistointellektuellit, myös Palmgren kannatti niin sanottua kansanrintamatoimintaa, jossa vasemmistovoimat liittoutuisivat myös edistyksellisten ”porvarillisten” voimien kanssa fasismia vastaan. Vaikka kansanrintama-ajatus ei koskaan Suomessa saavuttanut samanlaista merkitystä kuin muualla Euroopassa, asiasta käytiin laajaa keskustelua. Kuten Väkevä osoittaa, Palmgrenin erityispiirre tässä keskustelussa oli se, että hän pyrki 1930-luvun tutkimustöissään perustelemaan kantaansa historiallisesti vedoten myös Marxin ja Engelsin poliittisiin analyysiin.

Matti Kortesoja tarkastelee terapiakeskus Vastaamon tietomurtoa, jonka seurauksena tämän yksityisen psykoterapiakeskuksen asiakkaiden tietoja vuodettiin internetiin syksyllä 2020. Kortesojan mukaan kyseessä ei ole yksittäistapaus, vaan oire laajemmasta potilas- ja henkilötietojen keräämiseen ja arkistointiin liittyvästä ongelmasta. Artikkelissa tietomurto kytketään osaksi valvontakapitalismin sekä alustatalouden kehitystä sekä tähän liittyvää valvonnan ja sääntelyn puutetta. Kortesoja korostaa, että teknologisten ratkaisujen lisäksi vaadittaisiin laajempaa kriittistä tutkimusta ja keskustelua luottamuksellisten tietojen keräämisestä ja käytöstä.

Sauli Havu käsittelee katsauksessaan Michael Burawoyn Pierre Bourdieuta käsittelevää kirjaa *Symbolic Violence. Conversations with Bourdieu*. Havu tuo kirjan avulla esiin yhtymäkohtia ja eroavaisuuksia Bourdieun ja marxilaisten teoreetikoiden välillä. Näin kiistanalainen suhde Bourdieun, viime vuosisadan ehkä tunnetuimman kriittisen sosiologin, ja marxilaisen tradition välillä saa lisävalaistusta.

Tutkimus & kritiikki ilmestyy nyt toista vuottaan. Ensimmäisen numeron ilmestymisen jälkeen olemme saaneet käyttöömmme Tieteellisten seurain valtuuskunnan vertaisarviointitunnukset osoituksena vakiintuneesta tieteellisestä arviointiproses-

sista. Artikkelimme saavat myös DOI-tunnisteet, jotka helpottavat artikkeleiden löytämistä ja tunnistamista nettihauissa.

Lehtemme seuraava numero ilmestyy keväällä 2023. Numerossa tullaan käsittelemään muun muassa ympäristökriisiä antroposeenin ja marxilaisuuden näkökulmista. Kapitalistinen kasvupakko on omalta osaltaan aiheuttamassa yhteiskunnallisen luontosuhteen kriisiytymistä. Yhteiskunnan kapitalistinen kehitysmuoto (kaikkien suhteiden muuttuminen pääomavälitteisiksi ja tavaramuotoisiksi) tuottaa kriisejä muissakin suhteissa. Päivähoito, terveyshuolto, sosiaalitoimi, vanhusasuminen – muun muassa kaikille näille alueille kasaantuu ongelmia, joiden kriittiseen tarkasteluun lehtemme palstat ovat avoinna.

Tutkimus & kritiikki -toimitus

LÄHTEET

- ARTHUR, C. J. (2004). *The New Dialectic and Marx's Capital*. Leiden: Brill.
- ENGELS, F. (1979). Anti-Dühring. Herra Eugen Dühring tieteen mullistajana [1878]. Teoksessa K. Marx & F. Engels. *Valitut teokset. 6 osaa. Osa 5* (177–523). Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (1979). Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi [1892]. Teoksessa K. Marx & F. Engels, *Valitut teokset. 6 osaa. Osa 6* (35–108). Moskova: Edistys.
- KANGAL, K. (2020). *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature*. Cham: Palgrave Macmillan
- OLLMAN, B., & SMITH, T. (toim.). (2008). *Dialectics for the New Century*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- SAITO, K. (2017). *Karl Marx's Ecosocialism*. New York: Monthly Review Press.
- SAITO, K. (toim.). (2021). *Reexamining Engels's Legacy in the 21st Century*. Cham: Palgrave Macmillan.

Erratum

Lisäyksenä puuttuva tieto: *Tutkimus & kritiikin* numerossa 1/2021 julkaistu Marko Ampujan artikkeli ”Innovaatio nykykapitalismin ideologisen arvona” on syntynyt osana tutkimushanketta, jota on rahoittanut Suomen Akatemia (309299).

Tapaus Vastaamo

Symptomaattinen luenta potilastietosuojan murtumisen yhteiskunnallisista syistä ja seurauksista

MATTI KORTESOJA

Artikkelin tapaustutkimus käsittelee Vastaamon tietomurtoa, jonka seurauksena yksityisen psykoterapiakeskuksen asiakkaiden potilas- ja henkilötietoja vuodettiin verkon pimeimpiin syövereihin syksyllä 2020. Toisin kuin julkisuudessa on esitetty, kyseessä ei ole pelkästään yksittäinen tietomurto, joka sai alkunsa Vastaamon tietosuojan laiminlyönnin seurauksena. Artikkelitarkastelee Vastaamon tapausta varoittavana esimerkkinä yhteiskunnallisesta ongelmasta, joka liittyy laajemmin potilas- ja henkilötietojen keräämiseen, arkistointiin ja hallintaan. Vastaamon tietomurtoa koskevan julkisen keskustelun symptomaattinen luenta osoittaa, kuinka Vastaamon tapaus nivoutuu osaksi yksityisten ja julkisten palveluntarjoajien harjoittamaa valvontakapitalismia, digitaalisen alustatalouden palvelutuotantoa sekä terveydenhuollon informaatioinfrastruktuurin dataistumista, missä eräs merkittävimmistä ongelmista on luottamuksellisia tietoja keräävien yritysten puutteellinen sääntely ja valvonta, mikä on tehnyt potilas- ja henkilötietosuojasta aiempaa haavoittuvampaa. Nykyiset pyrkimykset tietomurtojen estämiseen Suomessa koskevat lähinnä kyberturvallisuutta ja tietosuojaa parantavia keinoja, kuten potilas- ja henkilötietojen valtakunnallista keskittämistä ja potilastietojärjestelmien järeämpää auditointia. Artikkelissa esitetään, että teknologisten ratkaisujen lisäksi tarvittaisiin syvempää kriittistä ymmärrystä ja yhteiskunnallista keskustelua luottamuksellisten potilas- ja henkilötietojen keräämisestä ja käytöstä, mitä artikkelissa tarkastellaan symptomaattisen luennan keinoin.

Avainsanat: alustatalous, dataistuminen, potilas- ja henkilötietosuojat, symptomaattinen luenta, valvontakapitalismi

Vuoden 2020 lokakuussa iltapäivälehdistö toi julkisuuteen järkyttävän uutisen siitä, että Vastaamo-nimisen psykoterapiapalveluita tarjoavan yrityksen asiakkaiden henkilö- ja potilastiedot olivat päätyneet rikollisten käsiin (Kärkkäinen 2020).¹ Nimimerkillä (*Ransom_man*) esiintynyt kiristäjätaho uhkasi julkaista anastetut tiedot verkossa, sillä Vastaamo ei ollut maksanut noin puolen miljoonan euron lunnaita tietojen julkaisemisen estämiseksi. Lunnaita vaatinut tahto kertoi *Ilta-Sanomille* julkisen uhkauksen motiiviksi sen, ettei Vastaamo ”suojellut asiakkaitaan riittävästi eikä halunnut suojella näiden tietoja” (Kärkkäinen 2020). Henkilö- ja potilastietonsa menettäneille ihmisille lähetettiin uhkauksen jälkeen sähköpostitse henkilökohtainen kiristysviesti, jossa luottamuksellisten tietojen salaamisesta vaadittiin maksamaan vuorokauden kuluessa kahden sadan euron lunnaat anonyminä bitcoineina. Ellei lunnaita maksettaisi, summa kohoaisi ennen kuin Vastaamon asiakkaiden potilas- ja henkilötiedot julkaistaisiin ”kaikkien nähtävälle, sisältäen nimenne, osoitteenne, puhelinnumeronne, henkilötunnuksenne, sekä tarkan potilaskertomuksenne, joka sisältää mm. litterointeja keskus[t]eluisianne Vastaamon terapeutin/psykiatrin kanssa” (Kärkkäinen & Ranta 2020).²

Kun kiristäjätahon vaatimukseen ei suostuttu, monien järkytykseksi rikolliset alkoivat toteuttaa uhkaustaan ja potilas- ja henkilötietoja alettiin julkaista anonymissa Tor-verkossa. Henkilö- ja potilastietonsa menettäneille tietomurron uhreille järjestettiin pian kriisiapua ja rikosuhripäivystys ruuhkautui. Tietomurron ja sitä seuranneiden kiristysviestien seurauksena poliisille laadittiin jopa kymmeniä tuhansia rikosilmoituksia. Maailman mittakaavassakin poikkeuksellisen vakava tietomurto ja tietomurron uhrien kiristys tuomittiin julkisuudessa yksimielisesti.³ Tietomurtojen merkittävä kasvu niin Suomessa (Näsi & Kaakinen 2020, 143)

1 Artikkelin noudattaa kansainvälistä APA-viittausformaattia, jossa uutisaineistoon viitataan toimittajan nimellä.

2 Yhden potilastietoja sisältävän tietueen hinnaksi on arvioitu mustassa pörssissä 250 dollaria, mikä tekee siitä kaikkein arvokkainta henkilötietoa luvattoman kaupankäynnin välineenä (Taylor 2021). Vuosien 2012–2018 välisenä aikana Vastaamolla oli yhteensä yli 40 000 asiakasta (Vastaamo 2018, 4). Anastettujen potilastietojen arvo olisi yhteenlaskettuna näin ollen yli kymmenen miljoonaa dollaria.

3 Vuoteen 2016 mennessä maailman suurimmissa tietomurroissa terveystietojen osuus oli kaikista anastetuista luottamuksellisista tiedoista vain 0,1 prosenttia (Wang & Jiang 2017, 3295). Vastaamon tietomurto ei ole ainutlaatuinen tapaus kuitenkaan edes Pohjoismaissa. Vuonna 2019 Ruotsissa kävi ilmi, että maan kattavia terveystietopalveluja tarjoavan alustatalousyritys MedHelpin keräämiä luottamuksellisia tietoja oli avoimesti saatavilla verkossa ilman suojausta, muun muassa 170 000 tuntia arkaluonteisia puheluita, joiden

kuin muualla maailmalla (ks. taulukko 1, LIITE) on luonut välittömän tarpeen kriittiselle tutkimukselle siitä, millaiset yhteiskunnalliset kehityskulut ovat johtamassa tietosuojan murenemiseen.⁴

Vastaamon tapauksen analyysi nojaa tässä artikkelissa julkisen keskustelun ”symptomaattiseen luentaan” (Althusser 1965/2015). Niin kutsutun oireluennan tavoitteena on freudilaisen psykoanalyysin ja marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin tapaan rekonstruoida sanotun taustalla vaikuttava problematiikka. Tällaisen luennan näkökulmasta tärkeää on tutkia paitsi sitä, mitä sanotaan, myös sitä, mitä ei sanota, jolloin sanottua on tutkittava tarkemmin tekoina (tai tekemättä jättämisinä), jotka ilmenevät muun muassa sanotun taustalla vaikuttavien ideologisten oletusten kautta. Erityisesti kriittisessä kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksessa käytetyn symptomaattisen luennan tarkoitus on nostaa esiin lausuman ”ilmimerkityksen” peittämiä latentteja merkityksiä, joiden kautta analyytikko pyrkii pääsemään käsiksi lausuman taustalla vaikuttavaan ”poissaolevaan syyhyyn” (Althusser 2015) tai ”poliittiseen tiedostumattomaan” (Jameson 1981, 45).

Tarkastelen symptomaattisen luennan keinoin Vastaamon tapausta ensinnäkin poliittisesti tiedostumattomana oireena valvontakapitalismista eli ”pääoman kasautumisen uudesta logiikasta” (Zuboff 2019). Sen perustana on kaiken tiedon kerääminen ja analysoiminen, minkä pohjalta pyritään ennustamaan, muokkaamaan ja hallitsemaan ihmisten käyttäytymistä taloudellisen edun nimissä. Digitaaliselle palvelutuotannolle puolestaan ”on leimallista datan kasvava määrä, sen pohjalta tuotettu tieto ja tämän datapohjaisen tiedon laaja-alainen ja yksilön elämään vaikuttava hyödyntäminen teknologiayritysten tuottamista yksittäisistä palveluista aina yhteiskunnalliseen päätöksentekoon asti”, mitä viestinnätutkimuksessa kutsutaan *datafikaatioksi* (Hokkanen ym. 2021, 70). Sosiaali- ja terveydenhuollon dataistumisen tuottamat uudenlaiset *yhteiskunnalliset suhteet* ovat tehneet potilas- ja henkilötietosuojasta aiempaa haavoittuvamman, mitä pidän symptomaattisen luentani lähtökohtana.

Mikäli syyt Vastaamon tietomurtoon olisivat olleet pelkästään ”osaamattomuus”, ”laiskuus” tai ”budjettisyyt” (ks. Gustafsson & Halminen 2020), kuten julkisuudessa on ehdotettu, niihin olisi myös suhteellisen yksinkertaisia ratkai-

virka-ajan ulkopuolisen päivityksen yritys oli ulkoistanut thaimaalaiselle palveluntarjoajalle. Tietosuojan ja sitä sääntelevän lainsäädännön laiminlyönnin seurauksena yritys tuomittiin yli miljoonan euron sakkoihin (Integritetsskyddsmyndigheten 2019).

4 On syytä huomata, ettei läheskään kaikkia tietomurtoja raportoida viranomaisille, joten niitä ei myöskään tilastoida.

suja, kuten yritysten ja virastojen tietoteknisen osaamisen parantaminen, tietosuojasta huolehtiminen, tehokkaammat resurssit kyberuhkien torjumiseen sekä tiukempi lainsäädäntö ja auditointi. Väitän, että Vastaamon tapauksessa kyse ei ole vain yksittäisestä tietomurrosta edellä mainittujen syiden ilmimerkitysten taalla, vaan laajemmin potilas- ja henkilötietoja keräävien yritysten ja siihen liittyvän kriittisen infrastruktuurin muutoksesta, joka kytkeytyy laajempaan uusliberaaleihin yhteiskunnallisiin uudistuksiin (ks. esim. Bowker & Star 2000; Ellis 2020; myös Nevalainen 2014).⁵ Vaikka tiedotusvälineet ovat nostaneet julkiseen keskusteluun kriittiseen infrastruktuuriin liittyviä ongelmia, kuten kyberturvallisuuden ja potilastietosuojan, julkisuudessa tulisi keskustella myös siitä, miksi kansalaisten luottamuksellisia tietoja kerätään ja millaisilla ehdoilla tällaisiin tietoihin päästään käsiksi.

Artikkelissani tarkastelen erityisesti sitä, miten Vastaamon tapaus kytkeytyy yksittäistä tietomurtoa laajemmin osaksi yksityisten ja julkisten yritysten harjoittamaa valvontakapitalismia, alustatalouden digitaalista palvelutuotantoa ja terveydenhuollon informaatioinfrastruktuurin dataistumista. Olen erityisen kiinnostunut siitä, millaisia seurauksia edellä mainituilla yhteiskunnallisilla kehityskuluilla on potilas- ja henkilötietosuojalle ja millaisia ratkaisuja kyseisiin ongelmiin on julkisuudessa esitetty. Tapaustutkimuksen aineiston muodostavat avoimesti saatavilla olevat asiakirjat ja julkaisut sekä julkinen keskustelu, kuten Vastaamon tapausta koskeva uutisointi, julkiset tiedotteet sekä tapaukseen liittyvät lainsäädäntödokumentit ja verkkosivustot sekä vuoden 2018 toimintakertomus.⁶

Aloitan symptomaattisen luentani tarkastelemalla valvontakapitalismia ja terveydenhuollon dataistumista yhteiskunnallisissa suhteissa, joissa luottamukselliset potilas- ja henkilötiedot on alistettu pääoman kasautumiselle ja kiertokulkuprosessille. Tämän jälkeen analysoin Vastaamon tapausta alustatalouden kehityksessä ja luen tietomurtoa koskevaa julkista keskustelua digitaalisen palveluntuotannon

5 Kyseisen kehityksen juuret ovat valtion sääntelevän roolin purkamisessa kriittisen infrastruktuurin ylläpitäjänä, mikä alkoi Yhdysvalloissa niin postilaitoksen, rautateiden kuin sähköverkon yksityistämisen seurauksena (Ellis 2020). 2000-luvulla myös Suomessa monet aiemmin valtio-omisteiset virastot, kuten posti- ja telelaitos, on muutettu liikeyrityksiksi (Nevalainen 2015). Tässä yhteydessä on syytä huomata, että Suomessa valtion omistuksessa on Yhdysvaltoihin nähden edelleen huomattava määrä kansallisvarallisuutta, jota ei ole yksityistetty (Bruenig 2019), mikä mahdollistaa valtion aktiivisen toiminnan kriittisen infrastruktuurin suhteen.

6 Vastaamon tapausta koskevan aineiston kerääminen alkoi Vastaamon tietomurron julkistamisesta (21. lokakuuta 2020) ja se päättyi yrityksen konkurssi-ilmoitukseen (15. helmikuuta 2021).

ja informaatioinfrastruktuurin uudistamiseen liittyvien uusliberaalien kehityskulkujen oireina sekä laajemmin potilastietojärjestelmien valvontaan liittyvänä yhteiskunnallisena ongelmana, joka on yhteiskunnallisen sääntelyn ja valvonnan purkamisen seurausta. Yhteenvedossa esitän symptomaattisen luentani pohjalta ehdotukseni siihen, miten Vastaamon kaltaiset tietomurrot voitaisiin jatkossa esittää.⁷

Valvontakapitalismi, terveydenhuollon dataistuminen ja potilastietojärjestelmien ”pimeä tieto”

Teknologia-alan jättiyritykset eivät louhi fossiilisia polttoaineita tai jalometalleja, vaan dataa. Yritykset louhivat dataa valvomalla kaikkea mahdollista toimintaamme verkossa. (...) Sellaisenaan nämä digitaaliset jäljet eivät ole kovin arvokkaita, mutta yhdistelemällä niitä miljoonien verkonkäyttäjien tietoihin yritykset voivat identifioida yleisiä toimintamalleja, jotka määrittävät lopulta sen, millainen olet. (Tarnoff 2017.)

Marion Fourcade ja Kieran Healy (2017, 13) ovat muotoilleet datan keräämistä koskevan yleisen periaatteen, jonka mukaan markkinoiden näkökulmasta ”oletuksena on, että kaikki data on lopulta hyödyllistä eli arvokasta.” Kyseisen imperatiivin takia yhä useammat yritykset keräävät meistä tietoa ja kehittävät tehokkaampia välineitä ja tapoja datan analysoimiseksi, jotta ne pystyisivät mukana alati kovenevassa kilpailussa. Käytämme esimerkiksi Googlen tuottamia maksuttomia palveluita ja käyttöjärjestelmiä, Facebookin omistamia sosiaalisen median alustoja ja pikaviestimiä sekä Applen ja muutamien muiden laitevalmistajien suunnittelemaa älylaitteita suurimman osan aikaa, joka ikinen päivä. Samalla käyttämämme palve-

7 Vastaamon tietomurto on kaiken kaikkiaan arka tutkimusaihe, sillä ”[p]otilastietojen vuoto (...) muistuttaa meitä [kaikkia] siitä, miten haavoittuvia olemme toistemme edessä” (Collander 2020, 347). Eräs psykoterapiaan hakeutunut Vastaamon tietomurron uhri kuvailee julkisesti tuntojaan seuraavasti: ”Se, että joku jossakin tietää tunteistani ja voi lukea arkaluonteisia tietojani, on huolestuttavaa” (Ralston 2020a). Tämän lisäksi hänen luottamuksensa yhteiskuntaan on murentunut, sillä ”olettaisi, että kaikilla julkisen terveydenhuollon suosittelemilla yrityksillä on turvalliset järjestelmät tietojensa suojaamiseksi” (Ralston 2020a). Toinen psykoterapiaan hakeutunut tietomurron uhri toteaa toisessa haastattelussa, että hänellä ei ollut ”mitään ideaa” siitä, että terapeutti lataisi yksityiskohtaiset muistiinpanonsa Vastaamon palvelimelle jokaisen tapaamiskerran jälkeen, minkä seurauksena hän tunsu itsensä petetyksi (Ralston 2020b.).

lut ja laitteet keräävät muodollisen suostuntamme turvin mahdollisimman paljon dataa, jota käytetään taloudellisen vaihdon ja informaatiovaikuttamisen välineenä.

Dataistumisessa kyse ei ole ainoastaan teknologisesta kehityksestä, vaan laajemmin pääoman kasautumiseen ja kiertoon liittyvistä poliittisista ja taloudellisista mekanismeista, jotka ovat aiheuttaneet yhteiskunnallisen murroksen. Nämä mekanismit rakentuvat tiedon tuottamisen ja keräämisen käytännöille, jotka Googlen, Amazonin, Applen, Microsoftin ja Facebookin kaltaiset ylikansalliset jättiyritykset tuottavat ja sanelevat muille toimijoille ja digitaalisten palveluiden tuottajille ja käyttäjille. Tämä kehityskulku edesauttaa pääoman kasautumista yhä harvempien kapitalistien käsiin, jotka hallitsevat paitsi teknologiaa myös dataa, jonka tuotamme. (Zuboff 2019.)

The Age of Surveillance Capitalism -teoksellaan maailmanmaineeseen noussut Harvardin kauppakorkeakoulun professori emerita Shoshana Zuboff (2019) nimittää voitontavoitteluun tähtäävää datankeruuta ja analysointia valvontakapitalismiksi, jota hän luonnehtii ”pääoman kasautumisen uudeksi logiikaksi”. Huomionarvoista on, että valvontakapitalismi ei rajoitu pääoman kasautumiseen vain informaatio- ja viestintäsektorilla, jota Zuboff tarkastelee kriittisesti, vaan myös julkisilla verovarjoilla kustannettaviin sosiaali- ja terveyspalveluihin, joissa pääoman tuottoaste on korkea (Therborn 2019, 62). Zuboffin valvontakapitalismin kritiikki ei ota huomioon kuitenkaan julkisia palveluntarjoajia muuta kuin henkilötietoja keräävien digitaalisten palvelutuottajien kohdalla.

Suomessa terveydenhuollon dataistuminen näkyy siinä, kuinka esimerkiksi Sitra (Suomen itsenäisyyden juhlarahasto) on ajanut avoimesti ”hyvinvointidatan” (lue: potilas- ja henkilötietojen) kaupallista hyödyntämistä ja siihen liittyvän yhteiskunnallisen sääntelyn purkamista. Sitra – joka on paitsi valtion epävirallinen ajatushautomo myös yksi Suomen merkittävimmistä pääomasijoittajista – muotoilee digitaalisen alustatalouden toimijoiden *credon* seuraavasti:

Suomessa yksilöstä kerätty hyvinvointidata, kuten potilas- ja elintapatiedot tai hyvinvointirannekkeilla koottu tieto on hajallaan eri järjestelmissä ja sitä on vaikea hyödyntää. Rekisterit sisältävät usein päällekkäistä tietoa. Dataa hyödynnetään tällä hetkellä vain akuutin ongelman tai vaivan ratkaisemiseen. Kansainvälisesti ainutlaatuiset tietovarannot tulisi valjastaa laajempaan hyötykäyttöön. Näin voitaisiin tuottaa entistä laadukkaampia sosiaalipalveluja ja

terveydenhuoltoa sekä luoda merkittäviä mahdollisuuksia liiketoiminnalle, tutkimukselle ja uudelle kasvulle.⁸

Suomessa on kerätty kansainvälisesti arvioituna jopa poikkeuksellisen kattavat väestötiedot kansalaisista. Yli viisikymmentä vuotta sitten perustettu kansallinen väestötietorekisteri sekä henkilötunnuksen käyttöönotto ovat mahdollistaneet henkilötietojen käytön esimerkiksi tutkimustarkoituksiin.⁹ Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa ja teollisen yhteiskunnan jälkeisessä informaatioyhteiskunnassa olemme tottuneet ajattelemaan, että henkilö- ja potilastietojen kerääminen viranomaisrekistereihin on lähtökohtaisesti hyvä asia ja että terveyspalveluiden kohdalla sillä on lähinnä positiivisia vaikutuksia, kuten omaseuranta, hoidon laadun varmistaminen ja tiedonkulun nopeuttaminen eri viranomaisten välillä. Olemme myös tottuneita luovuttamaan henkilötietomme sosiaali- ja terveyspalveluita vastaan sähköisesti. Kun sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita on ryhdytty uudistamaan sosiaali- ja terveydenhuollon dataistumisen seurauksena, yksityisen ja julkisen välinen raja on kuitenkin hämärtynyt.

Vuonna 2014 Suomessa esiteltiin esimerkiksi Terveystieto.me-niminen pilottihanke, jonka tavoitteena oli saada valtuutettua kymmenentuhatta kansalaista antamaan suostuntansa potilas- ja henkilötietojensa yhdistelyyn julkisista ja yksityisistä tietokannoista. Tavoitteena oli, että kansalaiset pääsisivät käsiksi tietoihinsa yhdestä ”taltiosta”, jonka kautta kansalaiset voisivat valita vapaasti terveyspalvelunsa tekeillä olevan sosiaali- ja terveyspalveluiden (sote) uudistuksen seurauksena. Potilastietojen hankkimisesta ja siirrosta taltioon olisi vastannut Vastaamon ex-toimitusjohtaja Ville Tapion perustama Wellbookers -yritys. (Gustafsson 2020.)¹⁰ Projektin taustalla oli Sitran johtama Terveystaltio-hanke, jonka tarkoituksena on ollut edistää julkisen ja yksityisen sektorin yhteistä sähköistä terveyskansiota, joka tähtää potilastietojen keskittämiseen ja kaupalliseen hyödyntämiseen uusliberaalien yksilön vapauksien ja yksilöllisen hyvinvoinnin ja hallinnan lisäämisen nimissä.

Sitran ja lukuisten kansalaisjärjestöjen ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden lisäksi kyseisen ajatuksen taustalla on Liikenne- ja viestintäministeriön vuonna 2014 julkaisema selvitys, jonka mukaan henkilötiedon keräämisessä ”pyritään siirtymään nykyisestä organisaatiokeskeisestä järjestelmästä ihmiskeskeiseen järjestel-

8 Sitra. ”Hyvinvointidata”. <<https://www.sitra.fi/aiheet/hyvinvointidata/#ajankohtaista>>.

9 Tilastokeskus. <<https://www.stat.fi/org/tilastokeskus/historia.html/>>.

10 Tapio on työskennellyt Sitran palvelusetelihankeessa konsulttina, jolloin hän sai omien sanojensa mukaan idean Vastaamo.fi-palvelusta, jonka hän perusti osin Sitran myöntämällä taloudellisella tuella (Talouselämä 2020).

mään”, jossa lähestytään ”henkilötietoja resurssina, jota yksilö voi tarkastella ja hallita” (Poikola ym. 2014, 1). Henkilötietojen tarkastelu taloudellisena resurssina, jota yksilö näennäisesti hallitsee, on uusliberalismin oire, joka asettaa vastakkain ”vanhan paperiajan” ja ”uuden ihmiskeskeisen järjestelmän”. Ensin mainituksa olennainen periaate on (aiemmin) vahva tietosuojalainsäädäntö, jonka mukaan ”mitä vähemmän henkilötietoa kerätään ja jaetaan, sen pienempi riski”. Selvityksen edustaman ”uuden ihmiskeskeisen” katsantotavan mukaan kyseinen periaate ”jättää (...) huomiotta datasta ihmisille itselleen kertyvän arvon ja on vastakkainen henkilötiedon määrän ja käytön lisääntymisen megatrendille”.¹¹ (Poikola ym. 2018, 19.) Sitran määritelmän mukaisesti ”megatrendi” on ”[u]seista ilmiöistä koostuva yleinen kehityssuunta, laaja muutoksen kaari”, mistä eräs esimerkki on ”terveyden edistäminen” mobiililaitteiden avulla.¹²

Myöskään potilas- ja henkilötietojen anonymisointi ei ole tae tietosuojasta. Yhdysvalloissa tutkijat ovat tunnistanee potilastietoja pelkästään julkisten rekisterien varassa. Eräs tunnetuimmista tapauksista sattui viime vuosituhannen lopulla, jolloin nykyisin Harvardin yliopiston työelämäprofessorina toimiva Latanya Sweeney (2015) onnistui tunnistamaan tuolloisen Massachusettsin kuvernöörin potilastiedot vertaamalla niitä Cambridgen kaupungin äänestäjälueetelosta saamiinsa julkisiin tietoihin. Läpinäkyvyyden nimissä kuka tahansa voi ostaa laillisesti tällaisia rekistereitä Yhdysvalloissa muutamalla kymmenellä dollarilla. Edellä mainituksa tapauksessa potilastietorekisteristä oli salattu joitain ilmeisimpiä tunnistellisia tietoja kuten nimi ja postiosoite henkilöllisyyden suojelemiseksi, mutta rekisteriin oli jätetty lukuisia tunnistellisia tietoja, kuten potilaiden syntymäaika, sukupuoli ja postinumero. Puuttuvat henkilötiedot saatiin käsiin toisesta julkisesta rekisteristä, eli kyseisen seudun äänestäjälueetelosta, jossa osoitetietoja ei ollut salattu. Potilas- ja henkilötiedot pystyttiin siten yhdistämään vertaamalla eri rekistereistä kerättyjä tunnistetietoja. Sweeneyn toteuttamassa tutkimuksessa anonymisoidut potilastiedot kyettiin tunnistamaan jopa lähes joka toisessa tapauksessa. Potilastietorekisteristä kyettiin tunnistamaan julkisuuden henkilöiden lisäksi muun muassa nimettöminä uutisoitujen onnettomuuksien, itsemurhayritysten ja pahoinpitelyiden uhrien henkilöllisyyksiä. (Emt.)

¹¹ Sitra ”Megatrendi”. <<https://www.sitra.fi/tulevaisuussanasto/megatrendi/>>.

¹² Vuonna 2016 yleisimpien matkapuhelimien käyttöjärjestelmien sovelluskaupoissa oli ladattavissa yli satatuhatta erilaista puhelinsovellusta, jotka käyttivät hyväksi käyttäjiltään keräämiään terveystietoja. Sovellukset ovat olleet yritysten omavalvonnan piirissä, eli käytännössä niiden toimintaa ei ole valvottu kuin muodollisesti, mikä on johtanut tutkitusti lukuisiin väärinkäytöksiin, erityisesti Yhdysvalloissa. (Zuboff 2019, 248.)

Vaikka Yhdysvaltain potilas- ja henkilötietosuojaa koskeva esimerkki saattaa vaikuttaa kaukaiselta, potilastietojen kaupallinen hyödyntäminen on mahdollistettu lainsäädännöllä myös Suomessa (ks. lisää Tupasela, Snell & Tarkkala 2020). Suomessa on säädetty hiljattain laki sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä (552/2019, Finlex). Sosiaali- ja terveysministeriön määritelmän mukaan ”(toisiokäyttö) tarkoittaa, että sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnassa syntyneitä asiakas- ja rekisteritietoja käytetään muussa kuin siinä ensisijaisessa käyttötarkoituksessa, jonka vuoksi ne on alun perin tallennettu.”¹³ Toisiokäyttölaki mahdollistaa potilas- ja henkilötietojen käytön tutkimus- ja opetuskäytön lisäksi muun muassa ”kehittämis- ja innovaatiotoimintaan” sekä tekoälypohjaiseen ”tiedolla johtamiseen”, mikä viittaa potilas- ja henkilötietojen hallinnoinnin lisäksi datan kaupalliseen hyödyntämiseen sekä automatisointiin. Se mahdollistaa esimerkiksi tekoälyn hyödyntämisen potilastietojen kognitiivisessa analyysissä, jonka tavoitteena on tuottaa ”behavioraalista lisäarvoa” yhdistelemällä eri rekisterien tietoja yksilöllisiksi terveydentilaa koskeviksi riskiarvioiksi, mikä hyödyntäisi sosiaali- ja terveydenhuollon markkinointumisen lisäksi ennen kaikkea monikansallisia teknologiarytyksiä (Zuboff 2019; vrt. Lehto & Neittaanmäki 2017, 2).

Valvontakapitalistien näkökulmasta hyvinvointivaltion keräämä luottamuksellinen potilas- ja henkilötieto, joka ei ole yritysten hyödynnettävissä, on ”pimeää tietoa” (engl. *dark data*), johon yritykset pyrkivät pääsemään käsiksi (ks. Lehto & Neittaanmäki 2017, 1–2). Tässä yhteydessä on syytä huomata, että vaikka Vastaamo ei ole pyrkinyt tietävästi hyödyntämään keräämiensä luottamuksellisten tietojen sisältöä kaupallisesti, sen liiketoiminta on rakentunut digitaaliselle alustalle, jonka kautta se on kerännyt ja tallentanut asiakkaidensa potilas- ja henkilötiedot sähköisesti yhteen paikkaan. Vastaamon liiketoimintamalli ei ole perustunut siksi niinkään terapiaan, vaan digitaaliseen alustaan, jonka kautta se on keskittänyt ja automatisoinut potilas- ja henkilötietojen käsittelyn ja hallinnoinnin kohtalokkain seurauksin. Digitaalisen alustansa kautta Vastaamo on pyrkinyt lisäksi skaalaamaan liiketoimintaansa valtaamalla markkinat ja tehostamalla toimialansa kannattavuutta alustatalouden toimintamalleja seuraten, mitä tarkastelen seuraavaksi analysoimalla Vastaamon vuoden 2018 toimintakertomusta (Vastaamo 2019).

13 Sosiaali- ja terveysministeriö. <<https://stm.fi/sote-tiedon-hyodyntaminen>>.

Alustatalouden digitaalinen palvelutuotanto ja Vastaamon terapiatehdas

Vuonna 2008 perustettu Vastaamo on kehittänyt ja tarjonnut psykoterapian saatavuuteen lukuisia digitaalisia ratkaisuja, joilla on ollut psykoterapiaan hakeutuvi- en keskuudessa selkeästi kysyntää. Vastaamon vuoden 2018 toimintakertomuksen perusteella Vastaamon verkkosivustoa käytti yhteensä yli 700 000 ihmistä. Eräs strategia maksavien asiakkaiden hankkimiseksi on ollut verkossa maksuttomasti täytettävät itsediagnoosit, minkä lisäksi verkkosivusto on tarjonnut maksutonta informaatiota sekä neuvontaa mielenterveys- ja käytöshäiriöihin liittyen. Vastaa- mo.fi -verkkosivusto sisälsi yhteystietojen ohella täsmentäviä tietoja terapeuttien kokemuksesta ja koulutuksesta. Esittelytietojen lisäksi Vastaamon verkkosivuilla oli terapeutin kuva, tiedot sekä ajanvarauskalenteri, josta terapeutille pääsi varaa- maan ajan käytännössä yhdellä klikkauksella, joskus jopa samalle päivälle. Vastaa- mo vastasi näin erityisesti psykoterapian saatavuutta koskevaan yhteiskunnalliseen ongelmaan Suomessa tarjoamalla apua ja tietoa verkon kautta mielenterveysongel- miin vastausta etsiville sadoille tuhansille ihmisille.

Tarkasteltaessa Vastaamon toimintakertomusta (Vastaamo 2019) jo toiminta- kertomuksen ensimmäisellä sivulla tuodaan näkyvästi ilmi, että Vastaamo on Suo- malaisen työn liiton myöntämän tavaramerkin määritelmän mukainen ”yhteis- kunnallinen yritys”, joka ratkoo liiketoiminnallaan ”yhteiskunnallisia ongelmia”. Yhteiskunnalliset yritykset käyttävät sertifikaatin mukaisesti ”suurimman osan voitostaan yhteiskunnallisen tavoitteensa edistämiseen”.¹⁴ Vastaamon tapaukses- sa yhteiskunnallinen tavoite oli ”psykoterapian alueellisen saatavuuden paranta- minen”, mihin se sijoitti vuoden 2018 aikana kaikkiaan yli puoli miljoonaa euroa (Vastaamo 2019, 1). Psykoterapiapalveluiden alueellisen saatavuuden parantami- nen tarkoitti käytännössä kymmenien toimipaikkojen avaamista ympäri Suomea (Vastaamo 2019, 7).

Vastaamon sinänsä kannatettava yhteiskunnallinen tavoite psykoterapian alu- eellisen saatavuuden parantamiseksi on vahvistanut samalla alustatalouden toi- mijoiille tyypillisiä monopolipyrkimyksiä, joiden tarkoituksena on lisätä yrityk- sen kasvua kaikin käytettävissä olevin keinoin. Aiemmin toimiluvalliset yritykset (esim. McDonalds) rikastuivat lähinnä kiinteistökaupoilla. Nyt uudet kasvuyri- tykset valtaavat markkinoita verkossa digitaalisten sovellustensa avulla, joiden

¹⁴ Suomalaisen työn liitto. ”Yhteiskunnallinen yritys”. <<https://suomalainentyo.fi/yrityksille/yhteiskunnallinen-yritys/>>.

kautta ne välittävät esimerkiksi noutoruokaa ”lähettipalveluna”, asuntoja ”lyhyt-vuokrauspalveluna” ja taksikyytejä ”henkilökuljetuspalveluna” (ks. lisää Sadowski 2020). Samaan tapaan Vastaamo välitti psykoterapiaa ”psykoterapiapalveluna”, joka olisi mahdollisimman helposti ja nopeasti mahdollisimman monen asiakkaan saatavilla. Alueellisista laajentumispyrkimyksistä johtuen Vastaamoa voi pitää tässä yhteydessä jopa psykoterapiapalveluiden ”McDonald’sina”.¹⁵ Pikaruuan sijaan se välitti aiempaa helpommin saatavilla olevia psykoterapiapalveluita verkon kautta pyrkimällä valtaamaan markkinat itsenäisiltä palveluntarjoajilta.

Vastaamon toimintakertomuksessa mainitaan ”psykoterapiamarkkinat”, jotka ovat kasvaneet Suomessa viidentoista prosenttiin vuosittaisella kasvuvauhdilla ja ovat arviolta noin kahden sadan miljoonan euron arvoiset (Vastaamo 2019, 5). Vastaamolla oli näistä palveluista noin viiden prosentin markkinaosuus, jonka voi arvioida noin kymmenen miljoonan euron arvoiseksi osuudeksi toimialasta, joka on kasvanut tasaisesti viime vuosina, ja oletettavasti myös jatkaa kasvuaan. Toimintakertomuksessaan Vastaamo näki kasvupotentiaalia erityisesti Kansaneläkelaitoksen korvaaman psykoterapian alalla, sillä Kelan korvaamassa kuntouttavassa psykoterapiassa olevien asiakkaiden määrä oli kaksinkertaistunut 2010-luvulla Suomessa. Lakisääteisistä maksuista, kuten sairausvakuutuksista ja verovaroista, maksettavat tulonsiirrot muodostivat vuonna 2018 kaikkiaan lähes puolet (40 prosenttia) Vastaamon yli kymmenen miljoonan euron liikevaihdosta. (Emt.) Vastaamo pyrki toisin sanoen kasvattamaan liikevoittoaan julkisella sektorilla kilpailemalla asiakkaista itsensä työllistäviä Valviran laillistamia psykoterapeutteja vastaan.

Vastaamo ei ole mikä tahansa liikeyritys, sillä ennen tietomurtoa se oli eräs Euroopan merkittävimpiä kasvuyrityksiä. Kansainvälisesti arvostettu talouslehti *Financial Times* noteerasi Vastaamon kahtena perättäisenä vuotena (*Financial Times* 2017; 2018) parhaaseen kolmannekseseen eurooppalaisten kasvuyritysten listallaan. Vuonna 2018 Vastaamo tuotti yhteensä lähes 700 000 euron liikevoiton omistajilleen Tapioiden perheelle, jotka muiden kasvuyrittäjien tapaan investoivat tuotot nopeasti skaalautuvan liiketoimintansa kehitykseen. Vastaamon toimintakertomuksen perusteella investoinnit eivät ole kohdistuneet kuitenkaan potilastietosuojaan, vaan potilas- ja asiakastietojärjestelmien automatisointiin, jossa ”toiminnanohjausjärjestelmien jatkokehitykseen investoitiin 119 (---) [sic. tuhatta?] euroa. Vuodesta 2012 asti kehitetyillä järjestelmillä on automatisoitu prosessit asiakkaiden hankinnasta potilastietojen käsittelyyn ja taloushallintoon asti.” (Vas-

¹⁵ ”McDonaldisaatio” (Ritzer 1983) on yhteiskuntatieteellinen käsite, joka kuvaa globaalia yhteiskunnallista muutosta, jossa instituutiot ja organisaatiot muokataan seuraamaan samoja pääoman kasautumisen ja kiertokulun lainalaisuuksia kuin pikaruokaketjut.

taamo 2019, 13.) Vastaamon toiminnanohjaus- ja potilastietojärjestelmän kautta yritys on kasvattanut liiketoimintaansa, jonka tarkoitus oli laajentua ulkomaille vuoteen 2022 mennessä. Vuonna 2017 Vastaamon ex-toimitusjohtaja Tapio arvioi *Talouselämä*-lehden haastattelussa, että: ”Ohjelmistomme (...) on testattu Suomessa psykoterapia-alalla, mutta voimme hyödyntää niitä muuhunkin. (...) Viiden vuoden kuluttua meillä on kansainvälistä toimintaa [myös muilla toimialoilla], joka on todennäköisesti hyvin verkkopainotteista.” (Talouselämä 2020)

Talouselämä-lehden ohella Vastaamon menestystarina noteerattiin *Helsingin Sanomien* (Syrjälä 2017) feature-jutussa Vastaamon omistajista psykoterapeutti Nina Tapiosta ja toimitusjohtaja Ville Tapiosta otsikolla: ”Äiti ja poika tekivät yhdessä terapiasta menestyvän bisneksen – ja heidän luomansa konsepti on Suomessa ainutlaatuinen”. Jutussa Tapiot vakuuttelivat, että Vastaamon nopea kasvu ei tähdännyt yrityksen myyntiin ulkomaisille pääomasijoittajille ja että he maksavat veronsa myös jatkossa Suomeen, minkä lisäksi jutussa tuotiin esille positiivisessa valossa se, että monien menestysrittäjien tapaan Ville Tapio oli ohjelmoijana täysin itseoppinut. Yrittäjähenkisyyttä ja perhedynastian menestystä huokuva *Helsingin Sanomien* henkilökuvana rakensi luottamusta toimijoihin, joiden käsiin kymmenet tuhannet asiakkaat olivat uskoneet yksityisimmät ja luottamuksellisimmat tietonsa.

Tietomurron paljastuttua julkinen keskustelu muuttui kriittisemmäksi, kun mielenterveysalan ammattilaiset ja Vastaamon entiset työntekijät kertoivat julkisesti, että ”Vastaamolla on todella surkea maine psykoterapeuttien keskuudessa” (Hiilamo & Kukkonen 2020). Eräs Vastaamossa työskennellyt terapeutti kuvaili Vastaamon johtamismallia ”autoritaariseksi”, jossa ”liiketoiminnan logiikka” oli ylikorostunut. Vastaamo oli tunnettu psykoterapeuttien keskuudessa myös muun muassa ”aggressiivisesta viestinnästä ja harhaanjohtavasta markkinoinnista”. (Emt.) Vastaamon verkkosivuilla oli mainostettu osaamisalueita, joihin terapeuteilla ei ollut koulutusta. Osalla terapeuteista ei ollut myöskään Valviran myöntämää psykoterapeutin pätevyyttä, koska heillä ei ollut siihen tarvetta, sillä maksavia asiakkaita oli riittänyt sairaanhoitopiirien ostopalveluiden ja omalla kustannuksella terapiansa maksavien asiakkaiden takia muutenkin.

Vaikka Vastaamon julkisuuskuvana muuttui negatiiviseksi, tietomurrosta tehtiin julkisuudessa yksittäistapaus, jonka kytkökset digitaalisen alustatalouden palvelutuotannon ongelmiin ja terveydenhuollon kriittisen informaatioinfrastruktuurin dataistumiseen ovat jääneet analysoimatta yhteiskunta- ja viestintätieteellisessä tutkimuksessa. Tarkastelen edellä mainittuja ongelmia tarkemmin tutkimalla digitaalisen palveluntuotannon taustalla vaikuttavia ideologisia oletuksia ja tekemällä niiden kytkökset valvontakapitalismiin ja alustatalouteen näkyväksi ennen ar-

tikkelin yhteenvedoa, jossa esitän symptomaattisen luentani pohjalta ehdotukseni siihen, miten Vastaamon kaltaiset tietomurrot voitaisiin estää jatkossa siten, ettei henkilö- ja potilastietosuoja vaarantuisi.

Julkishallinnon kokeilukulttuuri ja potilastietojärjestelmien puutteellinen valvonta

Julkisten palveluiden digitalisoiminen oli yksi Juha Sipilän hallitusohjelman strategisista kärkihankkeista, jonka tavoitteena oli edistää kasvuyrityksille tyypillistä kokeilukulttuuria julkisella sektorilla (Valtioneuvoston kanslia 2015, 26–27). Eräs kokeilukulttuurin seuraus julkishallinnossa on nykyinen työttömien aktiivointipolitiikka Suomessa (ks. lisää Adkins ym. 2019). Myös Vastaamo osallistui toimintakertomuksensa perusteella alueellisiin kokeiluihin, joissa se tarjosi Pohjois-Pirkanmaalla sijaitsevien Parkanon ja Kihniön asukkaille ilmaista kymmeneen käyntikertaan rajoittuvaa lyhytpsykoterapiaa ilman lääkärin lähetettä. Alueelliseen kokeiluun osallistui kaikkiaan yhteensä yli sata yhteistoiminta-alueen asukasta. Pilottihanke toteutettiin yhteistyössä yksityisiä terveyspalveluita tarjoavan Pihlajalinnan kanssa. Kolmostien varrella sijaitsevan psykoterapiakeskus Vastaamon asiakkaaksi oli voinut hakeutua lääkärin lähetteen sijaan verkossa täytettävällä ”elämänlaatumittarilla”, jonka tulosten perusteella asiakas sai tekstiviestitse maksusitoumuksen lyhytpsykoterapiaan.¹⁶ Sen perusteella Vastaamo pyrki ”osoittamaan lyhytpsykoterapian järjestämisen kunnille taloudellisesti kannattavaksi investoinniksi.” (Vastaamo 2019, 16.) Vastaavia hankkeita on otettu käyttöön myös muutamissa muissa kaupungeissa ja kunnissa, joiden tavoitteena on ollut leikata julkisia kustannuksia yksityistämällä mielenterveyspalveluita, joiden tuottamiseen niillä itsellään ei ole ollut resursseja.

Ennen sosiaali- ja terveyspalveluiden uudistusta Suomessa kunnat ovat olleet suurilta osin pakotettuja ostamaan psykoterapiapalveluita yksityisiltä palveluntarjoajilta, kuten Vastaamolta, koska sairaanhoitopiirit eivät ole kyenneet tuottamaan kyseisiä palveluita julkisten resurssien puutteessa. Siksi useat kunnat ovat hankkineet psykoterapiapalveluita yksityisiltä palveluntarjoajilta kilpailutettavina ostopalveluina. Kilpailuttaminen puolestaan on johtanut julkisen terveydenhuollon markkinoitumiseen uuden julkisjohtamisen opin (*new public management*) mukaisesti, jotta palvelut tuottaisivat omistajilleen voittoa ja toimisivat mahdolli-

¹⁶ Pihlajalinna. Elämänlaatumittari. <<https://www.kolmostienterveys.fi/sosiaali--ja-hyvinvointipalvelut/elamanlaatumittari>>.

simman kustannustehokkaasti (ks. esim. Yliaska 2014; myös Kuusela & Ylönen 2013). Yksityistämisen ja markkinoitumisen taustalla on hyvinvointivaltion muros 1990-luvun laman jälkeen, minkä seurauksena uuden julkisjohtamisen opit on omaksuttu käyttöön esimerkiksi mielenterveyspolitiikkaa ohjaavissa asiakirjoissa (Hämäläinen & Metteri 2011).¹⁷

Mielenterveyspalveluiden reformin jälkeen monet psykoterapeutit ovat työskennelleet yksinyrittäjinä, jotka valitsevat osin itse asiakkaansa. Psykoterapiaan pääsy saattaa kestää yli puolikin vuotta, sillä kelakorvauksen piiriin kuuluvat Valviran laillistamat psykoterapeutit ovat käytännössä täystyöllistettyjä. Vain harvalla laillistetulla psykoterapeutilla on mahdollisuus ottaa uusia asiakkaita välittömästi. Näin on myös kaikkein suurimmilla paikkakunnilla, joilla toimii useita eri koulukuntiin lukeutuvia psykoterapeutteja. Kelan korvaamaan kuntouttavaan psykoterapiaan hakeutuminen on lisäksi monivaiheinen ja pitkäkestoinen prosessi.¹⁸ Kun suhteellisen monimutkaista ja byrokraattista menettelytapaa vertaa Vastaamon digitaalisen alustansa kautta välittämään palveluun, jonka kautta akuutista kriisistä kärsivä henkilö on voinut varata ajan terapeutille käytännössä yhdellä klikkauksella verkossa jopa ilman lääkärin tai psykiatrin lähetettä, lienee selvää, että Vastaamo on alentanut kynnystä hakeutua terapiaan verkon kautta.

Se, että psykoterapiapalvelut tuotetaan digitaalisena palvelutuotantona, on maldaltanut psykoterapiapalveluihin hakeutumisen kynnystä. Samalla kun Vastaamon kaltaiset digitaaliset alustat mahdollistavat aiempaa nopeamman ja tehokkaamman digitaalisen palvelutuotannon ja sujuvamman palvelukokemuksen, alustatalouden myötä potilas- ja henkilötietosuojaan liittyvästä kriittisestä infrastruktuurista on tullut kuitenkin aiempaa haavoittuvaisempi. Esimerkiksi Valtioneuvoston kanslian *Digitaalisen alustatalouden tiekartaston* mukaan potilastietojen

17 Kyseisistä asiakirjoista nousee esiin esimerkiksi juuri ”uuden julkisjohtamisen kustannusvaikuttavuusoppi ja käytäntö”, jonka keskiössä on ”sopimusohjausmalli”, joka jäljittelee verovaroin vapaiden markkinoiden toimintaa palveluiden ostajien (kunnat) ja tuottajien (sairaanhoitopiirit) välillä. Uuden julkisjohtamisen opin ja sopimusohjausmallin eräs käytännön seurauksista on ollut ”mielenterveyspolitiikan tyhjeneminen hallinto- ja talouskieleen”, jossa ”kuntapäätäjien taloudellinen priorisointi” on korvannut sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten toteuttaman ”tarvehankinnan”, mikä on avannut uusia mahdollisuuksia julkishallinnon kokeilukulttuurin edistämiseksi mielenterveyspalveluiden tuotannossa. (Hämäläinen & Metteri 2011, 126–131.)

18 Mikäli lääkäri toteaa yksilön toimintakykyä (lue: työkykyä) haittaavia oireita, psykiatri arvioi potilaan tilanteen, hoidontarpeen sekä soveltuvuuden psykoterapiaan haastatteleamalla potilaan kolmen kuukauden aikana, minkä perusteella hän tekee diagnoosin (Lindfors, Laaksonen & Knedt 2015).

hallinnoimiseen ja jakamiseen käytetty Kelan ylläpitämä Kansallinen Terveysarkisto Kanta on ollut ”osaltaan luomassa tarvittavaa perustaa julkisen sektorin palvelukokonaisuuden siirtymistä [sic.] alustoille” (Viitanen ym. 2019, 49). Toisen Valtioneuvoston kanslian tilaaman selvityksen *Onko Suomi jäämässä alustatalouden junasta?* mukaan digitaalisen alustatalouden tienraivaajien julkilausuttu tavoite on saada aikaan järjestelmätason yhteiskunnallinen muutos, jota kaikenlainen sääntely hankaloittaa: ”Uuden digitaalisen alustapohjaisen liiketoiminnan rakentuminen edellyttääkin vanhojen ja aikansa eläneiden rakenteiden ja instituutioiden purkamista” (Ailisto ym. 2016, 22). Raportin kirjoittaneet sosiaali-insinöörit ajavat käytännössä sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoita hajautetuista verkostoista kohti keskitettyjä digitaalisia alustoja, joilla yksilöt itse voisivat hallita potilas- ja henkilötietojaan.

Sosiaali- ja terveydenhuollon kriittisen infrastruktuurin verkostomainen rakentuminen siten, että kaikki sen osat ovat saumattomasti kytköksissä toisiinsa, tekee tietojärjestelmistä kuitenkin haavoittuvaisia, jolloin yksittäisen järjestelmän osan pettäessä koko järjestelmä saattaa kaatua ja lakata toimimasta. Vain pari vuotta siten esimerkiksi Isossa-Britanniassa julkisen terveydenhuoltojärjestelmän (NHS) sairaaloiden tietojärjestelmät joutuivat hakkeroinnin kohteeksi sillä seurauksella, että kyberisku lamaanutti hetkeksi sairaaloiden toiminnan (Numminen 2017). Norjassa hakkerit iskivät paikallisen turvallisuus- ja terveydenhuoltoviranomaisen tietosuojaltaan vanhentuneisiin järjestelmiin, mikä vaaransi lähes kolmen miljoonan kansalaisen luottamukselliset tiedot (Linnake 2018). Kyberiskuja tehdään jatkuvasti myös Suomessa, mutta niistä uutisoidaan vasta, kun tietomurtoja ei ole onnistuttu estämään ja vahinko on tapahtunut (Näsi & Kaakinen 2020, 146).

Teknokraattista ideologiaa, jonka mukaan kaikki yhteiskunnalliset ongelmat voidaan ratkaista teknologian välityksellä, valvontakriitikko Jevgeni Morozov (2013) kutsuu *solutionismiksi*. Kyseinen ideologia juontuu valvontakapitalismin pioneerin, Googlen ex-toimitusjohtaja Eric Schmidtin artikuloimasta visiosta, jonka tavoitteena on saada kaikki teknologiat toimimaan saumattomasti verkossa siten, ettei niiden toimintaan tarvitsisi kiinnittää lainkaan huomiota, vaan ne toimisivat sähköverkon tapaan huomaamattomasti ikään kuin kaiken toiminnan taustalla (Morozov 2013: 1, ks. lisää Zuboff 2015). Potilas- ja henkilötietosuojaan liittyvät ongelmat tulevat näkyviin tällöin vasta, kun jokin asia menee pieleen ja aiheuttaa seurausten ketjun, joka ei ole yksittäisten toimijoiden hallittavissa, kuten tapahtui Vastaamon tapauksessa.

Kyberturvallisuuden ohella eräs merkittävin Vastaamon tietomurtoon johtanut ongelma on potilastietojärjestelmien puutteellinen valvonta Suomessa (ks. lisää Nykänen & Seppä 2020). Potilastietojen valvontaa ohjaa laki sosiaali- ja ter-

veydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä (Asiakastietolaki, Finlex 2021/784). Laki jakaa potilastietojärjestelmät kahteen eri luokkaan. Niin kutsutuissa A-luokan järjestelmissä ovat tallessa muun muassa kansalaisten potilastiedot, lääkereseptit ja henkilötietojen käsittelyluvat. Laki velvoittaa julkiset organisaatiot tallentamaan tällaiset tiedot valtakunnallisesti keskitettyyn Kantaan, jonka ylläpidosta vastaa Kela. A-luokan potilastietojärjestelmiltä, jotka on liitetty Kantaan, vaaditaan tietoturva-auditointi ulkopuolisen tietoturvayrityksen toimesta. B-luokan järjestelmiltä, joita Suomessa on useita satoja, ei sen sijaan ole vaadittu auditointia, vaan ne on liitetty omailmoituksella Valviran valvonnan piiriin. Käytännössä järjestelmien auditointien välillä ei ole kuitenkaan merkittäviä eroja, sillä A-luokan potilastietojärjestelmät ovat B-luokan järjestelmien tapaan lähinnä oma-valvonnan piirissä.¹⁹

Järeämpi tietoturva-auditointi yksin ei ole ratkaisu tietoturva- ja potilastietosuojongelmiin. Auditointi on sen sijaan eräs yritysten käyttämä strategia julkisista kohuista selviämiseen. Suomen kaltaisissa ”auditointiyhteiskunnissa” (ks. Power 1997) toistuvista ja vakavista tietosuojan laiminlyönneistä tehdään ensin poikkeustapauksia, minkä jälkeen valvova viranomainen vakuuttaa, että puutteet on otettu huomioon ja järjestelmän vikoja on alettu korjaamaan samalla, kun tutkinnan tulokset salataan potilastietosuojan vaarantumiseen vedoten (esim. yksityisen hoivayritys *Esperi Caren* tutkinta, *Valvira 2020*). Tietoturva-auditointi suoritettiin myös Vastaamon tutkinnan osalta, mutta Valvira on kuitenkin salannut sitä koskevat tiedot julkisuudelta (*Kärkkäinen 2020*).²⁰ Tällaisten auditointien tehtävänä on palauttaa luottamus auditoinnin kohteisiin salaamalla potilastietojärjestelmiin ja niiden käyttöön liittyvät todelliset ongelmat julkisuudelta.

19 Potilastietojärjestelmiä auditoina kyberturvayhtiö (*Nixu, Cybersecurity 2020*) tiedotti julkisesti Vastaamon tietomurron jälkeen, ettei se suostu enää auditomaan A-luokan potilastietojärjestelmiä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) vähittäisvaatimuksilla, jotka kohdistuvat lähinnä sovellustoimittajaan eivätkä järjestelmän käyttöympäristöön. Kyseinen kyberturvayhtiö, joka suoritti Vastaamon tietojärjestelmän teknisen tutkinnan tietomurtojen jälkeen, piti tiedotteessaan nykytilannetta kestävämmänä niin tietosuojan kuin potilastietosuojan kannalta ja vaati käyttöön järeämpää tietoturva-auditointia Suomessa.

20 Valvira on salannut vuonna 2018 käyttöön otetun Suomen käytetyimmän potilastietojärjestelmä *Lifecaren* tutkinnan, minkä arveltiin vaarantaneen potilasturvallisuuden Suomessa (*Mäntymaa 2020*). Yli 700 miljoonaa euroa maksaneen Apotti-potilastietojärjestelmän Valvira sen sijaan totesi julkisesti olleen osallisena vähintään yhdessä potilaan kuolemaan johtaneessa tapauksessa (*Kuokkanen 2020*). *Lifecare* ja *Apotti* ovat Suomen käytetyimpiä A-luokan potilastietojärjestelmiä, joten niihin liittyvät ongelmat koskevat lähes kaikkia Suomen kansalaisia.

Vastaamon tapauksessa julkinen keskustelu on rajoittunut kyberturvallisuuteen ja tietosuojan laiminlyöntiin, josta seurasi ensin julkiset nuhteet ja valvojan viranomaisen kehoitus korjata tietoturvaluuttetut ennen kuin yritys ajautui konkurssiin. Esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* haastatellun EU:n yleistä tietosuoja-asetusta (GDPR) valvojan apulaistietosuoja-alueen mukaan Vastaamon tietomurrossa ”kyseessä on poikkeuksellinen tapahtuma”, sillä Suomessa ei ole aiemmin tietävästi päätyntä näin monia henkilökohtaisia ja arkaluonteisia tietoja rikollisten käsiin. Vastaamon tapauksessa potilastiedot ovat olleet julkisten tietojen perusteella saatavilla vuoden ajan yhdestä yleisessä verkossa sijaitsevasta rekisteristä. Toisen jutussa haastatellun tietoturva-alan asiantuntijan mukaan: ”Vuodetuista tiedoista on (...) helposti nähtävillä, että tietojen käsittelyssä ja säilyttämisessä ei ole nähty suurta vaivaa niiden salaamiseksi”. Vaikuttaisi siis siltä, että Vastaamossa potilasta ja henkilötietoja ”ei ole edes yritetty suojata. On luotettu siihen, että sen tiedostojärjestelmän tai tietokannan ääreen pääsee vain valtuutetut tahot.” (Kantola & Grönholm 2020).

Kymmenien tuhansien ihmisten yksityisimmät henkilö- ja potilastiedot ovat olleet suojassa toisin sanoen luottamuksen varassa, joka Suomessa on poikkeuksellisen vahvaa verrattuna muihin maihin (esim. Global Survey on Internet Security and Trust 2019). Kuten Georg Simmel (1906, 450) on esittänyt, luottamus siihen, että kaikkein henkilökohtaisimmat tiedot pidetään salassa, on ”eräs tärkeimmistä yhteiskuntaa kokoavista voimista”. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten voi esimerkiksi olettaa luottamuksellisen asemansa perusteella käsittelevän arkaluonteisia ja henkilökohtaisia potilas- ja henkilötietoja niiden vaatimalla asiantuntijuudella ja hienovaraisuudella. Vastaamon tapauksessa potilas- ja henkilötiedot irtautuivat terapeutin ja potilaan välisestä kanssakäymisestä, kun ne tallennettiin tietosuojaltaan laiminlyödyille digitaaliselle alustalle, josta ne anastettiin, mikä rapauttaa luottamusta paitsi tietosuojaan myös laajemmin terveydenhuoltoon ja sitä valvoviin viranomaisiin, joiden tulisi suojella kansalaisten luottamuksellisia tietoja tietomurroilta. Kyse ei ole siten ainoastaan tietosuojasta, vaan laajemmin kansalaisten yksityisyydestä ja luottamuksellisista potilas- ja henkilötiedoista, jotka on määrätty salassa pidettäviksi lain terveydenhuollon ammattihenkilöistä säätelevien pykäliden nojalla (Finlex 784/2021).²¹

21 Keskusrikospoliisi on tutkinut Vastaamon ex-toimitusjohtaja Ville Tapion lisäksi noin kymmenen Vastaamon työntekijän osuutta tietomurtoihin. Tapio on kiistänyt sekä Helsingin käräjäoikeudessa että julkisuudessa syyllisyytensä tietomurron salailuun ja tietoturvan laiminlyöntiin. Hänen mukaansa potilastietokannan sisältänyt ”palvelin on ollut ilman

Mikäli valvontakapitalismi ja alustatalouden digitaalinen palvelutuotanto tunkeutuvat hyvinvointiyhteiskuntaan, saattaa se johtaa yhteiskunnallista epätasa-arvoa syventävään ”digitaaliseen sääty-yhteiskuntaan” (Therborn 2019), jossa digitaaliset alustat omistava ”koronkiskuriluokka” (Marx, 1978: 263; 1986, 309; ks. myös Sadowski, 2019) elää pääomatuloilla muiden tekemästä työstä ilman, että tällaista toimintaa säännellään ja valvotaan.²² Kyse ei ole ainoastaan yritysten piittaamattomuudesta tai valvonnan puutteesta, vaan ”siitä että mitä pitemmälle yhteiskunta läpikapitalisoituu, sitä *nopeatempoisempaa* yhteiskunnallisten ja teknisten tuotantovoimien sekä sosiaalisten suhteiden ja työnjakomuotojen mullistamista pääoma tarvitsee” (Hirsch 1983, 65). Valvontakapitalismi vaikuttaisi vain kiihdyttävän yhteiskunnallista muutosta, jonka seurauksena kansalaiset ovat aiempaa syvälle käyvämpien digitaalista palvelutuotantoa, terveyspalveluiden dataistumista ja sosiaali- ja terveydenhuollon kriittistä infrastruktuuria koskevien murrosten edessä, joilta kukaan ei kykene suojautumaan yksin.

Pohdinta: Miten Vastaamon kaltaiset tietomurrot voitaisiin jatkossa estää?

Terveydenhuollon organisaatioiden siirtyminen paperisista tiedostoista ja arkistoinnista kohti sähköisiä keskitettyjä potilastietojärjestelmiä on tarjonnut uusia välineitä terveydenhuollon markkinaehtoiseen tehostamiseen ja palveluiden yhdenmukaistamiseen. Vaikka digitaaliset alustat ja verkkoteknologiat mahdollistavat potilastietojen tehokkaan keräämisen ja edullisen tallentamisen sekä resurssien tehokkaamman hallinnoinnin, niiden näennäinen helppous estää näkemästä laa-

palomuurisuojausta auki internetiin marraskuusta 2017 maaliskuuhun 2019”, mistä hän syyttää Vastaamon tietoturva vastaavia työntekijöitä. (Kerkelä 2021.)

- 22 Esimerkiksi Vastaamon omistajat ovat toimineet alustatalouden kasvuyrittäjien tapaan yksityisinä koronkiskureina, jotka elävät pääomatuloilla ja nostavat digitaalisen alustansa välityksellä korkoa terapeuttien tekemästä työstä. Uusista alustatalouden kasvuyrityksistä Vastaamo eroaa lähinnä siinä, että terapeutit ovat olleet työsuhteessa yritykseen eivätkä algoritmit ole ohjanneet heidän työsuoritteitaan. Toisin kuin uudet alustatalouden toimijat, jotka tunnetusti välttelevät työnantajan juridisia veloitteitaan (esim. Wolt), Vastaamo tarjosi potilastieto- ja ajanvarausjärjestelmänsä lisäksi terapeuteille muun muassa työtilat, laskutuksen, työturvan ja työsuhteen sosiaaliturvineen. Vastineeksi yleiskustannuksista se otti lähes puolet (44 prosenttia) terapeuttien palkkioista, mikä on merkittävästi enemmän kuin itsenäisiltä omaa vastaanottoa harjoittavilta psykoterapeuteilta menisi juoksevien ja kiinteiden kulujen hoitamiseen. Paikallislehti *Helsingin Uutisten* (Hietanen 2016) uutisjutun esimerkin mukaisesti edellä mainitut yleiskustannukset muodostavat vain noin 15 prosenttia itsensä työllistävien terapeuttien palkkioista.

jempia valvontaan liittyviä yhteiskunnallisia ongelmia, jotka ovat seuranneet potilastietojärjestelmien keskittämisestä ja automatisoinnista sekä sääntelyn purkamisesta. Esimerkiksi psykoterapiapalvelut ovat Suomessa perinteisesti rakentuneet hajautetusti siten, että kymmenien tuhansien ihmisten potilas- ja henkilötietosuojaa on ollut mahdotonta murtaa, sillä yksittäisillä psykoterapeuteilla ei ole kovin montaa asiakasta kerrallaan eikä laki velvoita tallentamaan kuin hoidon kannalta välttämättömiä henkilö- ja potilastietoja digitaalisille alustoille.

Mikäli Vastaamon kaltaiset tietomurrot haluttaisiin estää tulevaisuudessa, tulisi keskitettyistä tietojärjestelmistä siirtyä hajautettuihin tietojärjestelmiin, jotka eivät ole toisiinsa välittömästi kytköksissä. Sosiaali- ja terveystietojärjestelmien infrastruktuurin dataistuminen ja digitaalisen alustatalouden palvelutuotanto kuitenkin edellyttävät potilastietojärjestelmien keskittämistä, mikä on johtamassa siihen, että Vastaamon kaltaiset sähköisen maailman suuronnettomuudet ovat aiempaa todennäköisempiä ja niiden uhreina ovat haavoittuvassa asemassa olevat kansalaiset, joita päättäjien ja viranomaisten tulisi päätöksillään ja teoillaan suojella. Tähän ongelmaan poliittiset päättäjät eivät ole tarttuneet hallituksen kokoonpanosta riippumatta.²³

Potilas- ja henkilötietojen määrällinen kasvu ja lainsäädännön uudistukset ovat ajamassa Suomessa terveydenhuollon toimijoita kohti keskitettyjä digitaalisia tietojärjestelmiä, missä asiakkailla on lähinnä muodollinen valinnanvapaus ja näennäinen oikeus hallita potilas- ja henkilötietojaan, joita hyödynnetään jo kaupallisesti. Tämä yhteiskunnallinen kehityskulku on johtamassa siihen, että potilas- ja henkilötietojen luottamuksellisuus on vaarantumassa muutenkin kuin kybersodankäynnin ja tietomurtojen yhteydessä, mikäli tilanteeseen ei puututa riittävän ajoissa. Mikäli potilas- ja henkilötietoja on kerättävä ja tallennettava yhdelle alustalle, tiedot tulisi salata ja estää tietojen kalastelu ja yhdisteleminen kaikin käytävissä olevin keinoin muuhun kuin tarkasti rajattuihin tutkimustarkoituksiin. Tietojen käyttöä ja saantia tulisi myös rajata ja valvoa aiempaa tarkemmin siten, ettei potilaiden tietosuojaa ja yksityisyys enää vaarantuisi. Tämän lisäksi tarvitaan kriittistä tutkimusta luottamuksellisten potilas- ja henkilötietojen keräämisestä ja käytöstä haavoittuvien kansalaisten näkökulmasta, mitä ei ole Suomessa vielä juurikaan tutkittu.

Vastaamon tapaus on varoittava esimerkki dataistumisen ja valvontakapitalismin ongelmista, sillä ”ilman kykyä ottaa opiksi tietojen jakamiseen liittyvistä ris-

23 Vastaamon tietomurron jälkeen hallitus esitti, että B-luokan asiakas- ja potilastietojärjestelmät kytkettäisiin A-luokan järjestelmien tapaan Kelan ylläpitämään Kantaan, jolloin ne tulisivat valtakunnallisen auditoinnin piiriin (Kantola & Keski-Heikkilä 2020).

keistä (...) yhteiskunta toistaa sokeasti samoja virheitä kasvavien (...) haavoittuvuuksien edessä” (Sweeney 2015). Kyse on ennen kaikkea siitä, miksi ja mihin tarkoitukseen potilas- ja henkilötietoja käytetään ja kerätään – ja vasta tämän jälkeen tietoteknisistä, tietojen arkistointiin, suojaukseen ja tietoturvaan liittyvistä kysymyksistä. Vaikka Vastaamon kaltaiset digitaaliset alustat olisivat hyödyllisiä, käteviä ja kustannustehokkaita, ne ovat kuitenkin hämärtäneet tietosuojaja- ja vastuukysymyksiä.

Loppuviite

Kirjoittajalla ei ole sidonnaisuuksia artikkelissa esitettyihin toimijoihin eikä hän ole ollut Vastaamon asiakkaana. Artikkelin on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa Banaali valvonta: Yksityisyysparadoksin syitä ja keinoja sen välttämiseen (BANSUR) -tutkimushanketta (317596). Kirjoittaja kiittää projektin johtajaa Asko Lehmuskalliota, käsikirjoituksen arvioijia ja toimittajia, Olli Herrasta, Pertti Hämäläistä ja kaikkia Marx-kesäkouluun osallistuneita käsikirjoitusta koskevista keskusteluista, huomautuksista ja korjausehdotuksista.

LÄHTEET

- AALISTO, H., COLLIN, J., JUHANKO, J., MÄNTYLÄ, M., RUUTU, S. & SEPPÄLÄ, T. (toim.) (2016). *Onko Suomi jäämässä alustatalouden junasta?* Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 19/2016. [Raportti]. <<http://tietokayttoon.fi/julkaisu?pubid=11201>>.
- ADKINS, L., KORTESOJA, M., MANNEVUO, M. & YLÖSTALO, H. (2019). Experimenting with price. Crafting the new social contract in Finland. *Critical Sociology*, 45(4–5): 683–696. <<https://doi.org/10.1177/0896920517740614>>.
- ALTHUSSER, L. & BALIBAR, É. (2015). *Reading Capital*. Engl. B. Brewster & D. Fernbach. Lontoo: Verso.
- BOWKER, G. & STAR, S. L. (2000). *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- BRUENIG, M. (2019). No, Finland is not a “capitalist paradise”. *Jacobin Magazine*, 12 September. <<https://www.jacobinmag.com/2019/12/finland-socialism-capitalism-welfare-state>>.
- COLLANDER, A. (2020). ”On ilo tulla nähdyksi mutta katastrofi paljastua” — Vastaamon tietovuodosta. *Psykoterapia*, 39(4), 346–348.
- ELLIS, R. (2020). *Letters, Power Lines, and Other Dangerous Things. The Politics of Infrastructure Security*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- FINANCIAL TIMES (2017). The FT 1000: The complete list of Europe’s fastest-growing companies. *Financial Times*, 17 May. <<https://ig.ft.com/ft-1000/2017>>.
- FINANCIAL TIMES (2018). The FT 1000: The complete list of Europe’s fastest growing companies. *Financial Times* 12 February. <<https://ig.ft.com/ft-1000/2018>>.

- FINLEX (2019). Laki sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä, 2019/552. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190552>>.
- FINLEX (2021). Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä, 2021/784. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2021/20210784>>.
- FOURCADE, M. & HEALEY, K. (2017). Seeing like a market. *Socio-Economic Review*, 15(1): 9–29. <<https://doi.org/10.1093/ser/mww033>>.
- GLOBAL SURVEY ON INTERNET SECURITY AND TRUST (2019). <<https://www.cigionline.org/internet-survey-2019>>.
- GUSTAFSSON, M. (2020). Takavuosien unelmassa suomalaiset olisivat nähneet terveystietonsa yhdestä paikasta: Vastaamosta erotetun Ville Tapion yhtiön piti hankkia ja siirtää tiedot. *Helsingin Sanomat*, 31. lokakuuta. <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000006706402.html>>.
- GUSTAFSSON, M. & HALMINEN, L. (2020). Poliisiin lisäksi Vastaamon tietomurtaaja jahtaavat myös hakkerit – Jättikö terapia-aineistoa vienyt tietomurtaaja itsestään ratkaisevia jälkiä vai onko kyse harhautuksesta? *Helsingin Sanomat*, 24. lokakuuta. <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000006697995.html>>.
- HIETANEN, L. (2016). ”Terapiatehdas” kahmii psykoterapeutit – Pienyritykset pelkäävät toimeentulonsa puolesta. *Helsingin Uutiset*, 23. maaliskuuta. <<https://www.helsinginutiset.fi/paikalaiset/1696152>>.
- HIILAMO, E.-A. & KUKKONEN, L. (2020). Psykoterapiakeskus Vastaamolla on alan silmissä keho maine: Harhaanjohtavaa mainontaa, painostusta ja ”härskiä toimintaa”. *Helsingin Sanomat*, 27. lokakuuta. <<https://www.hs.fi/talous/art-2000006700529.html>>.
- HIRSCH, J. (1983). *Turvavaltio* (suom. R. Blom) (toim. V. Pietilä). Tampere: Vastapaino.
- HOKKANEN, J., SORONEN, A., TALVTIE-LAMBERG, K. & VALTONEN, S. (2021). Haavoittuvuuden kudelmat: Digitaalinen subjekti ja haavoittuvuus datavetoista yhteiskuntaa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa. *Media & viestintä*, 44(2): 69–91. <<https://doi.org/10.23983/mv.109860>>.
- HÄMÄLÄINEN, P. & METTERI, A. (2011). Uusi hallinnointi ja mielenterveyspolitiikan tyhjeneminen – Pirkanmaan tapaus. Teoksessa I. Helén (toim.) *Reformin pirstaleet: Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen* (111–152). Tampere: Vastapaino.
- INTEGRITETSSKYDDSMYNDIGHETEN (2019). Granskning klar av 1177-incident. Integritetsskyddsmyndigheten, 8. juni. [Tiedote]. <<https://www.imy.se/nyheter/granskning-klar-av-1177-incident/>>.
- JAMESON, F. (1983). *The Political Unconscious. Narrative As a Socially Symbolic Act*. New York: Routledge.
- KANTOLA, A. & KESKI-HEIKKILÄ, A. (2020). Vastaamon tietomurto paljasti potilastietojärjestelmien ongelmat, ja nyt hallitus haluaa palvelunantajat yhteen palveluun – professorin mukaan asia on monimutkainen. *Helsingin Sanomat*, 12. marraskuuta. <<https://www.hs.fi/politiikka/art-2000007614668.html>>.
- KANTOLA, A. & GRÖNHOLM, P. (2020). Terapiapotilaisiin kohdistunut tietomurto on voinut vaarantaa tuhansien ihmisten tietosuojan, kyseessä on täysin ”poikkeuksellinen tapahtuma”. *Helsingin Sanomat*, 22. lokakuuta. <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000006687766.html>>.
- KERKELÄ, L. (2021). Vastaamon uusi omistaja on vaatinut yrityskaupan purkamista – ex-toimitusjohtaja kiistää salanneensa tietoja tietomurrosta. *Helsingin Sanomat*, 21. tammikuuta. <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000007754862.html>>.
- KUOKKANEN, K. (2020). Valvira vahvistaa: Apotti-järjestelmä oli osallisena potilaan kuolemaan johtaneessa tapahtumaketjussa Helsingissä. *Helsingin Sanomat*, 31. tammikuuta. <<https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000006391154.html>>.

- KUUSELA, H. & YLÖNEN, M. (2013). *Konsulttidemokratia. Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton*. Helsinki: Gaudeamus.
- KÄRKKÄINEN, H. (2020). Psykoterapiakeskus joutui tietomurron kohteeksi – potilastiedot varastettiin. *Ilta-Sanomat*, 21. lokakuuta. <<https://www.is.fi/digitoday/tietoturva/art-200006676313.html>>.
- KÄRKKÄINEN, H. (2020). Valvira salasi Vastaamo-tarkastuksen tiedot. *Ilta-Sanomat*, 3. joulukuuta. <<https://www.is.fi/digitoday/tietoturva/art-2000007658327.html>>.
- KÄRKKÄINEN, H. & RANTA, N. (2020). Vastaamon asiakkaat saavat nyt henkilökohtaisia kiristysviestejä sähköpostitse – Poliisi: Toimi näin. *Ilta-Sanomat*, 24. lokakuuta. <<https://www.is.fi/digitoday/tietoturva/art-2000006698794.html>>.
- LEHTO, M. & NEITTAANMÄKI, P. (2017). *Suomen terveystietoympäristö*. Jyväskylän yliopisto: Informaatioteknologian tiedekunnan julkaisuja 35/2017. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7045-1>>.
- LINDFORS, O., LAAKSONEN, M. & KNEKT, P. (2016). Psykoterapian tarpeen ja soveltuvuuden arviointi haastattelumenetelmällä. *Psykiatria*, 35(1): 3–19.
- LINNAKE, T. (2018). Murto Norjan terveydenhuoltoon – jopa 2,9 miljoonan ihmisen tiedot vaarantuneet. *Ilta-Sanomat*, 19. tammikuuta. <<https://www.is.fi/digitoday/tietoturva/art-2000005530924.html>>.
- MACCANDLESS, D. & EVANS, T. (2021). World's biggest data breaches & hacks. *Information is Beautiful*. [Taulukko] <<https://www.informationisbeautiful.net/visualizations/worlds-biggest-data-breaches-hacks/>>.
- MARX, K. (1978). Taloudelliset-filosofiset käsikirjoitukset. *Valitut teokset* (6 osaa). 1. osa. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, K. (1986). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset* ("Grundrisse"), osa 2. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MOROZOV, E. (2013). *To Save Everything, Click Here*. New York: Public Affairs.
- MÄNTYMAA, J. (2020). Vääriä lääkemääräyksiä ja vakavia vaaratilanteita – tällaisia ongelmia on raportoitu Suomen käytetyimmistä potilastietojärjestelmästä. *Yle Uutiset*, 16. joulukuuta. <<https://yle.fi/uutiset/3-11696802>>.
- NEVALAINEN, P. (2014). *Virastosta liikeyritys: posti- ja telelaitoksen muutosprosessi 1930–1994*. Historian väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5932-6>>.
- NIXU, CYBERSECURITY (2020). Nixu ei tarjoa enää A-luokan järjestelmien Kanta-auditointia ilman teknistä lisätarkastusta: haluamme toimia vastuullisesti. Nixu, 11. marraskuuta. [Tiedote] <<https://www.nixu.com/fi/release/nixu-ei-tarjoo-enaa-luokan-jarjestelmien-kanta-auditointia-ilman-teknista-lisatarkastusta>>.
- NUMMINEN, J. (2017). Brittisairaalat laajan kyberhyökkäyksen kohteena. *Yle Uutiset*, 12. toukokuuta. <<https://yle.fi/uutiset/3-9610855>>.
- NYKÄNEN, R. & SEPPÄ, P. (2020). Yli 250 sosiaali- ja terveystietoyrityksen tietoturvan tasoa ei valvota käytännössä lainkaan. *Ilta-Sanomat*, 26. lokakuuta. <<https://www.is.fi/digitoday/tietoturva/art-2000006699570.html>>.
- POIKOLA, A., KUIKKANIEMI, K., KUITTINEN, O. & HONKO, H. (2014). My data - johdatus ihmiskeskiseen henkilötiedon hyödyntämiseen. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja. [Raportti]. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-243-418-0>>.
- POIKOLA, A., KUIKKANIEMI, K., KUITTINEN, O., HONKO, H. & KNUUTILA A. (2018). MyData – johdatus ihmiskeskiseen henkilötiedon hyödyntämiseen. Uudistettu painos. Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja. [Raportti]. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-243-554-5>>.
- POWER, M. (1997). *The Audit Society: Rituals of Verification*. New York: Oxford University Press.

- RALSTON, W. (2020a). A dying man, a therapist and the ransom raid that shook the world. *Wired*, 9 December. <<https://www.wired.co.uk/article/finland-mental-health-data-breach-vastaamo>>.
- RALSTON, W. (2020b). They told their therapists everything. Hackers leaked it all. *Wired*, 5. April. <<https://www.wired.com/story/vastaamo-psychotherapy-patients-hack-data-breach/>>.
- RITZER, J. (1983). The “McDonaldization” of Society. *Journal of American Culture*, 6(1): 100–107. <https://doi.org/10.1111/j.1542-734X.1983.0601_100.x>
- SADOWSKI, J. (2019). When data is capital: Datafication, accumulation, and extraction. *Big Data & Society*, 6(1), 1–12. <<https://doi.org/10.1177/2053951718820549>>
- SADOWSKI, J. (2020). The internet of landlords: Digital platforms and new mechanisms of rentier capitalism. *Antipode*, 52(2): 562–580. <<https://doi.org/10.1111/anti.12595>>
- SIMMEL, G. (1906). The sociology of secrecy and of secret societies. *American Journal of Sociology*, 11(4), 441–498.
- SYRJÄLÄ, H. (2017). Äiti ja poika tekivät yhdessä terapiasta menestyvän bisneksen – ja heidän luomansa konsepti on Suomessa ainutlaatuinen. *Helsingin Sanomat*, 4. maaliskuuta. <<https://www.hs.fi/paivanlehti/04032017/art-2000005112692.html>>.
- SWEENEY, L. (2015). Only you, your doctor, and many others may know. *Technology Science*, 28 September. <<https://techscience.org/a/2015092903/>>
- TALOUSELÄMÄ (2020). Vastaamo käynnistyi perheyrityksenä ja sen terapiapalvelut pyörivät aluksi vain verkossa – Lue perustajaäidin ja -pojan haastattelu vuodelta 2017. *Talouselämä*, 26. lokakuuta. <<https://www.talouselama.fi/uutiset/vastaamo-kaynnistyi-perheyrityksena-ja-sen-terapiapalvelut-pyorivat-alkuiksi-vain-verkossa-lue-perustajaaidin-ja-pojan-haastattelu-vuodelta-2017/>>.
- TARNOFF, B. (2017). Silicon Valley siphons our data like oil. *The Guardian*, 23 August. <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/23/silicon-valley-big-data-extraction-amazon-whole-foods-facebook>.
- TAYLOR, T. (2021). Hackers, breaches, and the value of healthcare data. *Securelink*, 30. June. [Blogi] <<https://www.securelink.com/blog/healthcare-data-new-prize-hackers/>>
- THERBORN, G. (2019). *Kadotettu kansankoti. Kuinka pääoma kaappasi Ruotsin* (suom. K. Sivenius). Tampere: Vastapaino.
- TUPASELA, A., SNELL, K. & TARKKALA, H. (2020). The Nordic data imaginary. *Big Data & Society*, 7(1): 1–13. <https://doi.org/10.1177/2053951720907107>.
- VALTIONEUVOSTON KANSLIA (2015). *Ratkaisujen Suomi*. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma, 29.5.2015. Hallituksen julkaisusarja 10/2015. <<https://vnk.fi/julkaisu?pu-bid=6405>>.
- VALVIRA (2020). Valvira päättää Esperri Care Oy:n valtakunnallisen valvonta-asian - toimintayksikkökohtainen valvonta jatkuu. Valvira, 13. lokakuuta. [Tiedote]. <<https://www.valvira.fi/-/valvira-paattaa-esperri-care-oy-n-valtakunnallisen-valvonta-asian-toimintayksikkokohtainen-valvonta-jatkuu>>.
- VALVIRA (2020). Valvira teki tarkastuksen Vastaamoon. Valvira, 18. marraskuuta [Tiedote]. <<https://www.valvira.fi/-/valvira-teki-tarkastuksen-vastaamoon>>.
- VASTAAMO (2019). Toimintakertomus 2018. Vastaamo, 5. maaliskuuta. [Raportti]. <<https://www.slideshare.net/vastaamo/psykoterapiakeskus-vastaamo-toimintakertomus-2018-134744561>>.
- VIITANEN, J., PAAJANEN, R., LOIKKANEN V. & KOIVISTOINEN, A. (2019). *Digitaalisen alustatalouden tiekartasto*. Valtioneuvoston kanslia, Työ- ja elinkeinoministeriö, Innovaattiorahoituskeskus Business Finland. [Raportti]. https://www.businessfinland.fi/globalassets/julkaisut/alustatalouden_tiekartasto_web_x.pdf.

- WANG, M. & JIANG, Z. (2017). The Defining Approaches and Practical Paradox of Sensitive Data: An Investigation of Data Protection Laws in 92 Countries and Regions and 200 Data Breaches in the World. *International Journal of Communication*, 11, 3286–3305.
- YLIASKA, V. (2014). *Tehokkuuden toiveuni: Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Into Kustannus.
- ZUBOFF, S. (2015). Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*, 30(1), 75–89. <<https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>>
- ZUBOFF, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at The New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

LIITE

Taulukko 1

Anastettujen tietojen vuotuinen keskiarvo ja vuosittainen kasvu maailman suurimmissa tietomurroissa

Vuosi	\bar{x}	%
2011	5 438 815	0
2012	9 648 964	77
2013	36 343 388	277
2014	17 824 968	-51
2015	19 314 281	8
2016	54 637 577	183
2017	49 367 652	-10
2018	66 330 434	34
2019	46 530 588	-30
2020	19 104 115	-59
2021	91 110 638	377

(Lähde: MacCandless & Evans 2021, taulukkoa muokattu.)

Työväestön ja ”edistyksellisen porvariston” yhteistyö fasismia vastaan ja sosialismin puolesta

Raoul Palmgrenin kansanrintama-ajattelu 1930-luvulla

ALPO VÄKEVÄ

Tarkastelen artikkelissa suomalaisen vasemmistointellektuellin Raoul Palmgrenin käsityksiä kansanrintamaliikkeistä 1930-luvulla käyttämällä lähteinä ennen kaikkea hänen kirjoituksiaan tuolta ajalta. Tuon esiin, että Palmgren innostui muiden suomalaisten vasemmistointellektuellien tavoin kansanrintamatoiminnasta 1930-luvun puolivälissä, koska se vaikutti toimivalta fasismiin vastaiselta strategialta. Palmgren ja muut vasemmistointellektuellit alkoivat ajaa kansanrintamapolitiikkaa Suomessa ottamalla mallia toiminnasta Euroopan kansanrintamaliikkeissä, mutta he joutuivat pettymään, sillä kansanrintamatoiminta ei lähtenyt kunnolla käyntiin Suomessa. Kiinnitän huomiota siihen, että Palmgren tuli lähelle muita vasemmistöälymystön jäseniä kansanrintatoiminnan käytäntöä koskevilla näkökulmillaan mutta erottui heistä historiallisilla näkökulmillaan. Hän perusteli kansanrintamatoimintaa yhdistämällä sitä marxilaisia lähteitä apunaan käyttäen historiallisiin kehityslinjoihin.

Raoul Palmgren (1912–1995) oli yksi keskeisimmistä vasemmistointellektuelleista Suomessa 1900-luvulla. Hän aloitti uransa 1930-luvulla, jolloin hän opiskeli Helsingin yliopistossa ja toimi suomalaisten vasemmistointellektuellien piireissä, jotka muodostuivat SDP:n alaisen opiskelijajärjestö Akateemisen Sosialistiseuran (ASS), vasemmistolaisen kulttuurijärjestö Tulenkantajien Seuran

ja kirjailija- ja taiteilijayhdistys Kiilan ympärille. Palmgren kirjoitti ahkerasti vasemmistoölymystölle tärkeisiin lehtiin, joita olivat ennen muuta ASS:n julkaisema *Soihdu*-lehti, Tulenkantajien Seuran tuella ilmestynyt *Tulenkantajat*-lehti ja Jarno Pennasen toimittama *Kirjallisuuslehti*. *Soihdun* päätoimittajana Palmgren toimi vuoden 1937 ajan. 1930-luvun jälkeen hän tuli tunnetuksi muun muassa toimittajan työstään sekä kirjoituksistaan marxilaisesta estetiikasta ja Suomen kulttuurihistoriasta. Suomen Kansan Demokraattisen Liiton pää-äänenkannattajan *Vapaan Sanan* päätoimittajana hän oli vuosina 1945–1952. Myöhemmin, vuodesta 1968 vuoteen 1976, Palmgren toimi Oulun yliopiston kirjallisuuden professorina.

Kansanrintamaliikhehdinnästä 1930-luvulla muodostui käännekohta Palmgrenille. Kun Euroopassa alkoi kehittyä kansanrintamatoimintaa vuosikymmenen puolivälissä, Palmgren ryhtyi ammentamaan siitä vaikutteita käsityksiinsä yhteiskunnasta ja kulttuurista. Palmgrenin kiinnostus kansanrintamaliikkeitä kohtaan ei rajoittunut vain 1930-luvulle. Kansanrintamaliikkeiden vaikutukset tulivat esiin hänen näkemyksissään seuraavalla vuosikymmenellä, jolloin hän asemoi itseään kansandemokraattiseen liikkeeseen. Kansandemokraattinen toiminta pohjasi hänen mielestään kansanrintamatoimintaan (Palmgren 1945, 528).

Myös moni muu *Soihdun*, *Tulenkantajat*-lehden ja *Kirjallisuuslehden* piirissä toimineista vasemmistointellektuelleista liputti kansanrintamatoiminnan puolesta. Näiden lehtien kirjoittajat seurasivat toiveikkaasti kansanrintamaliikhehdinnän voimistumista Länsi-Euroopassa ja olivat ajamassa etummaisena samankaltaista toimintaa Suomessa. Kuten Palmgren asiaa luonnehti, 1930-luvun loppupuolelta muodostui heidän ”kansanrintamakautensa”, aikakausi, jolloin kansanrintamatoiminta löi leimansa suureen osaan heidän toimintaansa (Palmgren 1945, 528). He vaikuttavat olleen näkyvin kansanrintamaliikkeiden puolesta puhunut ryhmä Suomessa 1930-luvulla.

Syvennän tässä artikkelissa käsitystä suomalaisten vasemmistointellektuellien suhtautumisesta kansanrintamatoimintaan keskittymällä Palmgrenin kansanrintama-ajatteluun 1930-luvulla. Suomalaisten vasemmistointellektuellien näkemyksiä kansanrintamaliikkeistä on käsitelty aiemmassa tutkimuksessa suhteellisen paljon, mutta ainakin Palmgrenin kohdalla tutkimuksessa on mielestäni vielä aukkoja, vaikka hänen kansanrintamatoimintansa onkin pääpiirteiltään selvillä.¹ Tarkastele Palmgrenin käsityksiä kansanrintamaliikkeistä suhteessa suomalaisten vasemmistointellektuellien piirissä 1930-luvulla käytyihin keskusteluihin, minkä lisäksi

1 Aiemmasta suomalaisten vasemmistointellektuellien kansanrintama-ajattelua käsittelevästä tutkimuksesta erityisesti, Saarela 1982; Sallamaa 1994, 118–133; Koivisto 2011; Saarela 2019.

kontekstualisoin Palmgrenin ajattelua ja näitä keskusteluita yleisiin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin kehityslinjoihin. Millaisia vaikutteita Palmgren sai muilta vasemmistointellektuelleilta ja miltä osin hän poikkesi heistä? Mikä oli hänen oma panoksensa kansanrintamatoiminnan hahmottamisessa? Esitän, että Palmgren oli lähellä muita vasemmistöälymystön jäseniä kansanrintamatoiminnan käytäntöä koskevalla näkökulmillaan mutta erottui heistä historiallisilla näkökulmillaan. Hänen historialliset näkökulmansa rikastuttivat vasemmistointellektuellien keskusteluita kansanrintamaliikkeistä. Pääasiallisina lähteinäni ovat *Soihdussa*, *Tulenkantajat*-lehdessä ja *Kirjallisuuslehdessä* 1930-luvulla julkaistut kirjoitukset, ennen kaikkea Palmgrenin omat kirjoitukset.

Kansanrintamaliikkeistä yleisesti

Termillä ”kansanrintamaliike” viitataan yleensä 1930-luvun puolivälissä muodostettuihin poliittisiin liittoumiin, joihin kuului vasemmistolaisia sekä keskustalaisia ja oikeistolaisia ja joiden tunnuksena oli taistelu demokratian puolesta ja fasismia vastaan. Kansanrintamaliikkeet olivat yhteiskunnallisten ryhmien välisiä rajoja ylittäviä liikkeitä. Ryhmät alkoivat lyöttäytyä yhteen, kun ne tunnistivat, että niillä on yhteinen vihollinen, fasismi, jota edusti äärioikeisto ja sitä lähellä olevat toimijat. Kansanrintamaliikkeitä alkoi kehittyä 1930-luvun alkupuolella äärioikeiston suosion kasvun ja taloudellisten olosuhteiden synkentyksen myötä. Tilanteeseen vaikutti voimakkaasti se, että Hitler nousi valtaan vuonna 1933. Näissä oloissa erityisesti vasemmistopiireissä alettiin kannattaa näkemystä, jonka mukaan fasismi on uhka demokratialle. Fasismien uhka ja siihen vastaaminen alkoivat määrittää vasemmistolaisten retoriikkaa enenevässä määrin. (Eley 2002, 261–262.) Tunnetuin ja voimakkain kansanrintamahallitus syntyi Ranskassa keväällä 1936. Sosialistisen puolueen ja kommunistisen puolueen sekä keskustaa edustaneen radikaalin sosialistipuolueen vaaliliitto voitti vaalit, minkä seurauksena maassa astui valtaan sosialistien johtama hallitus. Radikaali sosialistipuolue lähti mukaan hallitukseen, kun taas kommunistinen puolue tuki hallitusta, mutta ei lähtenyt siihen mukaan (Jackson 1988, 68). Kansanrintamahallitus muodostui samana vuonna myös Espanjassa ja Chilessä. Kansanrintamaliikkeissä ei kuitenkaan ollut kyse 1930-luvulla pelkästään hallitustoiminnasta, vaan termi yhdistetään myös muihin kuin hallitusvastuussa olleisiin poliittisiin liittoutumiin.

Neuvostoliitto ja siihen sitoutunut kansainvälinen kommunistinen liike olivat kansanrintamatoiminnan keskeiset tukipilarit sen jälkeen, kun Kommunistien internationaali (Komintern) otti kansanrintamatoiminnan linjakseen vuosien 1934–1935 aikana. Komintern alkoi ohjata eri maiden kommunistisia puolueita

kansanrintamatoiminnan taakse. Se otti etäisyyttä vallankumouksellisiin oppeihinsa ja lähti hahmottamaan mahdollisuuksia tehdä yhteistyötä muiden poliittisten ryhmien kanssa ennen kaikkea parlamentaarisesti. Vallankumouksellisia pyrkimyksiä ei hylätty, vaan niiden tavoittelemisen siirtyi tulevaisuuteen. Ajankohtaisemmaksi tuli fasismien uhkaan vastaaminen. Yhteistoiminnan osalta Kominternissa korostettiin erityisesti liittoutumista sosiaalidemokraattien kanssa. Näkemys oli aiemmasta poikkeava, sillä sosiaalidemokraatteja oli aiemmin vastustettu Kominternin piirissä kiivaasti. Linjamuutokseen vaikutti merkittävällä tavalla kansanrintamaliikkeitä Ranskassa. Ranskan esimerkki vahvisti ajatusta, jonka mukaan poliittisten ryhmien täytyy tehdä yhteistyötä fasismien uhan edessä. (McDermott & Agnew 1996, III, 123, 127, 129–132.)

Kansanrintamatoiminta kuihtui kasaan 1930-luvun loppua kohti tultaessa. Ranskan kansanrintamahallitus hajosi vuonna 1938, mihin vaikutti muun muassa talouden huono tila. Hallitus ei onnistunut korjaamaan taloudellisia ongelmia, jotka olivat vaivanneet maata jo pitkään.² Espanjassa puolestaan oli puhjennut sisällissota kansanrintamahallituksen muodostumisen jälkeen. Sodan hävisivät tasavaltalaiset, joiden joukossa olivat myös kansanrintamahallituksen osanottajat. Tämä johti siihen, että maasta tuli Francon johtama diktatuuri vuonna 1939. Stalinin suuren terrorin aikaan kommunistisen liikkeen asema kansanrintamaliikkeissä alkoi kyseenalaistua muiden toimintaan osallistuneiden silmissä. Terrori samoin kuin Neuvostoliitosta kantautuneet sosiaalidemokraattien vastaiset kannanotot heikensivät luottamusta kommunisteihin liittolaisina. (McDermott & Agnew 1996, 142–143, 156–157.) Viimeistään silloin, kun Saksan ja Neuvostoliiton välinen hyökkäämättömyyssopimus solmittiin elokuussa 1939, kansanrintamatoiminnalta katosi monen mielestä pohja. Neuvostoliitosta, kansanrintamatoiminnan tukipilarista, olikin tullut vihollisen, Hitlerin Saksan liittolainen. (Emt., 157; Eley 2002, 278–279.)

Vasemmistointellektuellien kansanrintamatoiminnan taustoista

Kansanrintamaliikkeisiin alettiin kiinnittää huomiota vasemmistointellektuellien lehdissä – *Soihdussa*, *Tulenkantajissa* ja *Kirjallisuuslehdessä* – loppukesästä ja syksystä 1935 alkaen. Esimerkiksi saman vuoden marraskuussa ilmestyneessä *Soihdussa* julkaistiin Sotaa vastustavan kansalaistoimikunnan kirje (Sotaa vastustava kansa-

² Ranskan kansanrintamaliikkeen hajoamisesta, Vigreux 2016, 196–203.

laistoimikunta 1935), jossa vaadittiin, että myös suomalaiset ryhtyisivät ottamaan osaa kansanrintamatoimintaan, jotta Euroopassa säilyisi rauhan ja demokratian tila. ”Liittykäämme mekin, Suomen miehet ja naiset, rauhanrintamaan, taisteluun rauhan ja kansanvallan puolesta”, kirjeessä vedottiin. Vetoamus heijasti Ranskan kansanrintamaliikkeen tunnusta ”leipä, rauha, vapaus”, joka ilmensi pyrkimystä kamppailla demokratian ja rauhan puolesta sekä fasismia vastaan.³ Kirjeen allekirjoittanut Sotaa vastustava kansalaistoimikunta oli perustettu Tulenkantajain Seuran ja Rauhanliiton aloitteesta syksyllä 1935. Mukana toimikunnassa oli vasemmistointellektuelleja ja rauhanaktiiveja. (Ryömä 1936, 7–8; Kosunen 2011, 95–96.)

Kuten William David Jones kirjoittaa (1999, 64), vuodet 1933–1939 olivat kriisin aikaa suurelle osalle eurooppalaisista vasemmistolaisista. Monessa maassa äärioikeistolaiset olivat saaneet vallankahvasta kiinni ja vasemmistoliikkeiden toiminta oli tukahdutettu. Yhteiskunnallisen ilmapiirin synkentyessä kansanrintamaliikkeet merkitsivät yhtä harvoista valonpilkahduksista, sillä ne vaikuttivat todella haastavan äärioikeistoa. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että myös suomalaiset vasemmistointellektuellit lähtivät puolustamaan kansanrintamatoimintaa. Toisaalta suomalaisten vasemmistointellektuellien oli myös heidän menneisyytensä huomioon ottaen luontevaa kannattaa kansanrintamatoimintaa. Heidän piirissään oli jo aiemmin ollut kiinnostusta sellaista toimintaa kohtaan, joka oli ominaista kansanrintamaliikkeille. Monet suomalaiset vasemmistointellektuellit olivat jo ennen kansanrintamaliikkeiden syntyä pyrkineet purkamaan yhteiskunnallisten ryhmien välisiä raja-aitoja tuomalla yhteen sosiaalidemokraatteja, kommunisteja, keskiluokan jäseniä ja älymystöä.

Pohjaa tälle strategialle loivat ASS:n jäsenten ja tulenkantajien yhteiskunnan demokraattista kehitystä tukevat pyrkimykset 1920-luvulla. ASS:ssä oltiin huolestuneita siitä, että Suomi oli jakaantunut sisällissodassa punaisiin ja valkoisiin. Seurassa pohdittiin mahdollisuuksia sovittaa leirien välisiä jännitteitä ja eheyttää yhteiskuntaa. Sopusi ei saanut kuitenkaan olla millainen tahansa, vaan seurassa korostettiin työväenluokan intressejä ja sosialistisia pyrkimyksiä. (Saarela 1982, 21.) Sen sijaan tulenkantajien keskuudessa ei ollut 1920-luvulla yhtä voimakkaita yhteiskunnallisia intressejä. Tulenkantajien toiminta kehittyi sosialistiseen suuntaan vasta seuraavan vuosikymmenen alussa, sen jälkeen, kun ryhmä oli hajonnut ja sen toimintaa lähdettiin organisoimaan uudelta pohjalta Erkki Valan johdolla. 1920-luvulla kyse oli kulttuuriliberaalista ryhmästä, joka keskittyi taidetta ja kult-

3 Ranskan kansanrintamaliikkeen tunnuksesta ja tavoitteista, Jackson 1988, 48, 159; Vigreux 2016, 50–51, 61–62.

tuuria koskeviin kysymyksiin. Tulenkantajat eivät kuitenkaan myöskään 1920-luvulla jättäneet täysin huomiotta yhteiskunnallisia kysymyksiä. Heidän tavoitteensa oli, että yhteiskunnassa ei koettaisi enää mitään vastaavaa kuin ensimmäinen maailmansota ja Suomen sisällissota. Niinpä he puhuivat demokratian ja rauhan puolesta. (Lappalainen 1993, 37–38, 42–43; Mauriala 2005, 261, 302.)

Palmgren ei vielä 1920-luvulla liikkunut vasemmistoälymystön piireissä. Hän oli liian nuori siihen. Hän asui Orivedellä vanhempensa luona ja kävi oppikoulua. Hän oli kuitenkin kiinnostunut tulenkantajien toiminnasta ja kulttuuriliberaaleista ajattelutavoista. Tulenkantajat näyttäytyivät vastavoimana elämälle Orivedellä, jossa moni oli konservatiivinen ja oikeistolainen (Palomeri 1953, 14). Kulttuuriliberalismi oli keskeinen osa Palmgrenin ajattelua myös syksyllä 1931, jolloin hän muutti Helsinkiin ja aloitti opintonsa Helsingin yliopistossa. Hän osallistui liberaalien piirien toimintaan, muun muassa Helsingin yliopiston yhteydessä toimineen opiskelijajärjestön Kansanvaltaisen ylioppilasyhdistyksen tapaamisiin. Samalla kun hän liikkui liberaaleissa piireissä, hän kuitenkin ryhtyi vähitellen suhtautumaan niihin kriittisesti, sillä niiden toiminta oli hänen mielestään yhteiskunnallisesti hapuilevaa. Ne eivät hyökänneet tarpeeksi voimakkaasti äärioikeistoa vastaan eivätkä osoittaneet selvästi, miten yhteiskuntaa tulisi kehittää. Palmgren alkoi lähestyä suomalaisia vasemmistointellektuelleja, jotka näyttivät tarjoavan selkeämpiä suuntaviivoja yhteiskunnan kehittämiseen. (Raoul Palmgren, Muistiinpanot päiväkirjoista 1928–1939, BFA, Raoul Palmgrenin arkisto, Kansan Arkisto; Palomeri 1953, 153–154, 169–170.) Hän kiintyi vasemmistointellektuellien marxilaisiin ajattelutapoihin ja ryhtyi ajamaan määrätietoisesti sosialismia. Luokkataistelutunnukset nousivat keskeiselle sijalle hänen kirjoituksissaan. Ne näkyivät esimerkiksi hänen vastauksessaan ASS:n kyselyyn uskonnon ja luokkataistelun välisestä suhteesta, joka julkaistiin *Soihdussa* joulukuussa 1932 (Palmgren 1932). Vastauksessaan Palmgren kirjoitti, että luokkataistelu olisi suunnattava laaja-alaisesti kapitalistisia piirejä vastaan, myös kirkkoa vastaan, koska kirkko ”siunaa sodan ja on suurkapitaalın ja taantumuksen palvelija”.

Kommunisteihin kuulumattomat vasemmistointellektuellit tunsivat solidaarisuutta kommunisteja kohtaan 1930-luvun alkupuolella. Esimerkiksi Eero Saxell ja Cay Sundström, joista kumpikin toimi ASS:n puheenjohtajana 1930-luvun alkupuolella, ajattelivat, että suomalaisten kommunistien kanssa tulisi tehdä yhteistyötä. Suomalaiset kommunistit olivat osa maan työväenluokkaa, eikä heitä pitänyt hyljeksiä. (Saxell 1932; Sundström 1934.) Vasemmistointellektuellit tekivät myös vuodesta 1934 alkaen yhä enemmän yhteistyötä kommunistien kanssa. Heidän kontaktinsa kommunistien leirissä oli Toivo Karvonen, joka kertoo olleensa

yhteyksissä Cay Sundströmiin, Mauri Ryömään, Jarno Pennaseen ja Palmgreniin. (Karvonen 1958, 183, 187.)

Vasemmistointellektuellien kiinnostuksesta kommunistien toimintaa kohtaan kertoo se, että he kannattivat kommunistisen liikkeen piiristä lähtöisin ollutta yhteisrintama-ajattelua. Käsitys yhteisrintamasta muotoutui 1920-luvun alussa, kun kansainvälisessä kommunistisessa liikkeessä huomattiin, että kommunistiset puolueet Euroopassa eivät olleet tarpeeksi vahvoja edistämään vallankumouksellisia pyrkimyksiä. Niinpä tavoitteeksi otettiin suuren joukkoliikkeen muodostaminen vallankumouksellisia pyrkimyksiä tukemaan. Kommunistit pyrkivät houkuttelemaan puolelleen ennen kaikkea sosiaalidemokraattisia puolueita äänestäneitä työläisiä. (McDermott & Agnew 1996, 27–38.) Suomalaisten vasemmistointellektuellien piirissä 1930-luvulla erityisesti ASS:läiset puolustivat yhteisrintama-ajattelua. Saxell ja Sundström esittivät *Soihdussa*, että yhteisrintamatoiminta on tarpeen ”suurporvariston” fasistisen toiminnan vuoksi. Suurporvaristo, jolle pääoma oli keskittynyt, oli käynyt työväenluokan vastaiseen taisteluun Euroopassa. Suurporvaristo oli onnistunut kaventamaan työväenluokan demokraattisia oikeuksia, mistä Sundström nosti esimerkiksi Hitlerin toimet Saksassa. (Saxell 1932; Sundström 1933a.) Yhteisrintamaan kuului vasemmistointellektuellien arvioissa työväenluokan lisäksi keskiluokan jäseniä ja älymystöä (Saxell 1932; Anon. 1934; Akateeminen Sosialistiseura 1934, 55). Yhteisrintamatoimintaa puolustettiin myös *Tulenkantajat*-lehdessä, joka alkoi ilmestyä Erkki Valan päätoimittamana marraskuussa 1933,⁴ mutta ei niin näkyvästi kuin *Soihdussa* (i. 1934; Sosialistinen työmies 1934). Yhteisrintamatoiminta jäi *Tulenkantajat*-lehdessä vähemmälle huomiolle jo sen vuoksi, että lehti keskittyi enemmän kulttuuria kuin politiikkaa koskeviin kysymyksiin.

Myös Palmgren vaikuttaa olleen yhteisrintamatoiminnan kannalla. Hänellä oli luultavasti yhteisrintamatoiminta mielessään, kun hän esitti toukokuussa 1934, että SDP:n olisi syytä saada puolelleen työväestön lisäksi älymystö ja keskiluokka (Palmgren 1934a, 66).⁵ Toisaalta hän suhtautui epäillen keskiluokkaan, vaikka olikin avoin sen kanssa tehtävää yhteistyötä kohtaan. Hän kuvasi keskiluokkaa rahanhimoiseksi ryhmäksi, joka myötäilee porvaristoa (Palmgren 1934b).

Vasemmistointellektuelleilla oli sympatioita kommunisteja kohtaan, vaikka merkittävä osa heistä ei ollut kommunisteja. Moni heistä oli ennemminkin so-

4 *Tulenkantajat*-lehti oli ilmestynyt myös vuosina 1924–1930, mutta lehden julkaiseminen oli katkennut tulenkantajien ryhmän hajottua.

5 Palmgren ei kuitenkaan hyödyntänyt termiä ”yhteisrintama” kyseisessä kirjoituksessaan eikä muissakaan kirjoituksissaan 1930-luvun alkupuolella. Hän alkoi käyttää sitä rinnakkain termin ”kansanrintama” kanssa vuosikymmenen loppupuolella.

siaalidemokraattisen liikkeen kuin kommunistisen liikkeen puolella. Sosiaalidemokraattien tukeminen näkyi erityisesti ASS:ssä, mikä oli luonnollista, koska se toimi SDP:n alaisuudessa. Esimerkiksi Sundström korosti sosiaalidemokraattisen liikkeen toiminnan merkitystä käsitellessään työväenliikkeen leirien yhteistyötä (Sundström 1933b). Sosiaalidemokraattien tukemisella oli kuitenkin rajansa. Reformistinen linja, jonka SDP:n valtavirta oli omaksunut sisällissodan jälkeen,⁶ ei miellyttänyt monia ASS:n jäseniä. Maltillinen ja laillisia keinoja ja tavoitteita painottava linja merkitsi monen ASS:n jäsenen silmissä irtaantumista sosialistisista pyrkimyksistä. ASS:ssä puhuttiin luokkataistelun puolesta ja vaadittiin SDP:ltä sen mukaisia toimia, minkä johdosta ASS:n ja SDP:n välit kiristyivät. SDP:n puolueuuvosto antoi ASS:n jäsenille varoituksen marraskuussa 1934. (Akateeminen Sosialistiseura 1934; Kalemaa 1984, 57.)

Palmgren oli hankkinut SDP:n jäsenkirjan vuonna 1931. Hän kuitenkin suhtautui monen muun vasemmistointellektuellin tavoin kriittisesti puolueen linjaan. Esimerkiksi *Soihdussa* toukokuussa 1934 hän kirjoitti, että moni sosiaalidemokraattien johtaja niin Suomessa kuin muualla oli ”pikkuporvarillistunut” ja unohtanut työväestön intressien puolustamisen:

Eri tahoilta on maailmansodan jälkeisenä aikana lausuttu julki toteamus työväenluokan osittaisesta pikkuporvarillistumisesta. Syitä tähän on etsitty ja löydetty: on viitattu siihen reformistiseen politiikkaan, jota eri maiden sosiaalidemokraattiset puolueet ovat, sovittauduttuaan porvarillisen valtion puitteisiin, joutuneet ajamaan. On myös aivan oikein viitattu itse pääsyhyyn, työväenluokan taloudelliseen vaurastumiseen sotaa seuranneen korkeakonjunktuurin aikana, kehitykseen, joka samalla merkitsi yhä jyrkentyntä jakoa erilaisiin taloudellisiin etupiireihin: syntyi työväen aristokratia, joka asemaltaan ja ideologialtaan täydelleen pikkuporvarillistui. (Palmgren 1934a, 64.)

Palmgren siis vaati määrätietoista toimintaa sosialismin puolesta ja kritisoi reformistisia suuntauksia.

Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut kaiken porvariston kulttuurin hylkäämistä. Voimme huomata tämän Palmgrenin artikkelista ”Kalevala marxilaisuuden valossa”, joka ilmestyi *Kirjallisuuslehdessä* maaliskuussa 1935, Kalevalan satavuotisjuhlien yhteydessä (Palmgren 1935b). Artikkelin mukaan porvaristo oli juhlistanut

6 SDP:n reformistisesta linjasta, Soikkanen 1975, 499–501, 538; Kettunen 1986, 275; Kannisto 2016, 231.

Kalevalaa aikojen kuluessa teoksena, joka yhdistää kansaa, mutta jättänyt huomi-
oimatta sen, että Kalevala kertoo myös eroista luokkien välillä ja taistelusta uu-
denlaisen yhteiskunnan puolesta. Porvaristo oli tulkinnut Kalevalaa omien intres-
siensä mukaisesti eikä ollut huomannut, että siitä avautuu kapitalismia kritisovaa
ja sosialismia puolustavaa symboliikkaa. (Emt., 87, 100.)⁷ Työväestö toi sen sijaan
tällaista symboliikkaa esille muodostaessaan Kalevalasta uudenlaisia tulkintoja.
Palmgren löysi artikkelissaan kuitenkin myös hyviä puolia porvariston toiminnas-
ta. Hän piti merkittävänä esimerkiksi sitä, millaisia havainnoja porvarillisen tutki-
muksen parissa oli tehty Kalevalan runojen yhteyksistä maantieteellisiin paikkoi-
hin. (Emt., 87, 94–95.) Lisäksi hän antoi kunniaa porvaristolle siitä, että Kalevala
ylipäänsä syntyi. Kalevalan kokoaminen oli riippunut siitä, että sata vuotta sitten
oli alkanut ”porvariston nousu”. Sen kokoaminen oli porvariston aikaansaannos,
luokan, joka oli ollut ”edistyksellinen” 1800-luvulla. (Emt., 87–89.)

Palmgrenin kuvaukseen porvariston historiallisesta merkityksestä vaikut-
ti hänen lukemansa marxilainen kirjallisuus. Merkittävä vaikutus oli varhais-
sen marxilaisen historiantutkijan Franz Mehringin (1846–1919) teoksilla, muun
muassa teoksella *Die Lessing Legende*, jossa Mehring nosti valistusajan runoilija
Gotthold Ephraim Lessingin tuotannon esimerkiksi edistyksellistä porvarillisesta
taiteesta. Mehringin silmissä Lessing oli porvaristoon kuuluva vallankumouksel-
linen ajattelija, joka viitoitti tietä työväenluokan vallankumoukselliselle toimin-
nalle (Mehring 1906, 425). Palmgren hyödynsi Mehringin teosta näihin aikoihin
muun muassa pro gradu -työssään, jonka hän teki Helsingin yliopistossa esteti-
ikan ja nykyiskansainkirjallisuuden oppiaineessa ja sai valmiiksi vuoden 1934 lopul-
la. Palmgren kirjoitti opinnäytteessään, että Mehring osoitti ”täydellisesti vääräksi
sen vulgäärimarxilaisen käsityksen, että sosialistisen kriitikon suhde porvarilliseen
ja yleensä aikaisempaan taiteeseen olisi vain kielteinen” (Raoul Palmgren, Taide
ja yhteiskunta, sivu 67, CEA, Raoul Palmgrenin arkisto, Kansan Arkisto). Lisäk-
si Palmgren alkoi kiinnostua sosialistisia ja marxilaisia näkemyksiä viljelleen tai-
dehistorioitsijan Wilhelm Hausensteinin (1882–1957) tuotannosta vuodesta 1934
alkaen.⁸ Palmgrenin artikkeli Kalevalasta olikin yksi ensimmäisistä kirjoituksis-
ta, jossa hän tukeutui Hausensteiniin. Palmgren viittasi siinä vain kursorisesti

7 Palmgren nimeää artikkelissaan useita ”porvarillisia” Kalevala-tutkijoita, muun muassa Julius Krohnin, E. N. Setälän ja Otto Donnerin.

8 Hausensteinin suhtautuminen sosialismiin ja marxismiin vaikuttaa kuitenkin olleen kaksi-
jakoista. Hausensteinin elämäkerran kirjoittaja Johannes Werner tuo esiin, että Hausenstein
oli sosialisti 1900-luvun alussa, mutta etäännyi sosialistisista ajattelutavoista ensimmäisen
maailmansodan jälkeen (Werner 2005, 47, 73, 91).

Hausensteinin ajatteluun, mutta antoi ymmärtää, että se oli tehnyt hänestä aiempaa myönteisemmän porvariston kulttuurihistoriaa kohtaan. Porvariston kulttuurihistoriaa, johon myös Kalevala kuului, oli syytä tutkia, koska porvaristo oli ollut aikoinaan edistyksellisin luokka. Porvariston kulttuurihistoriaa tuli arvostaa ja sen merkitystä osana historiaa tuli ymmärtää. (Palmgren 1935b, 97–98.)

Palmgren muutti näkemystään luokkien välisestä yhteistoiminnasta sen jälkeen, kun kansanrintamatoiminnasta alettiin puhua vasemmistointellektuellien keskuudessa. Hänen kääntymisensä kansanrintamatoiminnan kannalle tapahtui syksyllä 1935. Vielä elokuussa 1935 hän ihmetteli, miksi jotkut hänen aatetovereistaan, kuten Jarno Pennanen ja Mauri Ryömä, suhtautuivat myöntämielisesti porvariston ja työväenluokan yhteistyöhön kansanrintamatoiminnan nimissä. Hänessä heräsi epäilyjä siitä, että he ovat etäännyneissä sosialismista, mutta samalla hän ryhtyi pohtimaan myös sitä, ovatko hänen omat käsityksensä sittenkään oikeutettuja. (Muistiinpanot päiväkirjoista 1928–1939, Raoul Palmgrenin Arkisto, Kansan Arkisto; Palomeri 1953, 357–361; Kalemaa 2020, 197.) Saman vuoden lokakuussa Palmgren oli jo avoimesti puolustamassa kansanrintamatoimintaa. Hän selosti *Kirjallisuuslehdessä* Pariisissa kesäkuussa 1935 järjestettyä kansainvälistä kirjailijakokousta (Congrès international des écrivains pour la défense de la culture), jossa keskiössä oli kysymys kulttuurin, erityisesti kirjallisuuden, roolista fasisminvastaisessa taistelussa ja kulttuurin vapauden puolustamisesta fasismin uhan alla.⁹ Palmgren kirjoitti:

[T]ämä kongressi, maailman nerokkaimpien aivojen ja jaloimpien sydänten neuvottelukokous, julisti uutta aikakautta: siirtymistä peräytymisestä hyökkäykseen, kaikkien edistyksellisten kansankerrosten yhteisrintamaa fashismia vastaan, sotaa vastaan (Palmgren 1935a).

Palmgren kutsui kirjoituksessaan kokousta lähtölaukaukseksi ”kulttuuririntamalle”. Kulttuuririntama oli merkki siitä, että yhteiskunnissa oli koittamassa uusi ajanjakso, jossa ”edistyksellinen porvaristo” oli liittymässä työväenluokan puolelle ja jossa nämä kaksi ryhmää tulivat yhdessä kaatamaan fasismin. Edistykselliseksi porvaristoksi Palmgren kutsui tässä yhteydessä porvaristoa, joka ymmärtää ja tukee työväenluokkaa. Se, että Palmgren korosti kulttuurin merkitystä, kertoo siitä, että suomalaiset vasemmistointellektuellit pitivät kulttuuritoimintaa tärkeänä kansanrintamatoiminnassa. Vasemmistointellektuellit pohtivat kulttuurin

9 Kirjailijakokouksesta, Poirrier 1998, 240; Vigreux 2016, 58–60.

roolia kansanrintamatoiminnassa muun muassa kahdessa Helsingissä järjestetyssä tilaisuudessa, joista Palmgren raportoi kirjoituksessaan – 13.10.1935 järjestetyistä Tulenkantajain Seuran kokouksesta Elannon kerhohuoneistossa ja sosialististen kirjailijoiden esiintymisestä Kirjan talossa. Niissä nostettiin esiin ajatusta kulttuuririntamasta. Palmgrenin raportista välittyy kuva siitä, että kokoukset koettiin jonkinlaisiksi kotimaisiksi vastineiksi Pariisiin kirjailijakokoukselle.

Kansanrintamatoiminnan käytännön kysymyksistä

Suomalaiset vasemmistointellektuellit tarkastelivat kansanrintamaliikkeitä hyvin pitkälle käytännön kysymysten kautta. Keskeisiä kysymyksiä olivat, mitä ryhmiä kansanrintamatoiminnassa tulisi olla mukana, millaisia näiden ryhmien suhteet ovat, millaisia keinoja ryhmät käyttävät ja mitä ne tavoittelevat. Vasemmistointellektuellit kuvailivat sitä, millaista toiminta on kansanrintamaliikkeissä Euroopassa. Lisäksi he vaativat, että kansanrintamamenetelmiä on noudatettava. He vaativat niiden noudattamista ennen kaikkea suomalaisilta poliitikoilta.

Vasemmistoälymystön mukaan kansanrintamatoiminnassa oli kyse toiminnasta työväenluokan ja muiden demokratian puolella olevien ryhmien välillä. Käsititys ilmensi sitä, millaisia ryhmiä liikkeissä oli mukana maailmalla, ja sitä, millaisia yhteistoiminnallisia käsityksiä vasemmistointellektuellit olivat aiemmin kannattaneet. Esimerkiksi Mauri Ryömä esitti marraskuussa 1935, että työväenluokan oli lähennyttävä ”pikkuporvarillisia, demokraattisia joukkoja yhteisen taistelupohjan löytämiseksi yhteistä vihollista vastaan” (Ryömä 1935, 106). Cay Sundström puolestaan havainnoi elokuussa 1935 kansanrintamaliikettä Ranskassa seuraavasti:

Työläiset, keskiluokan jäsenet, älymystö virtaavat kansanrintamaan, sillä se tulkitsee parhaiten heidän ajatuksiaan ja vaatimuksiaan [...]. Sen voima on myöskin siinä, että samalla kuin se pyrkii luomaan tarpeellisen yhtenäisyyden työväenluokan sisäpuolella, se liittyy siihen virkamiehet, älymystön ja keskiluokan jäsenet, koettaen täten vetää nämä pois fascismin vaikutuspiiristä. (Sundström 1935a.)

Sundström nosti Ranskan kansanrintamaliikkeen esikuvaksi suomalaiselle kansanrintamaliikkeelle. Hän toivoi, että Kansallisen Edistyspuolueen keskuudesta löytyisi ”edistysmielisiä”, jotka ottaisivat mallia Ranskasta ja liittyisivät työväenliikkeen rinnalle. Hän oli kuitenkin hieman pessimistinen tämän asian suhteen, sillä vasemmistopiirien ulkopuolella Suomessa eli voimakas ”kommunistipöppö”. Pelko leimautumisesta kommunistiksi, joka juontui sisällissodasta ja sen jälkeisistä kom-

munismin vastaisista toimista, ohjasi Sundströmin mukaan suomalaista poliittista keskustelua.

Sen lisäksi, että suomalaiset vasemmistointellektuellit nostivat Ranskan kansanrintamaliikettä malliksi kansanrintamatoiminnalle (Anon. 1936b, Akateeminen Sosialistiseura [c. 1936], heille oli ominaista korottaa Neuvostoliitto Ranskan rinnalle keskeiseksi toimijaksi kansanrintamaliikkeissä. Nämä maat turvasivat etummaisina rauhaa ja johtivat ”rauhanrintamaa” fasisteja vastaan. (Anon. 1935a; Sundström 1936a; Pennanen 1936.) Toisaalta myös kansanrintamaliikehdintä muissa maissa herätti huomiota vasemmistöälymystön piirissä. Tärkeälle sijalle nousi Espanjan kansanrintamaliike, jonka kohdalla huomio kohdistui erityisesti tapahtumiin sisällissodassa. Tasavaltalaisten kamppailuja sisällissodassa seurattiin ja arvioitiin solidaarisuuden tunteen vallassa. (Sundström 1936b; Majava 1936; Akateeminen Sosialistiseura 1938.)

Vasemmistointellektuellien piirissä tuotiin esiin näkemyksiä, joiden mukaan kommunistinen liike olisi muihin toimijoihin nähden tasa-arvoisessa asemassa kansanrintamatoiminnassa. Käsitellessään Ranskan kansanrintamaliikettä elokuussa 1935 Sundström kirjoitti, että ”kommunistisen puolueen aktiivisuus on kieltämätön, mutta Kansanrintama ei ole mikään määrätyn puolueen alaosasto. Siihen osallistuvat kaikki tasa-arvoisina”. (Sundström 1935a.) Samassa hengessä Erkki Vala esitti syyskuussa 1936, että tapahtumia Espanjassa on turha kytkeä yksinomaan kommunistien poliittisiin pyrkimyksiin: ”Espanjassa [ei] ole ensinkään kysymys kommunismin ja fascismin välisestä taistelusta vaan taistelusta kansanvallan ja sen vastustajain välillä” (Majava 1936).

Myös Palmgren korosti kansanrintamatoimijoiden tasa-arvoista asemaa. Hän kirjoitti lokakuussa 1936, että kansanrintamaliikkeissä on kyse demokratiaa kannattavien toimijoiden yhteistyöstä ja että tällaista yhteistyötä on ollut sosiaalidemokraattien leirissä jo kauan ennen kuin kansanrintamatoimintaa alettiin kannattaa Kominternissa (R. P. 1936). Palmgrenilla oli luultavasti mielessään aika Suomessa ennen sisällissotaa, jolloin työväenliike ei ollut vielä jakaantunut. Hän nimittäin nosti kirjoituksissaan vanhaa työväenliikettä esikuvaksi demokraattiselle toiminnalle (Palmgren 1936c; [Palmgren] 1937a). Palmgren ei ehkä kuitenkaan ollut vilpittömästi sitä mieltä, että kommunistinen liike olisi *vain* yksi toimija muiden joukossa kansanrintamaliikkeissä. Hän nimittäin puolusti kuukautta aiemmin käsitystä, jonka mukaan Ranska ja Neuvostoliitto muodostavat toiminnan kärjen, sillä ne johtivat ”rauhanrintamaa” (Palmgren 1936b).

Korostamalla kansanrintamatoimijoiden tasa-arvoista asemaa Palmgren saattoi pyrkiä häivyttämään näkyvistä kommunistisen liikkeen roolia kansanrintamatoiminnassa ja vasemmistointellektuellien yhteyksiä kommunisteihin. Palmgren

vastasi kirjoituksellaan Etsivän Keskuspoliisin (EK) näkemyksiin kansanrintama-ajattelun leviämisestä Suomessa. Hän kommentoi EK:n asiakirjoja, jotka olivat päätyneet julkisuuteen syksyllä 1936 ja joissa arvioitiin, että useat suomalaiset järjestöt – myös vasemmistointellektuellien järjestöt – kuuluvat kansanrintamaan ja toimivat yhteistyössä kommunistien kanssa. Asiakirjoissa nimettiin tulenkantajien piiri vaarallisimmaksi kansanrintama-ajattelun levittäjäksi Suomessa. (Wahlberg 2012, 29, 36–37.) Palmgrenin tavoin myös Jarno Pennanen esitti vastauksena EK:n asiakirjoihin, että kansanrintamatoiminta on yhteistoimintaa kaikkien demokratiaa kannattavien toimijoiden välillä eikä kommunistien määräämää toimintaa (J. P. 1936).

Vasemmistointellektuellit sitoutuivat yleensä parlamentarismiin, eivätkä kannattaneet samanlaisia poliittisia menetelmiä kuin Stalinin ajan Neuvostoliitossa. Parlamentaarisia menetelmiä pidettiin parempina kuin autoritaarisuuteen ja voimakäyttöön perustuvia menetelmiä. Osin parlamentarismien merkityksen korostaminen liittyi fasismien pelkoon. Vasemmistointellektuellit olivat huolissaan yhteiskunnallisten ristiriitojen kärjistymisestä ja Suomen poliittisen järjestelmän sortumisesta fasistien voimakeinojen seurauksena. (Anon. 1935b; Anon. 1935c.) Myös Palmgren yhtyi näihin ajatuksiin. Toimiessaan *Soihdun* päätoimittajana vuonna 1937 hän korosti Suomen poliittisen järjestelmän merkitystä yhteiskunnalliselle kehitykselle ja nosti esiin uhkakuvia järjestelmän kaatumisesta fasismien keskellä. Hänestä kansanedustuslaitos Suomessa oli itsenäisyyden aikana usein taipunut fasismien vallan alle mutta kuunnellut toisinaan myös kansan tahtoa. Se oli osoittautunut toimivaksi virheistään huolimatta, ja niinpä siihen oli syytä turvautua myös kansanrintamakaudella. ([Palmgren] 1937a; R. P. 1937.)

Parlamentarismiin sitoutumisesta huolimatta vasemmistointellektuellit osoittivat hyväksyntää voimankäyttöön perustuvaa ulkoparlamentaarisesta toimintaa kohtaan. Sundströmin mukaan voimankäyttö piti olla keinovalikoimassa, sillä fasistien toimiin tuli voida vastata tarvittaessa samassa mitassa (Sundström 1935c, 59). Palmgren puolestaan puolusti tasavaltalaisten sotatoimia Espanjan sisällissodassa. Hän näki ne testinä Espanjan kansanrintamaliikkeen voimakkuudesta ([Palmgren] 1936d, 219). Kaiketi myös moni muu vasemmistointellektuelleista piti tasavaltalaisten voimankäyttöä oikeutettuna, olivathan vasemmistointellektuellit selvästi tasavaltalaisten puolella. Voimme myös päätellä Palmgrenin havainnoista tapahtumista Euroopassa Neuvosto-Venäjän syntymisen jälkeen, että hän hyväksyi parlamentin ulkopuolisen toiminnan:

Kansalaissodat Unkarissa, Saksassa, Suomessa, valtavat lakkoliikkeet Englannissa, Ranskassa, Italiassa! Muutaman vuoden ajan tuntui maa huojuvan kan-

sainvälisen kapitalismin alla, suurporvaristo näki silmiensä edessä 'maailmanvallankumouksen' kammottavan haamun. ([Palmgren] 1937d, 263.)

Vallankumoukset ja lakkoliikkeet olivat olleet työväenluokan voimannäyte. Ne tarjosivat mallia sille, mihin työläiset pystyvät kamppaillessaan sosialismin puolesta.

Sosialistisille tavoitteilleen uskollisina vasemmistointellektuellit eivät myöskään yksinomaan tukeneet Suomen poliittista järjestelmää. Palmgren toi tämän esiin kirjoittaessaan huhtikuussa 1938, että "[t]ämän porvarillisen demokratian kehittäminen ja laajentaminen, sen laadullinen muuttaminen sosialistiseksi, proletariseksi demokratiaksi, on ollut Soihdun keskeisenä ohjelmana" (Palmgren 1938, 184). Sosialistiset pyrkimykset heijastuivat myös vasemmistointellektuellien kansanrintamakäsityksissä. Erityisesti ASS:ssä korostettiin näkemystä, jonka mukaan kansanrintamatoiminta on sosialismia edistävää toimintaa. *Soihdun* pääkirjoituksessa esitettiin kesäkuussa 1936, että sosialismi oli "astunut näköpiiriin" Ranskassa kansanrintamatoiminnan myötä (Anon. 1936b, 111). Samassa hengessä Palmgren esitti *Soihdun* päätoimittajan roolissa toukokuussa 1937, että kansanrintamalinjan valitseminen Suomessa tulisi merkitsemään taistelua "työväenluokan elinehtojen, kansanvallan ja sosialismin puolesta" ([Palmgren]. 1937c, 111).

Vasemmistointellektuellien ja SDP:n väliset kiistat syvenivät, kun vasemmistointellektuellit ajoivat kansanrintamatoimintaa. SDP:n puolueuuevosto uhkasi erottamisella *Soihdun* ja *Tulenkantajat*-lehden piirissä toimineita jäseniään helmikuussa 1936. (Pöytäkirja Sos.-dem. Puolueuuevoston kokouksesta 9/2-1936, sivut 7–13, Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto, Työväen Arkisto (TA); Kalemaa 1984, 103.) Puolueen johdossa ärtymystä herätti erityisesti se, että kansanrintamaa kannattavat vasemmistointellektuellit toivat sosiaalidemokraatteja ja kommunisteja yhteen. Tätä pidettiin puolueen vastaisena toimintana. SDP:n johdossa myös epäiltiin, että kyse on kommunistien soluttautumispyrkimyksestä (Soikkanen 1975, 578–579). SDP:ssä sai kannatusta näkemys, jonka mukaan kommunistit ovat johtava toimija kansanrintamaliikkeissä, mikä vaikutti siihen, että SDP:n puoluekokous otti toukokuussa 1936 kielteisen kannan kansanrintamaliikkeisiin. Kokouksen mukaan kansanrintamasta oli turha haaveilla Suomessa, koska kommunistien toiminta oli halvaantunut ja näköpiirissä ei ollut sellaista "radikaalia" ja "vapaamielistä" oikeistopuoluetta, joka hyväksyisi kansanrintama-ajattelun. (Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XVII puoluekokouksesta, 25–28.5.1936, sivu 80, Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto, TA.)

Vaikka SDP:n johto suhtautui penseästi kansanrintamatoimintaan, vasemmistointellektuellit pyrkivät saamaan SDP:n ja muita suomalaisia puolueita kan-

sanrintamalinjan taakse. Ennen kaikkea he pyrkivät vaikuttamaan SDP:hen. Vasemmistointellektuellit etsivät toiveikkaina mahdollisuuksia kansanrintamatoiminnalle Suomessa vuoden 1936 eduskuntavaalien sekä vuoden 1937 presidentinvaalien ja hallitusneuvotteluiden alla. Jarno Pennanen yhdisti helmikuussa 1936 suomalaisen kansanrintamaan ”kaikki edistykselliset ainekset” (J-o P. 1936, 10). Hänen mukaansa näitä olivat SDP:n lisäksi Maalaisliitto ja Ruotsalainen Kansanpuolue. Pennanen toivoi, että nämä puolueet ottaisivat eduskuntavaaleissa vastuulleen kamppailun demokratian puolesta ja fasismia vastaan. Kun vaalit oli käyty, *Soihdun* pääkirjoituksessa arvioitiin, että kansanrintamaliike oli voimistunut Suomessa. ”[H]allitus ystävineen kärsi musertavan tappion”, kun taas ”se osa sosiaalidemokraattista puoluetta, nimittäin sen vasemmisto, joka oli selvimmin asettunut kansanvaltaisen joukkoliikkeen johtoon fascismia ja nykyistä hallitussuuntaa vastaan, *saavutti yhtä eittämättä voiton.*” (Anon. 1936c.) Kirjoituksessa viitattiin siihen, että silloisessa Cajanderin hallituksessa mukana olleet puolueet kärsivät vaaleissa tappion. Lisäksi kirjoittajalla oli mielessään sosiaalidemokraattien vaalimenestys – ennen muuta se, että eduskuntaan pääsi puolueen vasenta laitaa edustaneita, ASS:n piiristä Mauri Ryömä ja Cay Sundström. *Tulenkantajat*-lehdessä anonyymi kirjoittaja esitti hieman pessimistisemmän näkemyksen vaaleista: Vaalien alla ei ilmennyt kansanrintamaliikehdintää. ”Päinvastoin olivat kansanvaltaiset ryhmät hajallaan”. (Anon. 1936a.) Kirjoittajan mukaan sosiaalidemokraattien vaalivoitto ei merkinnyt sitä, että Suomeen oli syntynyt kansanrintamaliike, sillä liikkeeseen tarvittiin ”muidenkin kansanvaltaisten puolueiden myötävaikutusta.”

Kyösti Kallion valinta presidentiksi helmikuussa 1937 herätti Palmgrenissa uskoa siihen, että kansanrintamahallituksen muodostaminen saisi kunnolla tuulta alleen. Palmgren esitti valinnan aikaan, että on muodostettava ”kansanvaltainen rintama”, jota johtaa SDP ja johon kuuluvat Maalaisliitto ja Edistyspuolue sekä Ruotsalainen Kansanpuolue (RKP) ([Palmgren] 1937b). RKP oli syytä ottaa mukaan vain, jos ”se puhdistautuu kansanvallalle vihamielisistä aineksista”. Kansanvallalle vihamielisillä aineksilla hän viittasi kapitalisteihin puolueen taustalla. Hän väitti ”suurpääoman” puolueen takana jättävän huomioimatta ”ruotsalaisen vähemmistön elinkysymykset”.

Kun Edistyspuolueen, Maalaisliiton ja SDP:n punamultahallitus oli syntynyt maaliskuussa 1937, Palmgren ryhtyi arvioimaan hallituksen toimintaa kansanrintamatoiminnan näkökulmasta. Hallituksen toiminnassa oli lupaavia merkkejä, mutta se herätti kuitenkin myös voimakkaita epäilyjä. Hallitus ei käynyt riittävän kiivaasti fasismien kimppuun. Huolestuttavaa oli ennen kaikkea se, että hallituksella ei ollut selkeitä pyrkimyksiä Isänmaallisen Kansanpuoleen (IKL) toiminnan alas ajamiseksi. ([Palmgren] 1937c; Palmgren 1937e; [Palmgren] 1937f.) Myös muut

vasemmistointellektuellit esittivät samansuuntaisia näkemyksiä. Hallituksen toiminnassa nähtiin merkkejä kansanrintamaliikehinnästä, mutta vasemmistointellektuellit olivat myös huolissaan siitä, ovatko hallituksen fasisminvastaiset toimet riittäviä. (J-o P. 1937, Anon. 1938; Saarela 2019, 170.)

Uhkaus vasemmistointellektuellien puolueesta erottamisesta toteutui toukokuussa 1937. SDP:n puolueenuevosto erotti ASS:n sekä osan vasemmistointellektuelleista puolueesta ja kielsi puolueen jäseniä ja järjestöjä osallistumasta *Soihdun*, *Tulenkantajien* ja *Kirjallisuuslehden* tekemiseen. Palmgren oli yksi erotetuista. (Saarela 1982, 127–128.) Erottamisten seurauksena vasemmistointellektuellien usko siihen, että SDP:stä olisi ajamaan kansanrintamatoimintaa, heikkeni ja *Soihdussa* alkoivat saada tilaa puolueeseen kohdistuvat pettymyksen tunteet. Palmgren puki monen ASS:n jäsenen tunnot sanoiksi luonnehtiessaan toukokuussa 1937 puoluetta byrokratisoituneeksi. Puolueen elinvoimaisuus tulevaisuudessa riippui siitä, pääseekö se eroon reformistisesta, byrokraattisesta linjastaan ja ryhtyykö se kuuntelemaan kansan tahtoa:

Riippuu liikkeen ja aatteen yhteiskunnallisesta elinvoimasta, voiko joukkojen elävä voima sulattaa itseensä jälleen sitä abdistavat ja jäykistävät byrokratian siteet vai tukahduttavatko ne hitaasti liikkeen elimistöstä kaiken verenkierron ja jäljelle jää vain kuollut kivettymä. ([Palmgren] 1937c, 94.)

Samaan tapaan nimimerkki ”Marxilaisuuden’ toimituskunnan jäsen”¹⁰ korosti *Soihdussa* toukokuussa 1937, että SDP:n reformistinen linja on este kansanrintamatoiminnalle:

Kokemus osoittaa, että juuri marxilainen sosialidemokratia on luonut mahdollisuudet läheiselle yhteistoiminnalle työväen ja uudistusystävällisen, kansanvaltaisen porvariston kesken, kun sitävastoin reformismi on tällaista yhteistyötä vastustanut. (’Marxilaisuuden’ toimituskunnan jäsen 1937, 147.)

Lisää pettymyksiä oli luvassa, kun kansanrintamaliikkeet ympäri Eurooppaa epäonnistuiivat ja äärioikeisto vahvisti asemiaan vuosikymmenen loppua kohti menettäessä. Monen vasemmistointellektuellin tuntoja heijasti seuraava lainaus *Soihdusta* lokakuulta 1939:

¹⁰ Tämä nimimerkki viittaa mitä ilmeisimmin ASS:n samana vuonna julkaisemaan teoksen *Marxilaisuus: Dialektisen materialismin sovellutuskokeita*, jonka toimittamiseen myös Palmgren otti osaa.

Ranskan kansa on jo menettänyt pitkällisten taistelujen jälkeen saavuttamansa demokratian. Kansanrintaman johtavin ja aktiivisin puolue on kokonaan kielletty, kommunistit julistettu lainsuojattomiksi, kuten meillä Suomessa, sanomalehdistö on yhdenmukaistettu kuin Saksassa, keskitysleirejä kohoo toinen toisensa jälkeen. Kansanrintaman taloudelliset saavutukset: 40-tunnin työviikko, paremmat palkat y.m. y.m. on riistetty työväestöltä. Englanti kulkee samaa tietä. (Anon. 1939, 311.)

Suomalaiset vasemmistointellektuellit kävivät läpi samanlaisen tunteiden kaaren kuin moni muu, joka kannatti kansanrintamatoimintaa 1930-luvulla. Siinä, missä kansanrintamaliikkehinnän alkuvaiheet herättivät optimismin tunteita, liikehinnän loppuvaiheet herättivät pettymyksen tunteita. Kansanrintamatoiminta alettiin kokea epäonnistuneeksi kokeiluksi. (Levy 1987, 58–59; Pons 2002, 139.)

Kansanrintamaliike kulttuurihistorian valossa

Suomalaisten vasemmistointellektuellien näkemykset kansanrintamapolitiikasta eivät poikenneet merkittäväällä tavalla toisistaan. Heille muodostui melko yhteinen näkemys kansanrintamaliikkeiden menettelytavoista. Palmgrenilla oli tärkeä merkitys tämän näkemyksen muodostumiselle, mihin vaikutti se, että hän toimi vuoden 1937 ajan *Soihdun* päätoimittajana. Hänellä oli tässä roolissa sananvaltaa vasemmistointellektuellien keskuudessa. Hän ei juuri erottunut käytännön näkemyksillään muista vasemmistointellektuelleista. Palmgren oli sen sijaan omaperäisempi tarkastellessaan kansanrintamatoimintaa historiallisesta näkökulmasta. Hän toi tällöin keskusteluun näkökulmia, jotka olivat korostetummin hänen omiaan.

Kun Palmgren tarkasteli kansanrintamatoimintaa historiallisesti, hän palasi hyödyntämään Wilhelm Hausensteinin ajattelua, johon hän oli tukeutunut artikkelissaan Kalevalasta vuoden 1935 alussa. Siinä Hausensteinin ajattelu oli ollut kuitenkin vain taustatekijä. Keskeisempään asemaan Hausensteinin ajattelu nousi *Kirjallisuustiedessä* toukokuussa 1936 ilmestyneessä Palmgrenin artikkelissa ”Hausenstein: Marxilainen tyylintutkija”. Palmgren esitteli siinä Hausensteinin taidehistoriallisia käsityksiä ja korotti tämän esikuvaksi kansanrintamaliikkeille: ”Fasismien aikakauden ja kansanrintaman kulttuuripoliittisten tehtävien kannalta on Wilhelm Hausensteinin nimi tänään erikoisen ajankohtainen” (Palmgren 1936a, 104).

Marxismi näkyi Hausensteinin teoksessa *Die Kunst und die Gesellschaft* (1916), johon Palmgren ensi sijassa tukeutui artikkelissaan. Teoksessaan Hausenstein tar-

kasteli materialistisen historiakäsityksen pohjalta sitä, millainen on ollut taiteen kuva ihmisen kehosta eri aikoina. Hän yhdisti muutokset taiteen kuvassa kehosta muutoksiin yhteiskunnallisissa suhteissa. Hausenstein jakoi yhteiskuntien ja taiteen historiaa kahdenlaisiin, toistensa pohjalta dialektisesti kehittyviin kausiin, orgaanisiin aikakausiin (*organische Zeitalter*) ja kriittisiin aikakausiin (*kritische Zeitalter*). Orgaanisina aikakausina yhteiskunnat ovat olleet kollektiivisia ja taiteen kuva ihmisestä on ollut yhtenäinen. Sen sijaan kriittisinä aikakausina yhteiskunnat ovat olleet individualistisia ja taiteen kuva ihmisestä on ollut epäyhtenäinen. Orgaanisina aikakausina ihmiselämä on kukoistanut ja taide on kuvannut kehoa elinvoimaisena. Hausenstein selvästi nosti orgaanisia kausia kriittisten kausien edelle, mutta sen sijaan, että hän olisi keskittynyt arvostelemaan kriittisten kausien taidetta, hän keskittyi erittelemään taiteen tunnusmerkkejä eri kausina. Yhtenä esimerkkinä kriittisestä kaudesta Hausensteinilla oli porvarillinen aikakausi, joka oli parastaikaa käynnissä. Porvarillisen kauden pohjalta kehittyvä sosialistinen kausi tuli kääntämään kehityksen päällelleen. Yhteiskunnat ja taide muuttuisivat sen myötä jälleen orgaanisiksi. (Hausenstein 1916, 28, 88, 182.)

Palmgrenin mielestä Hausenstein osoitti, että kulloisenkin hallitsevan luokan kulttuuri oli kehittynyt suhteessa sitä edeltäneiden hallitsevien luokkien kulttuureihin. Lisäksi yhden hallitsevan luokan kulttuuri oli enteillyt sitä seuraavien hallitsevien luokkien kulttuureja. Tässä mielessä kulttuurihistoriaa oli eroista huolimatta leimannut luokkien välinen jatkuvuus. ”Ehdotonta, sataprosenttista feodaalisuutta, porvarillisuutta tai proletaarisuutta” ei ole olemassa kulttuurissa, Palmgren kirjoitti (Palmgren 1936a, 113). Palmgren oli kiinnostunut erityisesti porvarillisen ja proletaarisen kulttuurin suhteista. Hänen mielestään työväenluokka oli alkanut nousta kulttuurisesti etummaiseen asemaan 1800-luvulta alkaen. Samalla, kun työväenluokan kulttuurista oli tullut kehittyneintä, sille oli muodostunut myös velvollisuuksia juuriaan kohtaan. Työväenluokan oli huolehdittava porvariston kulttuurin parhaista perinteistä, joiden pohjalta se itse oli muotoutunut. Palmgren kirjoitti:

Myös varempi porvarillinen kulttuuri, porvariston suurten nousukausien kulttuuri on näin ollen otettava positiivisen erittelyn kohteeksi, osoitettava, että työväenluokka, kaiken edistykellisen kulttuurin perijä, on tähän perintöön kypsytynyt ja sen tulevaisuuden voimakkain suojelija. (Palmgren 1936a, 104.)

Palmgren määritteli artikkelissaan Hausensteinista suuntaviivoja ennen kaikkea kulttuurialan toimijoille kansanrintamaliikkeissä. Hänen mukaansa kulttuuririntaman tuli olla työväenluokan johtamaa toimintaa, johon on saatava mukaan

myös edistyksellistä porvaristoa. Kulttuuririntamalla on ”välttämättömyys [...] joutua läheiseen kosketukseen edistyksellisen porvariston kanssa, liittoutua sen kanssa kulttuurivihollista fashismia vastaan”, hän kirjoitti. (Palmgren 1936a, 103.) Työväenluokan kulttuurin ja porvariston kulttuurin historialliset siteet loivat perusteita liittoutumiselle. Samalla hän muistutti, että yhteistyö edistyksellisen porvariston kanssa ei saanut johtaa irtiottoihin sosialistisista pyrkimyksistä. Mielessä oli pidettävä se, että fasismin vastainen taistelu on myös taistelua sosialismin puolesta (emt.).

Palmgrenin artikkeli Hausensteinista heijastaa käsityksiä, joita hän oli käsitellyt aiemmin artikkelissaan Kalevalasta. Myös artikkelissaan Kalevalasta Palmgren toi esille porvarillisen kulttuurin historiallista merkitystä käyttämällä apunaan Hausensteinin ajattelua. Myös siinä hän esitti, että porvariston toimintaa tulisi arvostaa, vaikka työväenluokan toiminta onkin sitä kehittyneempää. Artikkelissaan Kalevasta Palmgren kuitenkin viittasi Hausensteinin ajatteluun vain ohimennen, eikä hän eksplikoanut siinä, miten työväenluokan kulttuuri ja porvariston kulttuuri ovat Hausensteinin mukaan historiallisesti sidoksissa toisiinsa. Hän kyllä toi esiin, että työväenluokka tulkitsee Kalevalaa, porvariston kulttuurista aikaansaannosta, uudenaikaisilla, hedelmällisillä tavoilla ja antoi näin ymmärtää, että porvariston kulttuuri on merkityksellistä työväenluokalle. Sen sijaan hän ei eksplisiittisesti tuonut esiin, että työväenluokan kulttuurin juuret olisivat porvariston kulttuurissa ja että työväenluokan kulttuuri olisi muotoutunut porvariston kulttuurista.

Kansanrintamaliike osana vallankumousten historiaa

Palmgren koki toisinaan pettymystä politiikasta Suomessa, mutta vielä huomommalta näytti poliittinen tilanne Saksassa. Vasemmistoleirit olivat riidoissa ja Hitler otti vallan käsiinsä, kuten Palmgren selosti tapahtumia 1930-luvun alkupuolen Saksassa elämäkertaromaanissaan *30-luvun kuvat* (Palomeri 1953, 252). Palmgren oli tietoinen siitä, että oikeistoryhmät kykenivät yhteistyöhön Saksassa ennen kansallissosialistien nousua, kun taas vasemmistoryhmät olivat hajallaan. Hän vaikuttaa panneen merkille, että kansanrintamaliikkeen synnyn edellytykset olivat maassa vähäiset, mikä edesauttoi Hitlerin valtapyrkimyksiä. (Graham & Preston 1987, 5–6; Furet 1995, 234; Horn 1996, 64.) Palmgren käsitteli näitä aiheita ennen kaikkea yleisen historian oppiaineessa Helsingin yliopistossa tekemässään laudaturtutkielmassa *Vuodet 1848–49 Saksan porvariston vallankumouksena*. Palmgren sai sen valmiiksi syksyllä 1936, mutta kun ASS julkaisi sen seuraavan vuoden syksyllä, nimi muuttui muotoon *Vallankumous ja vastavallankumous Sak-*

sassa.¹¹ Palmgren lainasi uuden nimen keskeisestä lähteestään, Friedrich Engelsin teoksesta *Germany: Revolution and Counter-Revolution*, joka oli *New York Tribunes*ssa julkaistuista kirjoituksista muodostettu kokoomateos.¹²

Laudatututkimassaan Palmgren päätyi samanlaisiin tulkintoihin kuin artikkelissaan Hausensteinista. Hän yhdisti jälleen kansanrintamatoimintaa historiallisiin kehityslinjoihin. Tällä kertaa hänellä oli kuitenkin apunaan Hausensteinin sijaan Marxin ja Engelsin ajattelu. Kulttuurihistoriallisten tapahtumien sijaan hänen huomionsa oli nyt yhteiskuntahistoriallisissa tapahtumissa. Palmgren syventyi Marxin ja Engelsin lehtikirjoituksiin, jotka käsitelivät Saksan vuoden 1848 vallankumousta. Hän havaitsi Marxin ja Engelsin näkemysten pohjalta, että 1930-luvun tapahtumat heijastivat vuoden 1848 tapahtumia. Saksassa esiintyi vuoden 1848 paikkeilla samankaltaista liikehdintää kuin kansanrintamaliikkeissä 1930-luvulla. Myös vuonna 1848 työväenluokka ja muut edistykselliset ryhmät olivat pyrkineet yhteistyöhön. Marxin ja Engelsin kirjoitukset analysoivat, kuinka yhteistyö edistyksellisten ryhmien välillä epäonnistui, mikä johti vahingollisiin seurauksiin yhteiskunnallisen kehityksen kannalta. Vuoden 1848 tapahtumat olivat siis varoittava esimerkki siitä, mitä voi tapahtua, jos edistykselliset ryhmät eivät kykene tunnistamaan yhteisiä etujaan.

Palmgrenin mukaan tapahtumat Saksan vallankumouksessa etenivät seuraavasti: Saksan vallankumouksen synnyn taustalla oli yhteiskuntajärjestelmän kehittymättömyys, feodalistisuus. Kehittymättömyyden keskellä porvaristo ja työväenluokka vaativat, että yksinvaltius murretaan ja ihmisille annetaan mahdollisuuksia osallistua politiikkaan ja kaupankäyntiin. Vallankumous syttyi, koska yhteiskuntaa ei uudistettu riittävästi näiden vaatimusten mukaisesti. Vallankumouksesta ei silti tullut oikein mitään, vaan se kääntyi vastavallankumoukseksi, vanhan järjestelmän voitoksi. Suurporvaristo luopui yhteiskunnallisten uudistusten ajamisesta vallankumouksen keskellä ja pyrki sen sijaan turvaamaan oman asemansa liittoutumalla kuninkaallisten ja aatelisten kanssa. Vaikka pikkuporvariston parissa esiintyi vielä vallankumouksellisia pyrkimyksiä, se oli voimaton toteuttamaan niitä. (Palmgren 1937g, 50–63.)

Palmgren perusti käsityksensä hyvin pitkälle Marxin ja Engelsin lehtikirjoituksiin. Niiden pohjalta hän myös esitti, että ainoaksi uudistusmieliseksi luokaksi

11 Kopio tutkielman alkuperäisestä versiosta löytyy Kansan Arkiston käsikirjastokokoelmasta.

12 Palmgren hyödynsi teoksen saksankielistä, vuonna 1896 ilmestynyttä versiota. Teos esiintyy Palmgrenin lähdeviiteissä Marxin kirjoittamana, mikä on ymmärrettävää, koska Marx on merkittävä sen kirjoittajaksi useissa sen painoksissa, myös Palmgrenin käyttämässä saksankielisessä painoksessa.

osoittautui lopulta työväenluokka. Vain se oli valmis taistelemaan vallankumouksen tavoitteiden puolesta. Vuonna 1848 ongelmana oli kuitenkin työväenluokan heikkous, sillä työväenluokka ei vielä ollut riittävän voimakas ottamaan vastuulleen vallankumouksen toteuttamista. Sen nouseminen tällaiseen asemaan sai odottaa aikaa, jolloin ristiriidat sen ja porvariston välillä nousivat pinnalle. (Palmgren 1937g, 63, 140–143.)

Palmgren yhtyi Marxin ja Engelsin päätelmiin Saksan vallankumouksesta, mutta hän ei pysähtynyt siihen, sillä hän tulkitsi heidän kirjoitustensa pohjalta Saksan yhteiskunnallista kehitystä 1930-luvulle saakka. Vallankumouksen lopputuloksena vastavallankumous, viitoitti tietä Saksan kehitykselle. Palmgren kutsui vallankumouksen jälkeistä Saksaa ”feodaalikapitalistiseksi”. Kun Saksa oli monarkia 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa, sitä hallittiin turvaamalla maataomistavien junkkerien ja suurkapitalistien asema ja nujertamalla työväenluokan pyrkimykset. (Palmgren 1937g, 141–142, 156.) Palmgrenin mukaan feodaalikapitalistinen yhteiskunta kuitenkin murtui tai ainakin säröili 1900-luvun alkupuolella. Työväenluokka otti vastuulleen yhteiskunnan kehittämisen Weimarin tasavallan synnyttyä, vuoden 1918 vallankumouksen jälkeen. Työväenluokka kamppaili tällöin ”porvarillisen kansanvallan luomiseksi”, vaikka sen lopullisena tavoitteena oli sosialismin pystyttäminen. Työväenluokka oli noussut asemaan, josta käsin sen oli mahdollista tehdä yhteiskunnasta sosialistinen. (Emt., 159.)

Palmgren katsoi, että Saksan historia toistui 1930-luvun tapahtumissa. Kansallissosialistit suorittivat vastavallankumouksen. He pääsivät valtaan ja tyrehtyttivät työväenluokan nousun. Tilanne muistutti vuoden 1848 vallankumousta. Samalla tavalla kuin porvaristo oli antautunut vuonna 1848 feodalismien edessä, oli työväenluokka antautunut 1930-luvulla fasismien edessä. Kansallissosialistit olivat kaataneeet työväenluokan, joka oli ollut liian heikko vastustamaan heitä. (Palmgren 1937g, 8, 159.) Heikkous ei ollut kuitenkaan yksinomaan työväenluokan ominaisuus, vaan se oli ominaista myös muille ryhmille, joilla oli ollut mahdollisuuksia vastustaa kansallissosialisteja. Työväenluokka ja muut edistykselliset ryhmät eivät olleet tunnistaneeet, mikä on niiden yhteisen edun mukaista. Palmgren kirjoitti:

Kaikkien Saksan yhteiskuntaluokkien historia on toistunut ’kolmannen valtakunnan’ synty- ja vakiintumisvaiheissa: junkkerien raaka häikäilemättömyys, porvarillisen keskiluokan taktikointi vastoin omiakin etujaan, sivistyneistön antautuminen väkivallan ja barbarian edessä, pikkuporvariston sekavuus ja ryntääminen ontoimpien iskulauseiden perässä keskitysleireihin, talonpoikain tylsä alistuminen, työväenkin taipumus pikkuporvarilliseen ihanteellisuuteen ja ’saksalaiseen kaavamaisuuteen’. (Palmgren 1937g, 160.)

Palmgrenin mielestä Marx ja Engels paljastivat, että porvaristolla oli ollut mahdollisuus luoda Saksan vallankumouksessa sellainen laaja rintama, jonka avulla vallankumous olisi voinut onnistua. Porvaristo kuitenkin epäonnistui tämän mahdollisuuden toteuttamisessa. Samaan tapaan fasismien vastaiset ryhmät Saksassa eivät tunnistanee etujaan 1930-luvulla. Ne eivät huomanneet, että fasismi uhkasi niiden intressejä ja että niiden tuli muodostaa fasisminvastainen liittouma. (Palmgren 1937g, 159–160.) Ne siis hukkasivat mahdollisuutensa fasismien vastustamisessa.

Se, että Palmgren vertasi kansanrintamatoimintaa vuoden 1848 tapahtumiin, ei ole yllättävää, sillä vallankumouksien muistaminen on osa vasemmistolaisia perinteitä. Vastaavanlaiset näkökulmat korostuivat kansanrintamaliikkeiden aikaan myös esimerkiksi Ranskan kansanrintamaliikkeessä, jossa oli voimissaan vallankumouksellinen henki, tunne siitä, että kansanrintamaliike on toimintaa menneiden vallankumouksien jalanjäljissä (Jackson 1989, 39–40, 96; Vigreux 2016, 41, 61, 67, 113). Tämä ei jäänyt huomaamatta suomalaisten vasemmistointellektuellien piirissä Cay Sundströmiltä, joka rinnasti toisiinsa Ranskan vallankumouksen, Pariisin kommuunin ja Ranskan kansanrintamaliikkeen (Sundström 1935b). Kansanrintamaliikkeitä kytkettiin edeltäviin vallankumouksellisiin tapahtumiin myös *Soihdun* pääkirjoituksessa kesäkuussa 1936 (Anon. 1936b). Pääkirjoituksessa perusteltiin kansanrintamataktiikan merkitystä viittaamalla Engelsin vuonna 1894 esittämään näkemykseen, jonka mukaan valmius tehdä yhteistyötä muiden ryhmien kanssa oli tuottanut tulosta työväenluokalle vallankumouksellisissa taisteluissa. Sosialistit ”ovat niiden rinnalla, jotka taistelevat saavuttaakseen sellaisen välittömän edistysaskeleen, joka on myöskin työväenluokan edun mukainen”, kirjoituksessa siteerattiin Engelsiä.¹³

Suomalaiset vasemmistointellektuellit tiedostivat vallankumousten vetovoiman, sen, miten ne yhdistävät vasemmistolaisia. Kun suomalaiset vasemmistointellektuellit rinnastivat kansanrintamatoiminnan vallankumouksiin, he käyttivät retorista kieltä. Kyse ei ollut kuitenkaan vain retoriikasta ainakaan Palmgrenille. Hän syventyi historiallisiin tapahtumiin kansanrintamakauden näkökulmasta ja muodosti historiallista ymmärrystä Saksan vallankumouksesta tulkitsemalla sitä oman aikansa perspektiivistä. Hän halusi kertoa ihmisille näistä historiallisista vaiheista, jotta he ymmärtäisivät myös omaa aikaan-

13 Ryömä lainasi Engelsin 26.1.1894 päivättyä kirjettä Filippo Turatille (Engels 1934), yhdelle Italian sosialistisen puolueen perustajista. (Kirje löytyy suomennettuna teoksesta Karl Marx & Friedrich Engels: *Kirjeitä*. Suom. Timo Koste & Vesa Oittinen. Moskova: Kustannusliike Edistys, 474–477.)

sa. Vuoden 1848 tapahtumien tuli auttaa ymmärtämään yhteiskunnallisia tapahtumia ja politiikan tekemisen mahdollisuuksia 1930-luvulla. Se, että Palmgren syväluotasi tällä tavoin historiaa, oli hänen erityispiirteensä suomalaisten vasemmistointellektuellien joukossa.

Palmgrenin historialliset tulkinnat kansanrintamakaudesta heijastuivat toisen maailmansodan jälkeen hänen käsityksissään kansandemokraattisesta toiminnasta. SKDL:n vuoden 1947 kulttuuriohjelma ilmensi käsityksiä kulttuuririntamasta ja työväestöstä edistyksellisen kulttuurin perijänä. Pyrkimyksenä oli rakentaa kulttuuria ”työväenliikkeen suuriin ihmisaatteisiin” nojaten, mutta ”myös Suomen kansan edistykselliset perinteet” huomioon ottaen (Suomen Kansan Demokraattinen Liitto 1947, 1). Palmgrenilla oli keskeinen rooli kyseisen ohjelman kirjoittamisessa. Samalla tavoin Palmgren maalasi vuonna 1948 ilmestyneessä merkkiteoksessaan *Suuri linja* kuvaa työväestöstä edistyksellisen kulttuurin perijänä. Teoksessa hän piirtää näkymää Suomen kansakunnan kehityksestä, joka kulki varhaisista kansallisista herättäjistä vanhan työväenliikkeen vaikuttajiin ja lopulta kansandemokraattiseen poliittiseen kauteen. Edistyksellisen porvariston ja työväenluokan kulttuurit limittyivät tässä kehityskulussa toisiinsa. Kansanrintamakauden opeista oli siis tullut Palmgrenin ajattelua laajemminkin määrittäviä tekijöitä.¹⁴

LÄHTEET

Arkistolähteet

KANSAN ARKISTO, HELSINKI, RAOUL PALMGRENIN ARKISTO.

TYÖVÄEN ARKISTO (TA), HELSINKI, SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTISEN PUOLUEEN ARKISTO.

Julkaistu alkuperäisaineisto

AKATEEMINEN SOSIALISTISEURA (1934). Kapitalismia vastaan! Sosialismin puolesta! Akateemisen Sosialistiseuran esitys Uudenmaan sos.dem. piirikokoukselle. *Soihdu*, 3(3), 54–57.

AKATEEMINEN SOSIALISTISEURA [c. 1936]. *Taantumuksellista hallitusta vastaan! Vaalivoitto sosialidemokratialle!* Helsinki: Akateeminen Sosialistiseura.

AKATEEMINEN SOSIALISTISEURA (1938). Marssimme. *Soihdu*, 7(6), 137.

¹⁴ Kiitän kahta vertaisarvioijaa, *Tutkimus & kritiikki* -lehden toimituskuntaa, tohtoriopiskelija Paula Rauhalaa ja dosentti Kimmo Sarjea artikkelin käsikirjoituksen lukemisesta ja lukuisista hyödyllisistä kommentista.

- ANON. (1934). Kapitalismin kriisi kypsymässä. *Soihtu*, 3(6), 99–100.
- ANON. (1935A). Leijonat tivolissa. *Kirjallisuuslehti*, 4(1), 4–8.
- ANON. (1935B). Oikeudenkäyttö ja demokratian parantaminen. *Tulenkantajat*, 26.10.1935.
- ANON. (1935C). Yhteisrintama. *Soihtu*, 4(4–5), 50, 71.
- ANON. (1936A). Erheellisiä käsityksiä. *Tulenkantajat*, 25.7.1936.
- ANON. (1936B). Kansanrintamaa kohden. *Soihtu*, 5(6–7), 110–111.
- ANON. (1936C) Kansanvaltaisen rintaman vaalivoitto. *Soihtu*, 5(8), 138–141.
- ANON. (1938). Fascismia vastaan kahdella rintamalla. *Soihtu*, 7(5), 90–91.
- ANON. (1939). Imperialistinen sota ja II internationaali. *Soihtu*, 8(17–18), 309–311.
- ENGELS, F. (1934). Engels an Turati: London 1894 Januar 26. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Ausgewählte Briefe* (413–418). Zürich: Ring Verlag.
- HAUSENSTEIN, W. (1916). *Die Kunst und die Gesellschaft*. München: R. Piper & Co.
- i. (1934). Työväen ja talonpojan yhteinen etu – yhteisrintama. *Tulenkantajat*, 24.2.1934.
- J-O P. [JARNO PENNANEN] (1936). Musta magia. *Kirjallisuuslehti*, 5(1), 4–11.
- J-O P. [JARNO PENNANEN] (1937). Valtiovarainministeri Tanner. *Kirjallisuuslehti*, 6(6), 93.
- J. P. [JARNO PENNANEN] (1936). Sovinnon viholliset. *Kirjallisuuslehti*, 5(15), 270–274.
- KARVONEN, T. (1958). Toimintaa 'kansanrintamakaudella' 1931–1938. Teoksessa *Kipinästä tuli syty: Muistiinpanoja Suomen Kommunistisen Puolueen 40-vuotistaipaleelta* (171–197). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö.
- MAJAVA [ERKKI Vala] (1936). Kansanvallan puolustajia nekin. *Tulenkantajat*, 12.9.1936.
- 'MARXILAISUUDEN' TOIMITUSKUNNAN JÄSEN (1937). Työväenluokka ja pikkuporvaristo. *Soihtu*, 6(9), 146–147.
- MEHRING, F. (1906). *Die Lessing-Legende: Zur Geschichte und Kritik des Preussischen Despotismus und der Klassischen Literatur*. Stuttgart: J. H. W. Dietz Nachf.
- PALMGREN, R. (1932). Ecrasez l'infâme! *Soihtu*, 1(6), 13.
- PALMGREN, R. (1934a). Puolueen kulttuuripolitiikka. *Soihtu*, 3(3), 64–67.
- PALMGREN, R. (1934b). Operetti: Rappautuneen yläluokan taidemuoto. *Tulenkantajat*, 8.9.1934.
- PALMGREN, R. (1935a). Kulttuuririntama: 'kaikkien maiden intellektuellit liittyykää kaikkien maiden proletariaattiin'. *Kirjallisuuslehti*, 4(16), 394–395.
- PALMGREN, R. (1935b). Kalevala marxilaisuuden valossa. *Kirjallisuuslehti*, 4(4), 87–100.
- PALMGREN, R. (1936a). Hausenstein, marxilainen tyylintutkija. *Kirjallisuuslehti*, 5(5–7), 103–114, 146.
- PALMGREN, R. (1936b). Kansanrintaman koetinhetki. *Kirjallisuuslehti*, 5(14), 243–245.
- PALMGREN, R. (1936c). 19. itsenäisyyspäivänä. *Kirjallisuuslehti*, 5(20–21), 355, 363.
- [PALMGREN, R.] (1936d). Kansanrintaman barrikaadeilla. *Kirjallisuuslehti*, 5(12–13), 219–221.
- [PALMGREN, R.] (1937a). Valtalaista 20 vuotta. *Soihtu*, 6(10), 157–160.
- [PALMGREN, R.] (1937b). Kehityksen rajapyykillä. *Soihtu*, 6(4), 54–56.
- [PALMGREN, R.] (1937c). Erottamisten jälkeen. *Soihtu*, 6(6–8), 94–96, 110–111.
- [PALMGREN, R.] (1937d). Päivät, jotka järkyttivät maailmaa. *Soihtu*, 6(17–18), 262–264, 295–296.
- PALMGREN, R. (1937e). Puolueet Kivimäen jälkeen. *Soihtu*, 6(11–12), 189–194.
- [PALMGREN, R.] (1937f). Vuodenlopun näköaloja. *Soihtu*, 6(20), 326–327.
- PALMGREN, R. (1937g). *Vallankumous ja vastavallankumous Saksassa*. Helsinki: Akateeminen Sosialistiseura.
- PALMGREN, R. (1938). Painokanne Neuvostoliitto-numerosta. *Soihtu*, 7(7–8), 180–185.

- PALMGREN, R. (1945). Proletaarinen kulttuuri. Työväenkulttuuri. Edistysellinen kulttuuri. *40-luku: sosialistisen sivistyksen ja kulttuurisuomalaisuuden aikakauskirja*, 1(9), 523–528.
- PALOMERI, R. (1953). *30-luvun kuvat*. Helsinki: Tammi.
- PENNANEN, J. (1936). Paniikki Pariisissa. *Kirjallisuuslehti*, 5(16–17), 293–297.
- R. P. [RAOUL PALMGREN] (1936). EK luo Suomen kansanrintaman! *Kirjallisuuslehti*, 5(15), 268–270.
- R. P. [RAOUL PALMGREN] (1937). Presidentinvaalit. *Soihdu*, 6(1), 2, 9–10.
- RYÖMÄ, M. (1935) Demokraattinen pikkuporvaristo proletaarin liittolaisena fascismia vastaan. *Soihdu*, 4(marraskuu), 106–109.
- RYÖMÄ, M. (1936). Sodanvastainen kansanrintama Suomessa loka-marraskuussa 1935–36. Teoksessa *Rauhanrintama vaaleihin* (6–14). Tulenkantajain Seura ry.
- SAXELL, E. (1932). Puolustuksesta – hyökkäykseen. *Soihdu*, 1(2), 12–14.
- SOSIALISTINEN TYÖMIES (1934) Työväenpuolueen sosialistisen ohjelman voitto Norjassa: Hyvä esimerkki myös Suomen työväelle. *Tulenkantajat*, 17.3.1934.
- SOTAA VASTUSTAVA KANSALAISTOIMIKUNTA (1935). Kansanrintamaan sotaan vastaan! *Soihdu*, 4(7), 110.
- SUNDSTRÖM, C. (1933a). Saksan sosialidemokratian kova kohtalo. *Soihdu*, 2(3), 58–59, 65.
- SUNDSTRÖM, C. (1933b). Vaalivoiton jälkeen. *Soihdu*, 2(5–6), 105–107.
- SUNDSTRÖM, C. (1934). Olemmeko epälojaaleja? *Soihdu*, 3(7–8), 129–130.
- SUNDSTRÖM, C. (1935a). Kansanrintama. *Tulenkantajat*, 31.8.1935.
- SUNDSTRÖM, C. (1935b). Barbusse ja ”ajatuksen internationaale”. *Kirjallisuuslehti*, 4(13), 321–323.
- SUNDSTRÖM, C. (1935c). Väittelyä sosialidemokratiasta. *Soihdu*, 4(4–5), 58–60.
- SUNDSTRÖM, C. (1936a). Kansainväliseen rauhanrintamaan! *Soihdu*, 5(6–7), 113–117.
- SUNDSTRÖM, C. (1936b). Espanjan tapahtumat. *Tulenkantajat*, 28.3.1936.
- SUOMEN KANSAN DEMOKRAATTINEN LIITTO (1947). *Kulttuuri koko kansan omaisuudeksi: SKDL:n kulttuuriohjelma*. Helsinki: Suomen Kansan Demokraattinen Liitto.

Tutkimuskirjallisuus

- ELEY, G. (2002). *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press.
- FURET, F. (1995). *Le Passé d'une illusion: Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*. Pariisi: Robert Laffont & Calmann-Lévy.
- GRAHAM, H. & PRESTON, P. (1987). The Popular Front and the Struggle Against Fascism. Teoksessa H. Graham & P. Preston (toim.), *The Popular Front in Europe* (1–19). New York: St. Martin's Press.
- HORN, G.–R. (1996). *European Socialists Respond to Fascism*. New York: Oxford University Press.
- JACKSON, J. (1988). *The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934–38*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JONES, W. D. (1999). *The Lost Debate: German Socialist Intellectuals and Totalitarianism*. Urbana: University of Illinois Press.
- KALEMAA, K. (1984). *Raoul Palmgren: Suomalainen toisinajattelija*. Helsinki: Tammi.
- KALEMAA, K. (2020). *Historian erottamat: Kertomus Hannes & Mauri Ryömästä*. Helsinki: Into.
- KANNISTO, N. (2016). *Vaaleanpunainen tasavalta?: SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

- KETTUNEN, P. (1986). *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- KOIVISTO, H. (2011). Vaaksan verran ennen muuta ihmiskuntaa. Teoksessa *Politiikkaa, erotiikkaa ja Kulttuuritaistelua: Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymystöstä 1930-luvulta* (55–90). Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- KOSUNEN, J. (2011). 'Me emme saa tätä kehitystä sallia!': Tulenkantajien humanistinen puolustus kansallista totalitarismia vastaan 1928–1939. Pro gradu -työ. Itä-Suomen yliopisto.
- LAPPALAINEN, P. (1993). *Elämä ja teokset: Lauri Viljasen kirjallisuuskäsityksen ääriviivoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEVY, DANIEL A. (1987). The French Popular Front. Teoksessa H. Graham & P. Preston (toim.), *The Popular Front in Europe* (58–83). New York: St. Martin's Press.
- MAURIALA, V. (2005). *Uutta aikaa etsimässä: Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- MCDERMOTT, K. ja AGNEW, J. (1996). *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Houndmills: Macmillan Press.
- POIRRIER, P. (1998). Culture nationale et antifascisme au sein de la gauche française (1934–1939). Teoksessa S. Wolikow & A. Ruget (toim.), *Antifascisme et nation: Les gauches européennes au temps du Front populaire* (239–240). Dijon: Edition universitaires de Dijon.
- PONS, S. (2002). *Stalin and the Inevitable War*. Lontoo: Franck Cass Publishers.
- SAARELA, T. (1982). Kansan eheyttämisestä kansanrintamaan: Akateemisen Sosialistiseuran poliittisten käsitysten kehitys 1925–37. Pro gradu -työ. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SAARELA, T. (2019). Finnish Socialist Intellectuals on Fascism and Anti-Fascism in the 1930s. Teoksessa K. Braskén, N. Copey & J. A. Lundin (toim.), *Anti-Fascism in Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections* (160–172). Lontoo: Routledge.
- SALLAMAA, K. (1994). *Kansanrintaman valo: Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SOIKKANEN, H. (1975). *Kohti kansanvaltaa. Vol. 1, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta, 1899–1937*. Helsinki: Suomen Sosiaalidemokraattinen Puolue.
- WAHLBERG, M. (2012). Syyllisiä kunnes toisin todistetaan: Etsivä keskuspoliisi ja kulttuuriliberaalit 1934–1937. Tutkimusraportti 2/2012. Suojelupoliisi.
- WERNER, J. (2005). *Wilhelm Hausenstein: Ein Lebenslauf*. München: Iudicium.
- VIGREUX, J. (2016). *Histoire du Front populaire: L'échappée belle*. Pariisi: Tallandier.

Pääoman alkulähteillä

Engelsin rooli marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa

MIIKA KABATA

Artikkelissa tarkastellaan Friedrich Engelsin varhaista panosta Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa pureutumalla niihin metodologisiin ja sisällöllisiin ideoihin, jotka jäsentävät erityistä marxilaista tutkimusotetta. Samalla artikkeli valottaa kysymystä, millaista tietoa ja millä tavoin Karl Marx ja Engels pyrkivät saavuttamaan kriittisen yhteiskuntatieteellisen tutkimusprojektinsa avulla. Engelsin vuoden 1843 nuoruuden kirjoitelmaa *Ääriiviivoja kansantaloustieteen arvosteluksi (Umrisse)* voi pitää marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin ensimmäisenä ituna. Marx näki *Umrissen* olleen “nerokas luonnostelma taloudellisten kategorioiden kritiikiksi”. Engels muotoilee teoksessa ensi kertaa joitain metodologisia ja sisällöllisiä ideoita, jotka kuuluvat marxilaisen kapitalismikritiikin erottaviin tunnuspiirteisiin. Marxin *Pääoman* teoreettisten ideoiden tarkastelu *Umrissessa* esiintyvien muotoilujen valossa osoittaa, että Engelsin näkyvä ja näkymätön merkitys Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa on ollut moninainen. Engelsin esittämät muotoilut toimivat Marxille teoreettisina virikkeinä esimerkiksi arvolain hahmotelussa, kapitalismille ominaisten yhteiskunnallisten muotojen analyysissä, arvon ja vaihtoarvon erottelussa sekä työttömyyden roolista kapitalistisessa kasautumisessa. Engelsin jälki *Pääoman* innoittajana tulee esiin myös epäsuorasti Marxin tavassa analysoida kapitalistisen kilpailun ja maankoron erityispiirteitä, kysynnän ja tarjonnan suhdetta sekä kriisien välttämättömyyttä kapitalismissa. Vaikka *Umrissessa* voi pitää vain hahmotelmana, joka sisältää myöhemmän arvo- ja lisäarveteorian kannalta ristiriitaisia muotoiluja, sen avulla on mahdollista nostaa esille monia tärkeitä teemoja, joita ei ole *Pääoman* sisältöä ja metodologiaa tarkasteltaessa aina tarpeeksi painotettu.

Friedrich Engels on toisinaan esitetty melko mielikuvituksettomana filosofina, “dialektisen materialismin” isänä, jonka syyksi on vieritetty “aidosta marxismista” poikkeavat marxismi-leninismien kaavat (Carver 1983). Marxin ja Engelsin yhteistyön ja Engelsin teoreettisen panoksen lähempi tarkastelu osoittaa kuitenkin tämän vastakkainasettelun heikosti perustelluksi. On esimerkiksi mahdollista esittää, että kypsän Engelsin sotavoimia ja valtiota koskevat muotoillut hahmottelevat “toista teoriaa”, joka täydentää taloutta ja teknologiaa painotanutta perinteistä marxismia realistisempaan suuntaan (Streeck 2020). Engelsin merkitys marxilaisen yhteiskuntateorian muotoutumisen kannalta on mahdollista tuoda esiin jopa Marxin suvereenimman erityisalan, poliittisen taloustieteen, piiristä (Hollander 2011). Tämä artikkeli tarkastelee Engelsin panosta juuri tämän marxilaisen “poliittisen taloustieteen kritiikin” muodostumisessa. Samalla se valottaa kysymystä, millaista tietoa Marx ja Engels pyrkivät saavuttamaan kriittisen yhteiskuntatieteellisen tutkimusprojektinsa avulla ja millä tavoin.

Engelsin tuotanto poliittisen taloustieteen saralla on määrältään vaatimaton. Suhteessa Marxin kirjoituksiin samalta alalta hänen panokseensa liittyy yksi merkittävä erityispiirre: se edeltää ajallisesti Marxin tuotantoa. Tarkemmin ottaen kyse on loka-marraskuussa 1843 Manchesterissa kirjoitetusta esseestä “Ääri viivoja kansantaloustieteen arvosteluksi” (*Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*), joka julkaistiin alkuvuodesta 1844 *Deutsch-Französische Jahrbücher* -lehdessä (Engels 1978[1844]). Marxin ja Engelsin ensitapaaminen *Rheinische Zeitungin* toimituksessa Kölnissä 16.11.1842 oli ollut viileä, eikä Engelsin esiintyminen ollut tehnyt vaikutusta Marxiin (Carver 2021, 119–121; Hunt 2009, 63). Engelsin vieraillessa Marxin luona Pariisissa elokuussa 1844 tilanne oli muuttunut. Pikaisen tapaamisen sijaan toinen kohtaaminen venyi kymmenen päivää kestäneeksi intensiiviseksi kaudeksi, joka loi pohjan Marxin ja Engelsin elinikäiselle ystävyydelle (When 1999, 75–76). Syvällisten keskustelujen pohjalta syntyi käsitys jaetusta teoreettisesta ja poliittisesta ymmärryksestä, joka vielä syveni seuraavien vuosien läheisessä yhteistyössä (Engels 1979[1885], 202; MEW21, 212).

Vaikka Engels (1979[1878], 183–184; MEW20, 9) itse myöhemmin koki olevansa poliittisen taloustieteen alueella lähinnä Marxin seuraaja, ajallinen epäsuhta houkuttelee tarkastelemaan Engelsiä omaperäisenä ajattelijana myös poliittisen talouden alueella. Mitä poliittisen taloustieteen kritiikin aineksia Marx omaksui Engelsiltä? Mikä on Engelsin panos marxilaisen poliittisen talouden muotoutumiseen? Engelsin varhaisen roolin tarkempi tutkimus on perusteltua paitsi asian itsenäisen teoreettisen mielenkiinnon takia, ennen kaikkea sen vuoksi, että asiaan syventymällä on mahdollista valottaa marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin sisällöllisiä ja metodologisia erityispiirteitä.

Artikkeli koostuu neljästä luvusta. Käyn ensiksi läpi Engelsin erilaisia rooleja hänen ja Marxin välisessä yhteistyössä. Seuraavaksi tarkastelen Engelsin nuoruudentyön myöhempää reseptiota ja sen merkitystä poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumiselle. Kolmas luku tarkastelee Marxin *Pääomassa* tekemiä suoria viittauksia *Umriseen* niiden sisällöllisen ja metodologisen merkityksen valossa. Lopuksi tarkastelen *Pääomasta* löytyviä ”hiljaisia jälkiä”, jotka viittaavat alun perin jo *Umrissessa* esitettyihin teoreettisiin muotoiluihin, mutta jotka jäävät *Pääomassa* vaille avointa huomiota.

Engelsin rooli Marxin yhteistyökumppanina

Engelsin rooli Marxin yhteistyökumppanina on monipuolinen. Engels kanonisoi Marxin tieteellisen sosialismin johtotähdiksi. Osittain tämä tapahtui jo Marxin elinaikana muuan muassa teoksessa *Anti-Dühring* (1978[1878]) ja siitä lohkaistusta ja muokatusta lyhyemmässä kirjassa *Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi* sekä lukuisissa yhteyksissä Marxin kuoleman jälkeen. Useat toisen internationaalin johtavat teoretikot nimesivät Marxin *Pääoman* sijaan Engelsin *Anti-Dühringin* ratkaisevaksi teokseksi, joka lopulta käänsi heidät marxilaisuuteen; esimerkiksi vasta *Anti-Dühringin* lukeminen mahdollisti Karl Kautskyn mukaan hänelle *Pääoman* kunnollisen ymmärtämisen (Stedman Jones 1977, 82).

Marxin kuoleman jälkeen Engelsiin rooliin marxismin kansantajuistajana yhdistyi Marxin julkaisemattoman kirjallisen aineiston painokuntoon saattaminen ja toimittaminen. Engelsin tapaa toimittaa Marxin jäämistöä on arvosteltu, mutta tällainen kritiikki joko asettaa toimitustyölle vaatimuksia, jotka eivät ole suhteessa Engelsin käsillä olleisiin resursseihin ja hänen itselleen asettamiin tavoitteisiin tai vaihtoehtoisesti vie Marxin *Pääomalta* yhtenäisen teoreettisen työn statuksen (Hollander 2011, 304–311; Mavrouadeas 2020). Engelsistä saatetaan tehdä syntipukki ”autenttisen marxismin” pilaantumiselle ja muuttumiseksi ”toisen internationaalin marxismiksi” (Carver 1983; Hunt 2009, 276–277; 295–296).

Engelsin kolmas rooli liittyy toimintaan Marxin tutkimustyön henkisenä ja rahallisenä tukijana. *Pääoman* ensimmäisen osan vihdoon valmistuessa Marx ilmaisi kirjeessään Engelsille 16.8.1867 suurta kiitollisuutta siitä tuesta, jota ilman hänen työnsä ei olisi koskaan valmistunut ja jonka takia Engels oli joutunut luopumaan omista tieteellisistä pyrinnoistään (MECW₄₂, 405). Olisi silti yksipuolista takerua pelkästään Engelsin toimintaan Marxin tukijana. Kun Engels saapui vuonna 1849 Englantiin, hän siirtyi työntekijäksi ja perheensä edunvalvojaksi *Ermen & Engelsin* Manchesterin tehtaalle; tästä seurasi lähes 20 vuoden jakso, jolloin Engels keräsi kokemusta tuon ajan johtavan kapitalistisen liiketoiminnan haaran, teks-

tiiliteollisuuden, pääkallopaikalta (Illner 2011, 110–111). Engels työskenteli *Ermen & Engelsin* konttorissa vastaten erityisesti yhtiön asiakassuhteista, tilauskirjoista ja kirjanpidosta (Mata & Van Horn 2017, 213). Hän eli eräänlaista kaksoiselämää: otti vastaan liikekumppaneita yhdessä osoitteessa, majoitti poliittisia aktivisteja ja vallankumouksellisia toisessa (Whitfield 1988, 7–8).

Vaikka Engelsin aika ei riittänyt Manchesterissa poliittisen taloustieteen harastuksen itsenäiseen jatkamiseen, hänen tuolloinen panoksensa kuitenkin jätti painavan jäljen marxilaiseen poliittiseen taloustieteeseen epäsuorasti. Manchesterin vuosina 1849–1869 Engels toimi Marxin “myyränä”, jonka sisäpiirinäkökulma mahdollisti Marxin pääsyn tietoihin, jotka muuten olisivat pysyneet salattuina. Marx myös pyrki aktiivisesti hyödyntämään Engelsin käytännön kokemusta “todella toimivana kapitalistina” kysyen häneltä neuvoa muun muassa kapitalististen liikeyritysten kirjanpitoikäytännöistä, kiinteän pääoman arvottamisesta, investointien rahoittamisesta sekä Manchesterin kauppahuoneen (*The Exchange*) tunnelmista, erityisesti taluskriisien hyökyaaltojen lyödessä päälle. Engelsin avulla Marx sai pääsylipun siihen “tuotannon salaiseen paikkaan, jonka kynnyksellä” Marx olisi muuten muiden ulkopuolisten tavoin saanut ainoastaan lukea varoituksen: “*No admittance except on business!*” (Marx 1974[1867], 166; MEW23, 189).

Engelsin sisäpiiritieto kapitalismin toiminnasta oli Marxille kullannarvoista. Engelsin tietämys puuvillakaupasta ja tekstiiliteollisuudesta oli ylivertaista verrattuna kehenkään muuhun Marxin kanssa kirjeenvaihtoa käyneeseen henkilöön. Kerätessään tietoja markkinatilanteesta ja pysytellessään ajan tasalla globaalien kapitalismin pulssista Engels toimi Marxin markkina-analyttikkona, joka käytti moninaisia lähteitä, kuten sanomalehtiä, meklareiden raportteja, keskusteluja pörssissä, liiketuttavien näkemyksiä ja mielipiteitä. (Mata & Van Horn 2017, 217–220.) Engelsin roolia Marxin informanttina valottaa hyvin Marxin tapa kysyä Engelsiltä neuvoa kapitalististen liikeyritysten todellisesta toiminnasta. Miten yritykset todella investoivat kertyneitä rahavarantoja uudelleen kasatessaan pääomia? Miten kiinteän pääoman, kuten koneiden, kuluminen todella kirjataan yritysten kirjanpidossa? Marx vaati näistä asioista Engelsiltä yritysten todellisia käytäntöjä vastavia selvityksiä ja niitä hän myös sai (Mata & Van Horn 2017, 208).¹

Engels oli Marxin lähde *Pääoman* ensimmäisen kirjan koneiden kulumista koskevissa laskelmissa (Mata & Van Horn 2017, 226–229). *Pääoman* ensimmäises-

1 Ne, jotka haluavat perehtyä tarkemmin Marxin ja Engelsin käymään talousaiheiseen kirjeenvaihtoon, voivat konsultoida Matan ja Van Hornin (2017) artikkelista löytyviä viitteitä. *Ermen & Engels* -yrityksen taustaa ja Engelsin asemaa Manchesterin tehtaalla valottavat esimerkiksi artikkelit Illner (2011) ja Knieriem (1986).

sä kirjassa Marx käytti Engelsin 1800-luvun kirjanpitokäytännöstä omaksumaa ja Marxille osoittamaa tapaa ottaa huomioon koneiden tai muun kiinteän pääoman kulumisen tuotannossa (Chiapello 2007, 285–290). Tämän käsityksen mukaan se arvo, jonka kone siirtää tuotteeseen vastaa koneen kulumista. Tästä näkökulmasta seuraa, että koneet voivat ainoastaan vähitellen siirtää arvoaan tuotteeseen, mutta eivät luoda uutta arvoa itse, tai kuten Marx (1974[1867], 351; MEW23, 408) toteaa: “kone ei luo mitään arvoa, vaan siirtää oman arvonsa siihen tuotteeseen, jonka valmistamista se palvelee”. Näin ollen koneen kulumisen ei koskaan lisää enempää arvoa tuotteeseen kuin kone alunperin sisälsi. Engelsin Marxille osoittama tapa käsitteellistää kiinteän pääoman kulumisen vastaa aikakauden vallitsevaa kustannuskirjanpitoa (Bryer 2017, 61–67).

Pääoman toisessa kirjassa Marx tutkii erityisesti pääoman kasautumisen ehtoja. Tarvitaanko investointien uudelleenrahoitukseen erityistä kasautumisrahastoa eli vararahastoa (Marx 1974[1885], 83–86, 160–164; MEW24, 87–90, 169–173)? Marxin vararahastolle *Pääoman* toisessa kirjassa asettama painoarvo on huomattava: toimiva kapitalisti joutuu pitämään rahareserviä yhtäältä varautuakseen yllättäviin maksuihin tai hinnanvaihteluihin kiertokulun piirissä, toisaalta tuotannon puolelta reserviä tarvitaan kiinteään pääomaan tehtävien sijoitusten ajoittaisen luonteen vuoksi (Itoh & Lapavistas 1999, 66–67). Vararahastojen muodostumisesta ja yhteenkokoutumisesta tulee kapitalistisen luottolaitoksen kehityksen perusta (Marx 1974[1885], 171–172; MEW24, 182).

Marxin näkökulmasta vararahaston käytännön merkitys liittyi siihen, että pääoman kasautumisen keskeytykset olivat avain kapitalististen talouskriisien ymmärtämiseen (Mata & Van Horn 2017, 223). Marx aneli 24.8.1867 kirjatessa kirjeessä Engelsiltä teollisesta uusintamisesta käytännön tietoa ilman teoreettisia ennako-oletuksia: “Tehtailijana sinun täytyy kyllä tietää, mitä te teette kiinteän pääoman korvauksilla *ennen* sitä ajankohtaa, jolloin se on korvattava *luontois-muodossa*. Ja sinun on vastattava minulle tältä osin (ilman teoriaa, *puhtaana käytännöllisesti*.” (MECW42, 408.) Pääomien kasaamista helpottava vararahasto oli Marxin analyysissä keskeinen osa teollisen uusintamissyklin ymmärtämisen kannalta, sillä se tarjosi kapitalistille välineen aloittaa pääoman kasaaminen uudelleen kriisin jälkeen. Mitä suurempaa mittakaavaa konetuotannossa sovelletaan, sitä suurempi on vararahaston rooli tuotannon mittakaavan kasvattamisessa. (Clarke 1994, 261–267; Mata & Van Horn 2017, 226–229.)

Engels toimi kuitenkin myös innoittajana Marxin poliittisen taloustieteen kiinnostuksen muodostumisessa. Juuri tässä viidennessä roolissa tulee parhaiten esiin Engelsin oma panos teoreetikkona ja kriitikkona poliittisen taloustieteen alalla. Engelsin *Umriss*e lisäsi Marxin kiinnostusta käynnistää vakavasti omat

poliittisen taloustieteen opintonsa (Hobsbawn 1998, 28). Varhaisessa vaiheessa Engels oli tutkimuksissaan hetken Marxia edellä, vaikka etumatka ei toki säilynyt kauaa. Engels ehti kuitenkin saada valmiiksi vuosina 1843–1844 kirjoittamansa kirjan *Työväenluokan asema Englannissa* (1845) kaksi vuotta aiemmin kuin Marx julkaisi ensimmäisen perusteellisen tekstinsä poliittisesta taloudesta eli Proudhonin ideoita arvostelleen *Filosofian kurjuuden* (1847).

Nuori Engels poliittisen taloustieteen kriitikkona

Umrissen julkaisun aikaan Engels oli vain 23-vuotias. Nuori Engels keskittyi kirjoituksessa epäkohtiin, joita kilpailu ja yksityisomistus synnyttivät porvarillisessa yhteiskunnassa, ja samalla arvosteli poliittisen taloustieteen yksipuolisia yrityksiä tulkita aikakauden luonnetta (Carver 2021, 133–135). Engelsin tulkinnan mukaan vallitsevan yhteiskunnan taipumus synnyttää kaikkialla kilpailua johtui tuotantovälineiden yksityisomistuksesta, joka oli perusta sekä järjestelmän luokkavastakohtaisuuksille että sen ajoittaisille kriiseille, joihin molempiin Engels perusti tälle järjestelmälle antamansa moraalisen tuomion (Clarke 1994, 77). Engelsin kritiikin muoto, kuten myös nuorella Marxilla, on humanistinen: hän arvostelee yksityisomistuksen ja kaupan synnyttämää maailmaa, jossa moraalittomuus kohoaa huippuunsa (Engels 1978[1844], 141–142; MEW1, 501).

Engelsin varhainen panos Marxin taloustieteellisten tutkimusten innoittajana on monesti huomioitu. *Umrissen* on esimerkiksi todettu synnyttäneen “merkittävän vaikutuksen Marxiin” (Howard & King 1989, 8), “näytelleen ratkaisevaa osaa käännettäessä Marxin kiinnostuksen kohteet filosofiasta poliittiseen talouteen” (Hutchison 1981, 3) ja jopa olleen “Marxin taloudellisten tutkimusten lähtökohta” (Meek 1971, 53). *Umrise* on itsenäisenä tekstinä “vakava ja vaikuttava analyttinen kontribuutio” (Hollander 2011, 8).

Kaikki kommentaattorit eivät toki ole suhtautuneet Engelsin poleemiseen tekstiin myötämielisesti. Hollander (2011, 7–8) listaa muun muassa seuraavia negatiivisia arvioita poliittisen kentän eri laidoilta: “poikkeuksellisen heikko esitys” (Joseph Schumpeter), “epämääräinen kirjoitelma” (Thomas Sowell), “enemmän moraalista raivoa kuin tiedettä” (Émile Bottigelli) tai “löyhä kokoelma poliittisen taloustieteen kritiikkiä ja teollistumisen analyysiä, jota oli yleistajuistettu pitkään owenilaisessa ja maanalaisessa lehdissä” (Maxine Berg). Gregory Claeysin (1984, 208) mukaan *Umrise* osoittaa Engelsin huonoa perehtyneisyyttä poliittiseen ta-

loustieteeseen.² Engelsin ikä ja tausta huomioiden olisi ollut käytännössä mahdollista, että hän olisi ollut “laajasti perehtynyt” sellaiseen valtavaan tutkimuskenttään kuin mitä poliittinen taloustiede jo 1840-luvulla oli.

Kun pohditaan *Umrissen* asemaa osana marxilaista korpusta, kaikkein arvovaltaisain arvioija lienee Marx itse. Marx toteaa *Vuosien 1844 taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* johdannossa Engelsin *Umrissen* edustavan harvalukuisia saksalaisia sosialisteja runsaslukuisempien englantilaisten ja ranskalaisten rinnalla (Marx 1978[1844], 174; MEWEBI, 468). Vuosien mittaan Marxin arvostus Engelsin nuoruuden työtä kohtaan näytti pikemminkin kasvavan. *Poliittisen taloustieteen arvostelun* johdannossa Marx arvioi *Umrissen* olleen “nerokas luonnostelma (*genialen Skizze*) taloudellisten kategorioiden kritiikiksi” (Marx 1970[1859], 18; MEWI3, 10, suomennos minun).

Se, että Marx viittaa Engelsin tekstiin taloudellisten kategorioiden kritiikkinä, korostaa sitä, että Engelsin teksti kannattaa nähdä erityisesti metodologisesti arvokkaana ponnistuslautana Marxin kriittiselle tutkimusprojektille. Tältä kannalta *Umrissesa* voi tarkastella *metodologisena avaimena* Marxin poliittisen taloustieteen tutkimusprojektiin. *Umrissen* ja *Pääoman* yhtymäkohtien avaaminen valaisee Marxin ja Engelsin yhteistyön luonnetta, mutta samalla se myös valottaa laajempia kysymyksiä siitä, millaista kriittistä tietoa tutkimusprojektilla tavoiteltiin ja miten tietoa pyrittiin muodostamaan. Vanha Marx kirjoitti vuonna 1880 *Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi* -kirjan ranskankielisen painoksen esipuheessa, että Engels muotoili jo 1844 *Umrissessa* “joitakin tieteellisen sosialismin yleisiä periaatteita” (MEWC24, 335). Mitä nämä jo *Umrissesta* löytyvät “tieteellisen sosialismin yleiset periaatteet” tarkalleen ottaen ovat, Marx ei lyhyessä esipuheessa tuonut esiin. Marx kuitenkin antaa esipuheensa lopussa ymmärtää, että Engelsin teksti sosialismin kehityksestä kelpaa hyvin ainakin johdatukseksi näihin periaatteisiin (MECW24, 339).

Samuel Hollander (2011) on käynyt läpi Marxin intellektuaalista velkaa Engelsille yksityiskohtaisesti kirjassaan *Friedrich Engels and Marxian Political Economy*. Hollander (2011, 86) argumentoi, että *Umrissella* on ollut tärkeä pohjustava merkitys Marxin kypsän teoreettisen kannan kehityksen kannalta, suoraan ja epäsuorasti. Hollanderin teesi on syytä ottaa vakavasti. Olisi mahdollista mennä Michael Robertsin (2020, 29) tapaan jopa pidemmälle ja nähdä Engels “ensim-

2 Engels listaa *Umrissessa* joukon tekstiin vaikuttaneita kirjoittajia, mutta jättää nimeämättä ainakin kaksi merkittävää lähdettä. Claeys (1984, 220) korostaa erityisesti Engelsin yhteyttä Proudhonin tuotantoon sekä ennen kaikkea velkaa owenilaisen kirjoittajan John Wattsin teokselle *Facts and Fictions of Political Economists* vuodelta 1842.

mäisenä marxilaisena”, koska niin monet marxilaista poliittisen talouden kritiikkiä erityisenä ja itsenäisenä teoriana määrittävät ideat muotoiltiin ensimmäisenä Engelsin kynästä. Tällöin on kuitenkin pidettävä mielessä, että *Umrise* todella on varhainen teksti eikä sen sisältö kaikkialla ole yhteensopiva myöhempien poliittisen talouden kritiikin muotoilujen kanssa.³

Marxin varhaisessa tuotannossa yhtymäkohdat *Umriseen* ovat selvästi nähtävillä, ja esimerkiksi *Taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* lukuisat sisällölliset yhtäläisyydet *Umriseen* tekevät todennäköiseksi sen, että Engelsin tekstillä on ollut suora vaikutus Marxiin (Hollander 2011, 64–67). Engels kehittää *Työväenluokan asema Englannissa* -kirjassaan *Umrissen* teemoja tuoden analyysiin mukaan mukaan yksityiskohtaista empiiristä aineistoa, teoreettisten luiden ympärille historiallista lihaa (Hollander 2011, 25). Metodologisesti olennainen muutos on siirtyminen empiirisen yhteiskuntatutkimuksen kentälle, jossa Engels nojaa Englannin työväenluokan aseman ymmärtämisessä tilastollisiin aineistoihin, aikalaislähteisiin ja osallistuvaan havainnointiin.⁴

Marx kehitti poliittisen taloustieteen ajatuksiaan edelleen *Filosofian kurjuudessa* ja yleistajuisessa tekstissään *Palkkatyö ja pääoma* (1978[1849]). Useat Marxin tärkeät muotoilut näissä 1840-luvun lopun teoksissa juontavat juurensa *Umriseesta*. Näitä ovat esimerkiksi pääoman yhteenkokoutumista ja keskittymistä, työläisten reserviä suhteessa suhdannekiertoon, keskiluokan sortumista työväenluokkaan, lasten ja naisten työvoiman käytön seurauksena lisääntyvää absoluuttista kurjistumista (Hollander 2011, 71–72) ja kilpailun ja monopolin suhdetta (Marx 1978[1847], 251–259; MECW6, 190–197) sekä kysynnän ja tarjonnan keskinäistä vuorovaikutusta (Marx 1978[1847], 177–184; MECW6, 131–136) koskevat muotoi-

3 13.4.1871 kirjatassa kirjeessään *Volkstaat*-lehden toimittajalle Wilhelm Liebknechtille, Engels kieltää tiukasti *Umrissen* uudelleenjulkaisun. Syyt kiellolle on tekstin sopimaton “hegeliläinen tyyli”, sisällön osittainen vanhentuneisuus ja virheet, jotka aiheuttaisivat vain sekaannusta työväenliikkeessä. Engels näkee tekstillä olevan arvoa etupäässä historiallisena dokumenttina. (MECW44, 136.) Engels kieltäytyi myös myöhemmistä pyynnöistä uudelleenjulkaisusta artikkeli, mutta lopulta Kautsky onnistui suostuttelemaan Engelsin sallimaan nuoruudentekstinsä julkaisun vuonna 1890 Engelsin 70-vuotispäivien kunniaksi *Die neue Zeit* -lehdessä (Kuczynski 2020, 45).

4 *Työväenluokan asema Englannissa* -teos osoittaa, että Engels kehitti ja tutki poliittisen taloustieteen teoreettista ja empiiristä puolta jo silloin kuin Marx vielä puuhasi filosofian parissa. Vaikka tämä kirja kokonaisuutena on uskoakseni *Umrisea* tärkeämpi Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin projektin lopullisen muodon kannalta, se rajataan tässä pääsääntöisesti tarkastelun ulkopuolelle artikkelin tilarajoitusten ja *Umrissen* ajallisen ja metodologisen ensisijaisuuden vuoksi.

lut. Marxin ja Engelsin varhainen yhteistyö huipentui *Kommunistiseen manifestiin* (1998[1848]). Vaikka Marx on pitkälti vastuussa *Kommunistisen manifestin* lopullisesta asusta, useat sen keskeisistä ideoista on muotoiltu jo Engelsin *Kommunistin periaatteissa* (1978[1847]) ja aiemmin kirjassa *Työväenluokan asema Englannissa* (Hollander 2011, 58–64; 280–281).

Umrissse ikkunana Pääomaan

Pääoman ensimmäisessä kirjassa on neljä viittausta *Umrissseen*, yksitoista viittausta *Työväenluokan asema Englannissa* -teokseen ja kaksi viittausta Engelsin englantilaista kymmentuntilakia käsittelevään kirjoitukseen vuodelta 1850.⁵ Lisäksi *Kommunistisen puolueen manifestiin* on kaksi viittausta. Engelsin teokset saavat varsin merkittävän roolin. Määrällisesti mitattuna viittaukset vertautuvat Adam Smithin tai David Ricardon kaltaisten poliittisen taloustieteen jättiläisiin. Sen sijaan *Pääoman* toisessa kirjassa ei ole lainkaan viittauksia Engelsin tutkimuksiin ja *Pääoman* kolmannessa kirjassa yksi vaatimaton viittaus (Marx 1976[1894], 763; MEW25, 782).

Siinä missä monet *Työväenluokan asema Englannissa* -teokseen tehdyt viittaukset ovat lähinnä lankoja Marxin esittämän historiallisen todistusaineiston kudelmassa, *Umrissen* kohdalla jokainen neljästä viittauksesta käsittelee poliittisen taloustieteen kritiikin projektin kannalta olennaisia kysymyksiä.⁶ *Pääoman* kohdat, joissa viitataan *Umrissseen*, käsittelevät arvolain luonnetta yhteiskunnallisena lakina, pääoman erityistä liikemuotoa, kauppapääoman erikoislaatua ja malthusilaisen väestöteorian ongelmia. Viittaukset ilmaisevat Marxin tahtoa antaa Engelsille ansio näihin teemoihin liittyvien tärkeiden teoreettisten ideoiden varhaisena muo-

5 Marxin viittaukset *Umrissseen* säilyivät samoissa tekstikohtissa ja samassa teoreettisessa kontekstissa *Pääoman* eri painoksissa. Tämä ilmenee verratessa *Pääoman* ensipainosta (MEGAII/5 46–47, av 26; 107, av 5; 117, av 33; 510–511, av 81), tai myöhempiä painoksia, suomennettuun 4. painokseen.

6 Yleisesti voidaan sanoa, että viittauksissa *Työväenluokan asema Englannissa* -teokseen on kyse paljolti aineistosta, joilla valaistiin jonkin ilmiön esiintymistä kapitalismin historiallisessa kehityksessä. Mukana on myös teoreettisesti tärkeitä huomioita, jotka valaisevat erityisesti teollistumisprosessin ja konejärjestelmän vaikutusta työprosessin luonteeseen ja työväestön asemaan. *Kommunistisen puolueen manifestiin* löytyy *Pääoman* ensimmäisestä kirjasta kaksi viittausta, jotka liittyvät suurteollisuuden käyttöönoton mullistavaan vaikutukseen tuotantotavan perustan kannalta (Marx 1974[1867], 437–438; MEW23, 511) ja työn yhteiskunnallistumiseen (Marx 1974[1867], 638; MEW23, 791).

toilijana. Seuraavassa tarkastellaan kutakin kohtaa *Pääomassa* esitetyn teorian sisällön ja laajemmin poliittisen taloustieteen kritiikin metodologian kontekstissa.

Työaika arvon säätelijänä

Marx kirjoittaa Engelsille 8.1.1868 kirjatussa kirjeessä, että kaikissa yhteiskuntamuodoissa “yhteiskunnan käytettävissä oleva työaika sääntelee tavalla tai toisella tuotantoa”, (MECW₄₂, 515). Marx jatkaa, että yhteiskunta voi säännellä suoraan ja tietoisesti käytössään olevan työajan käyttöä vain yhteisomistuksen oloissa, mutta niin kauan kuin yhteiskunnan käytettävissä olevan työajan sääntely tapahtuu tavaroiden hintojen vaihtelun välityksellä, pätee Marxin mukaan tuotannon organisaatiosta se arvio, minkä Engels oli esittänyt jo *Umrissessa*. Marx viittaa kirjeessä samaan muotoiluun, jonka hän nostaa uudelleen esiin *Pääomassa* (Marx 1974[1867], 8I, av 48; MEW₂₃, 89). Nuoren Engelsin näkökulmasta arvolaki on yhteiskunnallinen laki, joka pääsee voimaan “vain jaksottaisten vallankumousten kautta” ja että se on “luonnonlaki, joka pohjautuu osallistujien tietoisuuden puutteeseen” (Engels 1978[1844], 158; MEW₁, 515).

Engelsin voi sanoa olleen ensimmäinen poliittinen taloustieteilijä, joka hahmotteli kriittisesti sen mekanismin luonnetta, jossa tavaroiden arvo tulee yhteiskunnallisesti, mutta samalla luonnonvälttämättömyyden puitteissa, määräytyksi työajalla.⁷ Edellä mainitun Engels-viittauksen merkitystä korostaa se, että se seuraa välittömästi erästä Marxin tunnetuinta arvolain toimintaa valaisevaa kuvausta:

Tavarantuotannon täytyy olla täydellisesti kehittynyttä, ennen kuin itse kokemuksesta kasvaa se tieteellinen oivallus, että toisistaan riippumatta suoritettuja, mutta yhteiskunnallisen työnjaon luontaisisyntyisinä jäsenenä kaikinpuolisesti toisistaan riippuvia yksityistöitä rajoitetaan jatkuvasti yhteiskunnallisesti suhteelliseen määräänsä, koska tuotteiden tuottamiseen yhteiskunnallisesti välttämätön työaika toteutuu tuotteiden tilapäisissä ja alati horjuvissa vaihto-

7 Anakronististen tulkintojen välttämiseksi on korostettava, että Engels puhuu *Umrissessa* arvolain sijaan “kilpailun laista” (Engels 1978[1844], 157; MEW₁, 514) tai “kilpailusuhteesta” (Engels 1978[1844], 159; MEW₁, 516). Marxin ja Engelsin varhaiset poliittisen talouden tekstit eivät ylipäänsä esittäneet tavaroiden arvon määrittämistä niiden tuottamiseen tarvittavan työajan perusteella. Engels korosti *Umrissessa* ainoastaan hinnan määräytymistä tuotantokustannusten ja kilpailun “vuorovaikutuksen” pohjalta (Engels 1978[1844], 150; MEW₁, 508). Tämän voi tulkita ennakoivan arvolakia, vaikkakin vain hahmottomassa muodossa.

suhteissa vain väkivaltaisesti säännöstelevänä luonnonlakina, joka vaikuttaa samoin kuin painolaki silloin kun rakennus luhistuu. (Marx 1974[1867], 81; MEW₂₃, 89.)

Tavarantuotannon pohjalta muodostuvassa yhteiskunnallisessa työnjaossa yksityistyöt suoritetaan toisistaan riippumatta, mutta samalla kunkin tuottajan valmistaessa tuotteitaan markkinoille, näitä yksityistöitä rajoittavat muun muassa tuotannon kustannukset, ostajien muodostama kysyntä ja toisten tuottajien synnyttämän kilpailun luoma paine. Tällaisessa toisistaan riippumattomien tavarantuottajien yksityisomistukseen perustuvassa tuotantojärjestelmässä työn allokaatio tapahtuu epäsuorasti ja tiedostamattomasti, mutta sen lopputuloksena on silti yksityistöiden rajoittaminen niiden “yhteiskunnallisesti suhteelliseen” mittaansa. Arvolaaki toimii Marxin sanoin “väkivaltaisesti säännöstelevänä luonnonlakina”, joka paljastaa yksityistöiden todellisen keskinäisriippuvuuden. Arvolaisissa on Engelsin ja Marxin näkökulmasta kyse tavarantuotannon synnyttämästä ja ylläpitämästä ja kapitalismin täydellistämästä yhteiskunnallisesta luonnonvälttämättömyydestä.

Marx korostaa arvon määrittämistä työajalla rationaalisenä taloudellisenä periaatteena (Marx 1976[1894], 191; MEW₂₅, 197). Minkä tahansa yhteiskunnan on tavalla tai toisella allokoitava käytettävissä olevasta kokonaistyöstä sopiva määrä työaikaa eri käyttöarvojen tuotantoon ja muihin yhteiskunnan uusintamisen kannalta tärkeisiin tehtäviin. Kapitalismi myös pitkälti toimii näin. Ongelma on siinä, että kapitalismi päättyy tähän sääntelyyn sokeasti ja suurten erehdysten ja korjausten kautta. Nämä korjausliikkeet lisäksi tapahtuvat väkivaltaisesti tuottaen talouskriiseissä suuren määrän häviöitä ja yhteiskunnallista tuhoa, joka pyyhkii mukanaan hyvien aikojen voitot ja kasvun. Tällä tavoin toimiva laki ei ole Engelsin sanoin “hengen laki”, joka perustuisi osallisten tietoiseen haluun tuottaa tuhoa, vaan “luonnonlaki”, joka perustuu osallisten tietämättömyyteen, tai vähintään piittaamattomuuteen, toimintansa kollektiivisista seurauksista (Engels 1978[1844], 158; MEW_I, 515). Tästä tilanteesta eroon pääseminen edellyttää kapitalismin sokean koordinaation korvaamista tietoisella suunnittelulla ja yhteiskunnallisten suhteiden hallitulla sääntelyllä.

Pääoman rajaton liike

Engels havaitsi Aristoteleen tavoin pääomankierron rajattoman luonteen. Vaikka idea ei ollut Engelsin keksintöä, Marx (Marx (1974[1867], 146, av 5; MEW₂₃, 166) katsoi tarpeelliseksi muistuttaa Engelsin erityisestä teoreettisesta panoksesta. Engels (1978[1844], 154; MEW_I, 511) kirjoittaa *Umrissessa*: “Pääoma jakautuu...

alkuperäiseen pääomaan ja voittoon, pääoman lisäykseen... vaikka itse käytäntö samalla liittää tämän voiton jälleen pääomaan ja panee sen tämän kanssa liikkeeseen”. Engelsin ero Aristoteleeseen on siinä, ettei hän Aristoteleen tavoin ensisijaisesti analysoi pääomankierron R–T–R’ rajatonta luonnetta, vaan erityisesti tämän muodon hajoamista yhä uusiksi ja toistensa päälle kasvaviksi monimutkaisemmiksi rakenteiksi, joiden yhteys pääoman liikkeen käyttövoimaan, ihmistyön hyväksikäyttöön, muuttuu alati välittyneemmäksi ja jonka tarkastelu siten vaatii yhä uusia välittäviä askelmia.

Engels (1978[1844], 154; MEW_I, 511) arvostelee poliittisen taloustieteen edustajia siitä, että he yhtäältä pitävät pääomaa työn tuloksena eli kasattuna työnä, ja toisaalta samalla näkevät pääoman työn perustana ja aineksena, jota työ tarvitsee. Työn ja pääoman kahdentuminen on jotain, josta poliittisen taloustieteen edustaja pitää kynsin hampain kiinni, ja tunnistaa niiden yhteyden ainoastaan yksipuolisesti määrittelemällä pääoman “kasaantuneeksi työksi”. Engelsin mukaan ero työhön ja pääomaan seuraa yksityisomistuksesta ja tämä *kahdentunut yhteiskunnallinen olo* aiheuttaa “työn kahdentumisen (*Entzweiung*) itsessään” (Engels 1978[1844], 154; MEW_I, 511). Tässä kohtaa Engelsin voi nähdä vihjaavan Marxille myöhemmin tärkeään työn kaksoisluonteen idean suuntaan.⁸

Kun työ on ensin kahdentunut itsessään, se jakaantuu pääoman asussa “uudelleen alkuperäiseksi pääomaksi ja voitoksi”. Yhtä kahdentumista seuraa toinen ja pääoma jatkaa rajatonta liikettään yhä monimutkaisempien välitysten jäsentämissä rakenteissa. Alkuperäinen pääoma ostaa seuraavaksi palvelukseensa työn ja tuotantovälineet sekä jakaantuu uudelleen alkuperäiseksi pääomaksi ja pääoman lisäykseksi. Pääoman lisäys eli voitto jaetaan edelleen koroksi ja varsinaiseksi voitoksi. Engels päättää dialektisen kehittelynsä johtopäätökseen: “Kaikki nämä hienot hajottamiset ja jaot syntyvät pääoman alkuperäisestä erkanemisesta työstä sekä

8 Loogisesti olisi tietysti johdonmukaisempaa myöntää, että työn perusta on aina aikaisempi työ ja että pääomalla on tämä sama perusta. Marx tarkasteli työn kahdentumista itsessään työn kaksoisluonteen käsitteen alla: työ jakautuu abstraktisti inhimilliseen ja konkreettisesti hyödylliseen työhön (Marx 1974[1867], 50–55; MEW₂₃, 56–61). Kun työ kahdentuu, on myös “kasaantuneen työn” eli pääoman kahdennuttava. Tätä kahdentumista Marx käsitteli pysyvän ja vaihtelevan pääoman erottelun avulla (Marx 1974[1867], 187–197; MEW₂₃, 214–225). Roman Rosdolsky (1977, 212–219) on tuonut esiin työn ja pääoman kahdentumisen yhteyden uraa uurtavassa *Grundrissea* käsittelevässä tutkimuksessaan. Marx olisi perustellusti voinut mainita Engelsin *Umrissen* myös työn kaksoisluonnetta ja pääoman kahdentumista käsitellessään. Työn kaksoisluonteen käsitteen varhaisesta kehityksestä poliittisessa taloustieteessä ks. Prendergast (1995) ja Rahim (2011). Marxin tulkintaa työn kaksoisluonteesta on avattu tekstissä Horn (2016).

tämän erkanemisen huipentumisesta ihmiskunnan hajottamiseen kapitalisteiksi ja työläisiksi [...]”. (Engels 1978[1844], 154; MEW_I, 511–512.)

Engelsin hienovarainen dialektinen kehittäminen alleviivaa metodologista tarvetta löytää oikea perusta kapitalismin muotomäärityksille. Marx muokkaa lisätyön anastuksen tällaiseksi kantavaksi periaatteeksi tarkastellessaan lisäarvon tuotantoa sen yleisessä muodossa ennen lisäarvon jakautumista ja hajoamista erilaisiin johdannaisiin muotoihin, kuten teollisuusvoitoksi, kauppavoitoksi, koroksi ja maan- koroksi (Moseley 2016, 86–102). Tämä metodologinen periaate on yksi kahdesta tai kolmesta olennaisesta “uudesta aineksesta”, jotka Marx *Pääomassa* tuo poliittiseen taloustieteeseen.⁹ Erityisen tärkeällä sijalla periaate on *Pääoman* kolmannessa kirjassa, jossa pääoman tuotannon kokonaisprosessi viimein hajotetaan sen erityisiin yhteiskunnallisiin muotoihin hukkaamatta milloinkaan yhteyttä tämän hajoamisen perustalla oleviin tuotantosuhteisiin.

Kauppapääoman näennäinen mahdottomuus

Engels analysoi *Umriksessa* ns. reaaliarvon ja vaihtoarvon välisiä eroavuuksia. Adam Smithiä ja David Ricardoa seuraavat poliittiset taloustieteilijät katsovat, että hinnan määräytyminen “tuotantokustannusten ja kilpailun vuorovaikutuksen välityksellä ... on yksityisomistuksen päälaki”. Engelsin mukaan tästä sinänsä pätevästä löydöksestä käsin objektiivista arvoteoriaa kannattava poliittinen taloustieteilijä abstrahoi “reaaliarvon” käsitteen. Muotoilusta kuitenkin seuraa teoreettisesti, että reaaliarvo on yhtä kuin hinta ajankohtana, “jolloin kilpailusuhde on tasapainossa, jolloin kysyntä ja tarjonta kattavat toisensa”. Tässä idealisoidussa tasapainossa ainoastaan tuotantokustannukset määrittävät hintaa ja tätä tasapainon tulosta taloustieteilijä nimittää reaaliarvoksi. Engels arvostelee, että taloustieteilijät abstrahoiivat reaaliarvon nurinkurisesti tekemällä hinnan alkuperäisen lähteen riippuvaiseksi tuotantokustannuksesta, joka juuri pitäisi selittää. Poliittisen taloustieteen edustajien löytämä puhtaan empiirinen laki sanoo, että mikäli kysyntä ja tarjonta ovat tasapainossa, jäljelle jää vain tuotantokustannus. Todellisuudessa tämä reaaliarvo on ainoastaan hinnan hyvin erityinen ja abstrakti aspekti. (Engels 1978[1844], 150; MEW_I, 508.)

Marx (1974[1867], 156, av 33; MEW₂₃, 178) lainaa Engelsin reaaliarvon ja vaihtoarvon analyysistä katkelman, jossa selitetään reaaliarvon ja vaihtoarvon erkane-

9 Marx avaa tätä kohtaa kirjeessään Engelsille 8.1.1868. (MECW₄₂, 514). Hyvin samansuuntainen muotoilu löytyy myös Marxin aikaisemmasta kirjeestä Engelsille 24.8.1867 (MECW₄₂, 407) ja *Pääoman* kolmannesta osasta (Marx 1976[1894], 216; MEW₂₅, 223–224).

mista: “Reaaliarvon ja vaihtoarvon välisen eron syynä on [...] se tosiseikka, että esineen arvo on erilainen kuin sille kaupassa annettu niin kutsuttu vastike, ts. että tämä vastike ei olekaan vastike” (Engels 1978[1844], 150; MEW_I, 508). Engelsin muotoilu “vastike ei olekaan vastike” ilmaisee, että hän tarkasteli kapitalismia turbulენტtina rahataloutena, jossa kysyntä ja tarjonta vain satunnaisesti kohtaavat. Marx (1974[1867], 156; MEW₂₃, 178) käyttää Engelsin ideaa kuvaillessaan, miten kauppias näyttää kaksinkertaiselta petkuttajalta, joka ostaa liian halvalla ja myy liian kalliilla. Kauppiaanpääoman kierron R–T–R’ molemmat toimitukset, sekä osto R–T että myynti T–R, mahdollistavat kauppiaan kotiinpäin vetämisen. Engels (1978[1844], 157–158; MEW_I, 513–514) analysoi hienostuneesti kysynnän ja tarjonnan suhdetta ja tämä analyysi osoittaa, miten todellinen markkinavaihto edellyttää vaihtoarvojen jatkuvia heilahteluja “reaaliarvon” ylä- ja alapuolelle. Reaaliarvon ja vaihtoarvon väliset erot eivät ainoastaan ole mahdollisia, vaan ne ovat myös välttämättömiä.¹⁰

Kauppavoitto perustuu arvon ja vaihtoarvon systemaattisten erojen hyödyntämiseen. Tällä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä kauppiaiden uskotellun kaksinkertaisen petkuttamisen kanssa. Vaikka kauppiaanpääoma ei itse suoraan luo arvoa tai lisäarvoa, sen olemassaolo perustuu sen kykyyn erikoistumisen avulla epäsuorasti helpottaa lisäarvon tuotantoa 1) lyhentämällä pääoman kiertoaikaa, 2) pienentämällä ostamiseen ja myymiseen tarvittavan pääoman osuutta yhteiskunnallisesta kokonaispääomasta, 3) laajentamalla markkinoita ja mahdollistamalla tuotannon suuremman mittakaavan (Marx 1976[1894], 277; 281; MEW₂₅, 286–287; 290–291). Kauppapääoman todellinen selittäminen edellyttää pitkää sarjaa väliniveliä, joita *Pääoman* ensimmäisen kirjan alussa ei ole vielä kehitelty. Engels ei *Umrissessa* päässyt lähellekään näiden välinivelten selvittämistä. Marxin tapauksessa niihin päästään vasta siirryttäessä *Pääoman* kolmannen osan lukuun 17, jossa siirrytään tarkastelemaan lisäarvon jakautumista teollisuuspääoman ja kauppapääoman välillä.

Malthusin väestöteorian kritiikki

Thomas Malthusin väestöteorian mukaan väestöllä on taipumus lisääntyä nopeammin kuin sen ravitsemiseen tarvittavien toimeentulovälineiden (lähinnä ruuan) määrä kasvaa. Ihmiset lisääntyvät geometrisessa sarjassa, mutta toimeen-

¹⁰ Marx kehittää tätä *Pääoman* kolmannessa osassa täydellistyvää analyysiä jo *Filosofian kurjuudessa* (Marx 1978[1847], 177–184; MECW₆, 131–136) ja *Grundrissessa* (Marx 1986[1857–1858], 85–86; MEW₄₂, 57–58).

tulon välineet ainoastaan aritmeettisessa sarjassa. Tästä yhteiskunnallisesta asian-tilasta johtuen ne hetkelliset tilanteet, joissa ravintoa riittää kaikille, johtavat väestönkasvun kiihtymiseen ja lopulta katastrofin, jossa väestön määrä on tavalla tai toisella palautettava toimeentulovälineiden määrän asettamiin rajoihin. (Malthus 1998[1798].) Tämä kuvaus on yksinkertaistus Malthusin väestöteorian synkistä johtopäätöksistä ja vastaa lähimmin hänen väestösesseensä ensimmäistä painosta vuodelta 1798. Malthus muutti käsityksiään ajan kuluessa ja alkoi suhtautua myönteisemmin työväestön elintason nousun mahdollisuuteen (Charbit 2009, 46–49). Keskeistä tämän mahdollisuuden toteutumisen kannalta oli väestön lisääntymisen hallinta siveellisen kontrollin keinoin ja työväestön pakottaminen kovaan työhön omistavan luokan palveluksessa (Perelman 2000, 310–315).

Engels arvostelee Malthusin väestöteorian ideoita monipuolisesti. Väestön uusintamisen kannalta on välttämätöntä, että työläiset kykenevät itsensä ylläpidon lisäksi kasvattamaan jälkikasvunsa seuraavaksi työväestön sukupolveksi. Väestö kasvaa vain siellä, missä “tuotantokyky ylipäänsä on liian suuri” (Engels 1978[1844], 163; MEW_I, 519). Engelsin mukaan Malthusin virhe on sekoittaa keskenään työllistämisen välineet ja toimeentulon välineet: väestön paine kohdistuu ensisijaisesti työllistämisen välineisiin ja syy, miksi nämä osoittautuvat ajoittain riittämättömiksi, johtuu tuotannon säätelystä kilpailun pohjalta ja niistä talouskriiseistä, jolle tämä uusintamisen tapa yhteiskunnan altistaa (Engels 1978[1844], 163–164; MEW_I, 519). Ruuan puute ei Englannin olosuhteissa heijasta ruokavarojen varsinaista puutetta, vaan johtuu työvoiman alhaisen kysynnän aiheuttaman työttömyyden synnyttämästä työväestön maksukyvyyn puutteesta (Hollander 2011, 48).

Malthusin väestöteoriaa käytettiin perusteena idealle, että työväestön elinolojen parantaminen on tieteenvastainen ja mahdoton toive (Stedman Jones 2004, 89–109). Engels puolestaan argumentoi, että Malthusin teoria (vaikka se olisi oikeassa) antaa perustelut ainoastaan väestönkasvua hidastavien yhteiskunnallisten uudistusten käyttöönotolle. Toisaalta missään ei ole oikeasti osoitettu, että ihmisväestö yleispätevästi lisääntyy ravintoa nopeammin. Vaikka maapallon pinta-ala on rajallinen, on olemassa valtavia hyödyntämättömiä maa-aloja, jotka voidaan tarvittaessa valjastaa ruuantuotantoon, kuten esimerkiksi Mississippin laakso. Näin ruuan tuotantoa voidaan hyvinkin kasvattaa väestöä nopeammin. Lisäksi tieteen kehitys on mahdollistanut maan parantamisen, joka lisää ruuan tuotannon moninkertaiseksi rajallisellakin alueella. (Engels 1978[1844], 165–166; MEW_I, 520–521.)

Marx (1974[1867], 565–575; MEW₂₃, 657–670) kehittää *Pääomassa* teoriaa *subteellisestä liikäväestöstä*, jota hän kutsuu myös teollisuuden reserviksi. Tämän työtä vaille jääneen ja puutteessa elävän väestönosan olemassaolo ei kerro toimeen-

tulovälineiden absoluuttisesta puutteesta, vaan ylimääräisestä väestöstä suhteessa toimeentulovälineiden tuottamisen tapaan (Honkanen 2007, 81). Myös Engels oli *Työväenluokan asema Englannissa* -kirjassa käyttänyt ilmausta “työttömien työlläisten reservi (*unbeschäftigte Reserve von Arbeitern*)” (2015[1845], 94–95; MEW₂, 314–315). Marxin olisi voinut odottaa viittaavan myös *Pääomassa* tähän kohtaan, mutta sen sijaan viittaus tapahtuu *Umriseen* (Marx 1974[1867], 570, av 81; MEW₂₃, 663). Tämä on perusteltua, sillä Engels (1978[1844], 161–162; MEW₁, 517) oli jo *Umrissessa* tuonut esiin kapitalistisen tuotannon syklistä liikkeen liikatuotannon, liikaväestön ja liikakulutuksen välille synnyttämän “kolmiyhetyden” luonteen: työttömyys säätelee kapitalistisen kasautumisen etenemistä eikä työttömyys ole tässä tilanteessa anomalia, vaan olennainen osa talousjärjestyksen normaalia toimintamekanismia. Teollisen kilpailun esiinmarssi kyllä tuottaa tilanteen, jossa Malthusin oppi näyttää pätevän, mutta tämä ei ollut luonnon sanelema laki, vaan kapitalismille ominainen “epäluonnollinen” asiantila.

Umrissen hiljainen läsnäolo *Pääomassa*

Vaikka Marx *Pääomassa* viittasi *Umriseen* vain neljässä kohtaa, on *Pääoman* kolmesta kirjasta mahdollista tuoda esiin useampia kohtia, joissa teksti olisi ollut luontevaa mainita. Näissä kohdissa Engelsin voi sanoa olevan läsnä hiljaisesti: häntä ei mainita nimeltä, vaikka hänen työnsä ajallinen edeltävyys olisi tarjonnut perusteen yhteyden tekemiselle näkyväksi. Näitä *Pääomassa* esiin nousevia teemoja ovat esimerkiksi monopolin ja kilpailun välisen yhteyden luonne, absoluuttisen lisäarvon synnyn mahdollisuus kilpailulliselta pohjalta, kysynnän ja tarjonnan analyysi kieltämisen kieltämisenä ja marxilaisen kriisiteorian joidenkin keskeisten ideoiden muotoilu.

Monopolin ja kilpailun yhteys

Klassinen poliittinen taloustiede ei tuntenut täydellisen kilpailun abstraktiota eikä tarkastellut kilpailua niinkään asiantilana markkinoilla, vaan ensisijaisesti prosessina (Machovec 1995, 136–138). Kilpailu nähtiin keskeisenä yksityisten tavarantuottajien ja -omistajien vaihtotaloutta organisoivana periaatteena. Myös Engels näkee kilpailun *Umrissessa* samansuuntaisesti läpitunkevana voimana yksityisomistuksen hallitsemassa yhteiskunnassa. Tällainen kilpailu ei ole tasavertaisten osapuolten välistä toimintaa tasaisella pelikentällä, vaan voimiltaan erilaisten toimijoiden kamppailua epätasaisella arenalla. Vaikka kilpailun tulokset ilmenevät markkinoilla, varsinainen taloudellinen kamppailu käydään tuotannon alueella, jossa vahvat

tuottajat kukistavat heikot ja pääoma yhdessä maanomistajien kanssa kilpailuttavat työläisiä toisiaan vastaan. Kapitalismin ongelma ei ole kilpailun puute, vaan kapitalistisen kilpailun liiallisuus ja tämän kilpailun yhteiskunnallisesti tuhoisat seuraukset (Weeks 2010, 99–100). Kilpailu tai monopoli ovat ainoastaan vastakohtaisesti määräytyneestä prosessista abstrahoituja määrittäviä (Engels 1978[1844], 166–168; MEW1, 521–523).

Marx analysoi *Filosofian kurjuudessa* kilpataistelun ja monopolien suhdetta yhtenevästi Engelsin *Umrissessa* esittämän idean kanssa: monopoli ja kilpailu eivät ole toistensa abstrakteja vastakohtia, vaan kapitalistista kilpataistelua ja sen heiluriliikettä rajoittavia, mutta samalla toisiaan edellyttäviä ja toisistaan riippuvia, määreitä (Marx 1978[1847], 258; MECW6, 195–196). Kapitalistinen kilpailu syntyy pääomasuhteen vallitsevuuden pohjalta, ja menestys siinä perustuu tuotannon organisointiin ja lisätyön pumppaamiseen työvoimasta kilpailijoita tehokkaammin. Kapitalistiselta pohjalta syntynyt monopoli ei tarjoa haltijalleen kuin hetkellisen helpotuksen kilpailun paineesta. Samalla monopoli säteilee kaikkialle ympärilleen lisää ja ankarampaa kilpailua: se kukistaa toiset pääomat omalta tuotantoalaltaan ja ajaa loput pääomat toisille toimialoille, joilla kilpailu kiristyy; se ajaa työläisiä työttömien reserviin korvaamalla heitä koneilla ja siten kiristää työläisten välistä kilpailua. Mitä suurempia voittoja tällainen monopoli ansaitsee, sitä enemmän se houkuttelee paikalle toisia pääomia, jotka ovat valmiita syöksemään sen monopolin asemasta ja palauttamaan kilpailun monopolin tilalle.

Pääoman ensimmäisen kirjan kapitalistisen kasautumisen yleistä lakia valottavassa luvussa 23 ei ole viittausta *Umriseen* eikä Marxin varhaisissa poliittisen taloustieteen teksteissä esiintyvään kilpailun analyysiin (myös Marx 1978[1849], 408–416; MEW6, 416–423). Monesti Marxin ajatellaan tässä yhteydessä kannattavan karkeaa määrällistä analyysiä kilpailun astetta määrittävistä ehdoista (esim. Foster ym. 2011). Marx ei kuitenkaan *Pääomassa* esitä staattista yleistystä, josta voidaan irrottaa periaate, jonka mukaan kilpailun ankaruus on yksinkertaisesti kaikkialla “suorassa suhteessa kilpailevien pääomien lukumäärään ja käännetyssä suhteessa niiden suuruuteen” (Marx 1974[1867], 562; MEW23, 654–655). Marx analysoi kilpailun ja monopolin dynaamista yhteyttä. Kun pääomat keskittyvät ja monopolisoituvat *yhdellä* tuotantoalalla, se johtaa kilpataistelun kovenemiseen *toisella* vähemmän keskittyneellä tuotantoalalla. Kilpailu riehuu näillä alikehittyneillä aloilla kehittyneiden alojen menestykkään kasautumisen synnyttämän paineen takia. Kilpataistelun kovuus riippuu pääomien suhteellisesta, ei niiden absoluuttisesta määrästä.

Kapitalistisen kilpailun tendenssinä on ajaa kapitalisteja kehittämään tuotantovoimia riippumatta markkinoiden asettamista rajoista, ei ohjata kapitalisteja so-

peutumaan passiivisesti markkinoiden asettamiin puitteisiin (Clarke 1994, 92–94; 258–260). Marxille ja Engelsille kapitalistinen kilpailu seuraa pääoman kasaamisesta ja on olennaisesti tuotantosuhteiden rajaamaa; vastakkaisen käsityksen mukaan kilpailu seuraa voiton tavoittelusta markkinoilla ja on olennaisesti vaihtosuhteiden eli markkinarakenteen rajaama (Weeks 2010, 100–107). Ongelma on, että tätä jälkimmäistä abstraktiota seuratesamme päädymme kilpailua täydellistämämme lopulta kadottamaan kilpailun kokonaan, kuten puhtaimmillaan käy ortodoksisen taloustieteen täydellisen kilpailun abstraktiossa (Shaikh 2016, 346–348).

Absoluuttisen maankoron olemassaolo

Marx ja Engels keskustelivat absoluuttisen maankoron merkityksestä elokuussa 1862. Marx selosti 2.8.1862 kirjeessään Engelsille ratkaisuaan klassisen poliittisen taloustieteen pitkäaikaiseen kiistaan siitä, onko absoluuttinen maankorko eli “maaperän erilaisuudesta johtuvasta erilaisesta hedelmällisyydestä *riippumaton* maankorko” mahdollinen käytännössä (MECW_{4I}, 396). Tämä kysymys jakoi poliittisen taloustieteen edustajia kahteen leiriin. Myöhemmässä kirjeessään Engelsille 9.8.1862 Marx tarkensi näkemyksiään asiasta. Marxin mukaan kysymys absoluuttisen maankoron olemassaolosta pitää ratkaista tilastollisesti. Ricardolaiset teoreetikot olivat koettaneet todistaa absoluuttisen maankoron mahdottomaksi heikkojen teoreettisten abstraktioiden avulla, kun taas tilastoihin ja käytäntöön vedonneet kirjoittajat olivat pitäneet kiinni absoluuttisen maankoron ideasta 35 vuoden ajan. On mielenkiintoista lukea, että Marx asettuu kiistassa käytännön miesten ja tilastotieteilijöiden puolelle abstraktien teoreetikkojen sijaan, koska hän oli havainnut, että tällaisissa “kiistoissa teoreetikot ovat alituisen väärässä”. (MECW_{4I}, 403.)

Kysymys absoluuttisen maankoron olemassaolosta erottaa Marxin Ricardosta. Historiallisesti absoluuttinen maankorko nousee Marxin mukaan kapitalistisesta maataloudesta. Ricardon numeeriset esimerkit, jotka osoittavat vastakkaista, perustuvat oletuksiin, että ei joko ole olemassa yksityistä maaomaisuutta tai kapitalistista tuotantoa ylipäänsä (MECW_{4I}, 403). Ricardo yrittää selittää maankorkoa maan hedelmällisyydellä, kun taas Marx kiinnittää huomionsa luokkaeroon maankoron yhteiskunnallisena perustana. Tähän ristiriitaan Engels (1978[1844], 151–154; MEW_I, 509–511) oli tarttunut aiemmin *Umrissessa*. Engelsin kritiikin lähtökohta oli siinä, että maa, toisin kuin ilma, on monopolisoitu eli yksityinen maanomistus on olemassa ja tällöin huonommastakin maasta on maksettava hinta. Engels puolustaa Adam Smithin ja T. P. Thompsonin maankoron määritelmää Ricardon ideaa vastaan: “maankorko on maan käyttöä havittelevan kilpailun ja

käytettävissä olevan maan rajoitetun määrän välinen suhde” (Engels 1978[1844], 152; MEW₁, 510). Engels jatkaa, että tämä määritelmä kuitenkin unohtaa maan hedelmällisyyden, kuten Ricardo unohtaa kilpailun. Engelsin oma synteesi on varsin alkeellinen: maankorko on maan tuottoisuuden ja kilpailun välinen suhde. On selvää, että tällaisen abstraktin muotoilun pohjalta ei voi muodostaa kunnollista maankorkoteoriaa. Tehtävä oli kuitenkin asetettu.

Marxin (1976[1894], luku 45) esittämän ratkaisun mukaan absoluuttinen maankorko tulee mahdolliseksi tilanteessa, jossa maataloudessa toimivan pääoman elimellinen kokoonpano on alhaisempi kuin taloudessa keskimäärin. Toiseksi Marxin analyysi perustuu maanomistajaluokan ja kapitalististen maatalousyrittäjien olemassaoloon erillisinä luokkina. Absoluuttinen maankorko syntyy, kun maataloustuotteiden arvo on pysyvästi korkeampi kuin niiden tuotantohinta olisi, mikäli pääomat saisivat liikkua teollisuudesta maatalouteen esteettä. Vapaa liike on kuitenkin estetty maanomistusjärjestelyillä ja näin tuotantohintaa ei pääse vapaasti muodostumaan (Marx 1976[1894], 749–753; MEW₂₅, 769–772). Maataloudessa toimivat pääomat voivat nauttia maataloustuotteiden korkeammasta hintatasosta ja ansaita absoluuttista maankorkoa arvon ja tuotantohinnan erotuksena.¹¹

Marx viittasi *Umrissen* avaamaan kriittiseen potentiaaliin koettaessaan saada 9.8.1862 kirjeessä Engelsiltä palautetta koskien omaa maankoron analyysiansä. Marx korostaa, että arvolain ja absoluuttisen maankoron yhteensopivuuden todistaminen ei vielä tarkoita sitä, että maankorkoa maksetaan kaikissa olosuhteissa. Ricardon virhe on olettaa, että kaikissa olosuhteissa huonoimman maan tuotanto-olosuhteet asettavat markkina-arvon tason: “Sinä itse olet esittänyt oikean argumentin tätä vastaan *Deutsch-Französische Jahrbücherissä*”, Marx kirjoittaa (MECW₄₁, 404). Engelsin ratkaisussa maankorkoa voidaan maksaa, ja usein myös maksetaan, myös huonoimmilla viljeltävänä olevilla maa-alueille joko perustuen differentiaalikoron toiseen muotoon tai absoluuttiseen maankorkoon tai näihin molempiin.

Marxin ja Engelsin välinen kirjeenvaihto osoittaa, että Marxin käsitys absoluuttisen maankoron olemassaolosta perustui paitsi teoreettiseen argumenttiin myös empiiriseen evidenssiin. Siksi on myös huomattavaa, kuinka *Pääoman* kolmannen kirjan esityksessä absoluuttisen maankoron olemassaolo todistetaan lähinnä teo-

¹¹ Absoluuttisesta maankorosta ks. Marx 1976[1894], 747–753; MEW₂₅, 766–772. Myös Marxin kirje Engelsille 2.8.1862 (MECW₄₁, 394–398) valottaa asiaa. Hyödyllinen moderni arvio Marxin maankorkoteoriasta, ks. Fine & Saad-Filho 2010, 140–146 tai Kabata & Ilomäki 2018.

reettisena kysymyksenä ilman asian empiiristä valottamista, mikä alleviivaa alkuperäisen käsikirjoituksen keskeneräisyyttä.

Kysynnän ja tarjonnan vaihtelu

Engelsin lähtökohta kysynnän ja tarjonnan tarkastelussa on tuotannon anarkian kritiikki: tuottajat ovat tietämättömiä kuluttajien tarpeista, jotka he tunnistavat ainoastaan markkinahintojen nousun ja laskun välittämien signaalien välityksellä. Tämä prosessi ei kuitenkaan johda kysynnän ja tarjonnan pehmeään tasapainottumiseen, vaan markkinahintojen nousun yllyttämän liikatuotannon ja markkinahintojen laskun lietsomien romahdusten vaihteluun. Yksityisomistus luo Engelsin mukaan pohjan kysynnän ja tarjonnan pysyväälle epätasapainolle kapitalismissa (Clarke 1994, 77–78).

Nuori Engels kirjoittaa kauniisti kysynnän ja tarjonnan vaihtelusta prosessina, jossa “kysyntä ja tarjonta täydentävät alinomaan toisiaan” mutta eivät silti ja juuri sen takia “koskaan kata toisiaan”. Kysyntä ja tarjonta repeytyvät toisistaan erilleen muuttuen toistensa jyrkiksi vastakohdiksi. Vaikka tarjonta juoksee jatkuvasti “aivan kysynnän kintereillä”, se “ei pääse milloinkaan sitä tarkalleen peittämään”. Markkinoilla toteutuvassa “ihmiskunnan tietämättömyyden tilassa yksikään ihminen” ei voi tietää tarjonnan tai kysynnän tarkkaa suuruutta. Markkinoiden tasapainottuminen tapahtuu yrityksen ja erehdyksen menetelmällä, taloudenpitäjien virhearvioiden välityksellä: “koskaan ei päästä terveeseen olotilaan, vaan alituisen kiihtymisen ja herpaantumisen vaihteluun”, ikuiseen hintojen horjuntaan. (Engels 1978[1844], 157–158; MEWI, 514.) Kapitalismille ominaisen tuotannontekijöiden allokaation menetelmän soveltaminen merkitsee aina resurssien suuremman tai pienemmän määrän hukkaamista.

Engelsin kuvaama arvonmuodostus tapahtuu vaihtoarvon alituisen heilahtelujen pohjalta, ei nojaten reaaliarvon vakaaseen identiteettiin. Vastaava analyysi kysynnän ja tarjonnan vaihtelusta toistuu pidemmälle kehitettynä *Pääomassa* (Marx 1976[1894], luku 10). *Umrissen* tarkastelukehikossa kysynnän ja tarjonnan liikettä lähestytään erojen synnyn ja niiden tasaantumisen helyttämättömänä edestakaisena liikkeenä. Engels esittää lyhyesti mutta elegantisti Marxille myöhemmin ominaisen tavan analysoida markkinoita, kuten Anwar Shaikh (2016, 5–8) kutsuu, turbulentin sääntelyn, ei yleisen tasapainon pohjalta.

Kysynnän ja tarjonnan epätasapaino on kapitalismin systemaattinen piirre. Rakenteellisesti se ei johdu pelkästään tuottajien tietämättömyydestä, vaan järjestelmän jatkuvasta taipumuksesta liikatuotantoon, jota Engels kuvaa kapitalistisen kilpailun välttämättömänä seurauksena: pääomat kamppailevat pääomia vastaan,

työläiset työläisiä vastaan ja maanomistajat toisia maanomistajia vastaan (Engels 1978[1844], 166; MEWI, 521). Tämän kilpailun paineen alla kaikki joutuvat viritämään itsensä ääri rajoille (Engels 1978[1844], 160; MEWI, 516). Pääomien kasaamisen prosessin ensisijainen tendenssi on sen taipumus luoda eroja. Markkinoiden tasapainottumista tarkastellaan vastaavasti näiden erojen vastatendenssinä, joka ei kuitenkaan ole niin vahva, että se koskaan toteutuisi todellisilla markkinoilla muuna kuin ohikiitävänä, satunnaisena asiantilana. Kyse on “kieltämisen kieltämisen” dialektisen idean konkretisoinnista.

Kapitalististen kriisien luonne

Pääoman ensimmäisen kirjan eräs mielenkiintoisista piirteistä on kapitalistisen kasautumisen prosessin analyysin yhteensopivuus alun perin *Kommunistisessa manifestissa* esitetyn mallin kanssa (Clarke 1994, 246). On kuin mitään merkittävää muutosta ei olisi tapahtunut *Kommunistinen manifestin* ja *Pääoman* julkaisun välisen 20 vuoden aikana. Tämä jatkuvuus on tärkeä myös marxilaisen kriisiteorian tulkinnan kannalta. Kuten John Weeks (2010, 127) argumentoi, Marxin kriisikäsitys liittyy erottamattomasti hänen kasautumisteoriansa yhteyteen: pääomien kilpailullinen kasautuminen on se prosessi, jossa kapitalismin sisäiset jännitteet voimistuvat ja lopulta nousevat pintaan talouskriisin muodossa. Talouskriisi merkitsee yhteiskunnallisen tuotannon ja kierron jännitteisen yhteyden väkivaltaista purkautumista ja niiden ajautumista eroon toisistaan (Weeks 2010, 135–136).

Yhteydet *Kommunistiseen manifestiin* muistuttavat marxilaisen kriisikonseptin juurien ulottumisesta Engelsiin ja *Umrisseen*, mutta myös sitä kauemmas. John Wade oli vuonna 1826 muotoillut ensimmäisen tunnetun teollisen suhdannekierron *endogeenisen mallin* (Besomi 2008). Waden yksilöimä mekanismi nojasi siihen, ettei yhdelläkään taloudenpitäjällä ole tietoa asioiden todellisesta tilasta taloudessa, vaan jokainen joutuu toimimaan oman puutteellisen tietonsa valossa omista rajallisista lähtökohdistaan. Taloudenpitäjien toimintaa ajava voitonhimo saa heidät reagoimaan avautuviin taloudellisiin näkymiin, mutta se ei tarjoa mahdollisuutta koordinoida kokonaisprosessia suhteessa toisten taloudenpitäjien reaktioihin. Suhdannekierron panee liikkeelle hinnanmuutos, joka käynnistää hintajärjestelmän, tuotannon ja kulutuksen vuorovaikutuksen välityksellä toisiaan seuraavien reaktioiden sarjan ja johtaa suhdannesyklin muodostumiseen. Esimerkiksi tuotteen kohonnut hinta näyttää aluksi takaavan lisääntyneen voittojen virran, kun tuotanto vielä kasvaa ja vetää mukanaan myös kulutusta. Jossain vaiheessa aalto kuitenkin kääntyy, kun kohonneet hinnat alkavat vähentää kulutusta, jolloin hintajärjestelmä reagoi äkillisesti syntyneeseen liikatarjontaan. Se, että pro-

sessi tapahtuu viiveellä ei johdu taloudenpitäjien hitaudesta tai irrationaalisuudesta, vaan siitä, että järjestelmän toimintaan kuuluu viive ja epäsuhdat tulevat esiin vasta jälkikäteisesti.¹²

Engels seuraa *Umrisessa* Waden (1833) myöhempää selitysmallia, mutta etenee samalla metodologisesti askeleen pidemmälle. Engelsin kriisianalyysi yhdistää ilmiön sekulaarin komponentin (koko ajan pahenevat kriisit) hienovaraisesti sen sykliseen komponenttiin (toisiaan seuraavat nousu- ja laskusuhdanteet). Lisäksi Engels tekee Waden korjausliikkeen edellyttämän ajallisen viiveen eksplisiittiseksi ja sijoittaa kriisien teoreettisen selityksen hienostuneeseen dialektiseen tulkintakehykseen (Besomi 2008, 629–630). Talouskriisejä tarkastellaan pääomien sokean kasaamisen yhteydessä ja hintajärjestelmän anarkiaan yhdistyy jatkuva taipumus ajautua liikatuoantoon:

Jos tuottajat [...] tietäisivät, miten paljon kuluttajat tarvitsisivat, jos he järjestäisivät tuotannon ja jakaisivat sen keskenään, niin olisi kilpailun heilahtelu ja sen taipumus kriisiin mahdotonta. [...] Mutta niin kauan kuin [jatetaan] tuottamista nykyiseen tiedostamattomaan, ajatuksettomaan ja sattuman varaan jättävään tapaan, niin kauan jäävät kauppakriisit olemaan; ja jokaisen seuraavan täytyy olla yleisempi, siis pahempi kuin edeltävä, sen täytyy köyhdyttää suurempi määrä pieniä kapitalisteja ja lisätä enenevässä määrin pelkäämistään työstä elävää luokkaa [...] ja tuoda lopulta tullessaan sellainen yhteiskunnallinen vallankumous, jollaisesta taloustieteilijöiden koulumestari viisaus ei anna uneksiakaan. (Engels 1978[1844], 158–159; MEW_I, 515.)

Liikatuoantoon on Engelsille (1978[1844], 157–158; MEW_I, 514–515) sekä teollisen kapitalismin dynamismien että sen historiallisten rajojen alkuperän selitys. Kapitalismin taipumusta liikatuoantoon kiihdyttää Engelsin mukaan erityisesti tuotannon anarkia yhdistettynä kilpailun luomaan paineeseen. Ne yhdessä takaavat, että kriisien puhkeaminen ei ole kapitalistisessa tuotantotavassa satunnainen vaan järjestelmällisesti toistuva asiantila: kriisit ovat kapitalismin liikatuoantotaipumuksen dramaattisin ilmenemismuoto (Clarke 1994, 77).

12 Edellä esitetty hahmotelma seuraa Daniele Besomia (2008, 620–621). Besomi (2008, 619–629) esittelee yksityiskohtaisesti Waden vuosien 1826 ja 1833 mallit ja käy läpi niiden erot ja yhtäläisyydet. Myös Marx huomaa *Pääomassa* Waden kontribuution toteamalla, että tämän 1833 “kirjan teoreettinen osa [...] sisältää sen ajan teokseksi myös jotain alkuperäistäkin esim. kauppakriiseistä” (Marx 1974[1867], 225, av 64; MEW₂₃, 258).

Marxilla on kriisien ymmärtämisen teoreettinen viitekehys, joka Engelsin tapaan tunnusti tarpeen yhdistää lyhyen ja keskipitkän aikavälin toistuva suhdannekierto ja pitkän aikavälin sekulaari kehitys, joiden yhdistyminen selittää kriisien synnyn kapitalismin endogeenisena prosessina. Marx jakaa Engelsin dialektisen tavan jäsentää kriisi-ilmiöitä prosessuaalisten erojen erkaantumisen toistensa vastakohtiksi, ja molemmat ymmärtävät kriisin puhkeamisen näiden vastakohtien ajautumisena ristiriitaan keskenään. Kolmanneksi Marx näkee Engelsin tapaan lii-
katuotannon ja kriisit pääomien rajattoman kasaamisen normaalina seurauksena, joka on rakennettu sisään järjestelmän toimintaan.

Lopuksi

Engelsin roolit Marxin tukijana sekä hänen panoksensa Marxin keskeneräisten käsikirjoitusten toimittajana ja Marxin ideoiden puolestapuhujana ja yleistajuistajana tunnetaan hyvin. Myös Engelsin rooli kapitalismin käytäntöjen selittäjänä on huomioitu kirjallisuudessa. Tässä artikkelissa on pureuduttu erityisesti niiden metodologisten ja sisällöllisten ideoiden juurille, jotka *Umrissen* myötä alkoivat jäsentää erityistä marxilaista tutkimusotetta. Vaikka *Umrissen* retoriikkaa luonnehtii moraalinen paatos, se ei pohjimmiltaan ole moralistinen teos, vaan vakava tutkielma poliittisen taloustieteen sokeista pisteistä.

Mentäessä Engelsin poleemisen kielen taakse *Umrissesta* paljastuu huomattava määrä yhtymäkohtia myöhempään poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Engelsin *Umrissessa* esittämät muotoilut toimivat Marxille metodologisina avaimina hahmotettaessa arvolakia yhteiskunnallisena luonnonlakina, pääoman perustaa ihmis-
työssä ja kapitalismille ominaisten yhteiskunnallisten muotojen kehkeytymistä tältä pohjalta, arvon ja vaihtoarvon välttämätöntä eroa tavarantuotannon perustalla sekä työttömyyden sääntelevän roolin keskeisyyttä kapitalistisessa kasautumisessa. Engelsin näkymätön jälki *Pääoman* innoittajana tulee vastaavasti esiin Marxin tavassa tuoda esiin monopolin ja kilpailun vastakohtien välinen ykseys, absoluutisen maankoron synnyn mahdollisuutta koskevissa muotoiluissa, taipumuksessa analysoida kysynnän ja tarjonnan suhdetta kieltämisen kieltämisenä sekä marxilaisen kriisiteorian perustan luomisessa.

Marx näki *Umrissen* olleen “nerokas luonnostelma taloudellisten kategorioiden kritiikiksi”, ja tekstissä esiintyy monia ideoita, jotka myöhemmin *Pääomas-
sa* jäsentävät marxilaista tutkimusotetta. *Umrissessa* Engels muotoilee metodologisia ja sisällöllisiä ideoita, jotka kuuluvat marxilaisen kapitalismikritiikin *erottaviin tunnuspiirteisiin*. *Pääoman* teoreettisten ideoiden tarkastelu *Umrissessa* esiintyvien muotoilujen valossa osoittaa, että Engelsin näkyvä ja näkymätön merkitys Mar-

xin poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa on moninainen. Artikkelissa esiintuodut yhtymäkohdat eivät poista sitä tosiasiaa, että monien oivallustensa ohella *Umriss*e on vain hahmotelma, joka sisältää myöhemmän arvo- ja lisäarvo-teorian kannalta ristiriitaisia muotoiluja. Tällaisenakin tekstinä se kuitenkin nos-taa uudella tavalla esille monia tärkeitä teemoja, joita ei ole *Pääoman* sisältöä ja metodologiaa tulkittaessa tarpeeksi painotettu.

LÄHTEET

- BESOMI, D. (2008). John Wade's early endogenous dynamic model: Commercial cycle and theories of crises. *European Journal of the History of Economic Thought*, 15(4), 611–39. <https://doi.org/10.1080/09672560802480971>
- BRYER, R. (2017). *Accounting for value in Marx's Capital: The invisible hand*. Lanham: Lexington Books.
- CARVER, T. (1983). *Marx and Engels: The intellectual relationship*. Brighton: Wheatsheaf.
- CARVER, T. (2021). *The life and thought of Friedrich Engels: 30th anniversary edition*. London: Palgrave Macmillan.
- CHIAPELLO, E. (2007). Accounting and the birth of the notion of capitalism. *Critical Perspectives on Accounting*, 18(3), 263–296. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2005.11.012>
- CLARKE, S. (1994). *Marx's theory of crisis*. London: St. Martin's Press.
- CHARBIT, Y. (2009). *Economic, social and demographic thought in the 19th century: The population debate from Malthus to Marx*. Berlin: Springer.
- CLAEYS, G. (1984). Engels' *Outlines of a critique of political economy* (1843) and the origins of the marxist critique of capitalism. *History of Political Economy*, 16(2), 207–232. <https://doi.org/10.1215/00182702-16-2-207>
- ENGELS, F. (1978[1844]). Ääri viivoja kansantaloustieteen arvosteluksi (suom. T. Koste). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 1* (139–170). Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (2015[1845]). *Tjöväenluokan asema Englannissa* (suom. J. Mäntylä). Helsinki: Into.
- ENGELS, F. (1978[1847]). Kommunismin periaatteet. *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 2* (180–200). Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (1979[1878]). Anti-Dühring: herra Eugen Dühring tieteen mullistajana (suom. A. Tiusanen & V. Oittinen). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 5* (177–523). Moskova: Edistys.
- ENGELS, F. (1979[1885]). Kommunistien liiton historiaa. *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 6* (195–207). Moskova: Edistys.
- FINE, B. & SAAD-FILHO, A. (2010). *Marx's 'Capital'* (5. painos). London: Pluto Press.
- FOSTER, J. B., MCCHESENEY, R. W. & JONNA, J. (2011). Monopoly and competition in 21st century capitalism. *Monthly Review*, 62(11), 1–39.
- HOBBSAWM, E. (1998). Johdanto. Teoksessa K. Marx & F. Engels, *Kommunistinen manifesti* (suom. J. Koivisto ym.) (7–33). Tampere: Vastapaino.
- HOLLANDER, S. (2011). *Friedrich Engels and Marxian political economy*. New York: Cambridge University Press.

- HONKANEN, P. (2007). *Työttömyys ja arvoteoria: tutkielma työttömyydestä, talousteorioista ja sosiaalipoliittikasta*. Turku: Turun yliopisto.
- HORN, A. J. (2016). Abstract labour and value in Marx's system (A belated reply to I.I. Rubin). *Critique*, 44(4), 351–379. <https://doi.org/10.1080/03017605.2016.1249199>
- HOWARD, M. C. & KING, J. E. (1989). *A history of Marxian economics: Volume I, 1883–1929*. Princeton: Princeton University Press.
- HUNT, T. (2009). *Marx's general: The revolutionary life of Friedrich Engels*. New York: Metropolitan Books.
- HUTCHISON, T. (1981). *The politics and philosophy of economics: Marxians, Keynesians and Austrians*. Oxford: Blackwell.
- ILLNER, E. (2011). Das Textilunternehmen Engels in Manchester: Wirtschaftsbeziehungen und Arbeiterverhältnisse. *Marx-Engels-Jahrbuch 2011*, 94–112. Berlin: Akademie Verlag.
- ITOH, M. & LAPAVITSAS, C. (1999). *Political Economy of Money and Finance*. London: Palgrave Macmillan.
- KABATA, M. & ILOMÄKI, T. (2018). Maankorko osana poliittisen talouden kritiikkiä. *Peruste* 17.1.2018. (Haettu 17.3.2022 osoitteesta <http://perustelevi.fi/maankorko-osana-poliittisen-talouden-kritiikkiä/>.)
- KNIERIEM, M. (1986). Die Firma Ermen & Engels in Manchester und Engelskirchen im 19. Jahrhundert. *Marx-Engels-Jahrbuch 10*, 211–34. Berlin: Akademie Verlag.
- KUCZYNSKI, T. (2020). Gibt es einen Wert ohne Warenproduktion? Ansichten von Friedrich Engels. "Die Natur ist die Probe auf die Dialektik": *Friedrich Engels kennenlernen*, 43–53. Hamburg: VSA Verlag.
- MACHOVEC, F. (1995). *Perfect competition and the transformation of economics*. London: Routledge.
- MALTHUS, T. (1998[1798]). *An Essay on the Principle of Population*. Electronic Scholarly Publishing Project. (Haettu 17.2.2022 osoitteesta <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>.)
- MARX, K. (1978[1844]). Taloudelliset- filosofiset käsikirjoitukset 1844 (suom. A. Tiusanen). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 1 (171–311)*. Moskova: Edistys.
- MARX, K. (1978[1847]). *Filosofian kurjuus* (suom. M. Viikari ym.). *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 2 (149–279)*. Moskova: Edistys.
- MARX, K. (1978[1849]). Palkkatyö ja pääoma. *Marx Engels valitut teokset 6 osaa: osa 2 (387–416)*. Moskova: Edistys.
- MARX, K. (1986[1857–58]). *Vuosien 1857–58 käsikirjoitukset ("Grundrisse"), osa 1* (suom. A. Tiusanen). Moskova: Progress.
- MARX, K. (1970[1859]). *Kansantaloustieteen arvostelua* (suom. A. Tiusanen). Helsinki: Kansankulttuuri.
- MARX, K. (1974[1867]). *Pääoma 1. osa: Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O. W. Louhivuori). Moskova: Edistys.
- MARX, K. (1974[1885]). *Pääoma 2. osa: pääoman kiertokulkuprosessi* (suom. M. Ryömä). Moskova: Edistys.
- MARX, K. (1976[1894]). *Pääoma 3. osa: kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi* (suom. A. Tiusanen). Moskova: Edistys.
- MARX, K. & ENGELS, F. (1998[1848]). *Kommunistinen manifesti* (suom. J. Koivisto ym.). Tamper: Vastapaino.
- MATA, T. & VAN HORN, R. (2017). Capitalist threads: Engels the businessman and Marx's Capital. *History of Political Economy*, 49(2), 207–232. <https://doi.org/10.1215/00182702-3876457>

- MAVROUDEAS, S. (2020). Once again on the alleged differences between Engels and Marx. *International Critical Thought*, 10(3), 365–376. <https://doi.org/10.1080/21598282.2020.1829981>
- MEEK, R. (1971). *Marx and Engels on the population bomb* (2. painos). New York: Ramparts Press.
- MOSELEY, F. (2016). *Money and totality: a macro-monetary interpretation of Marx's logic in Capital and the end of the transformation problem*. Leiden: Brill.
- PERELMAN, M. (2000). *The invention of capitalism: classical political economy and the secret history of primitive accumulation*. Durham: Duke University Press.
- PRENDERGAST, R. (1995). Some notes on the early development of the concept of abstract labour. *Contributions to Political Economy*, 14(1), 113–121. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cpe.a035635>
- RAHIM, E. (2011). The concept of abstract labour in Adam Smith's system of thought. *Review of Political Economy*, 23(1), 95–110. <https://doi.org/10.1080/09538259.2011.526296>
- ROBERTS, M. (2020). *Engels 200 – His contribution to political economy*. London: Lulu.com.
- ROSDOLSKY, R. (1977). *The making of Marx's Capital*. London: Pluto Press.
- SHAIKH, A. (2016). *Capitalism: Competition, conflict, crisis*. Oxford: Oxford University Press.
- STEDMAN JONES, G. (1977). Engels and the genesis of marxism. *New Left Review*, 106, 79–104.
- STEDMAN JONES, G. (2004). *An end to poverty: A historical debate*. New York: Columbia University Press.
- STREECK, W. (2020). Engels' second theory: Technology, warfare and the growth of the state. *New Left Review*, 123, 75–88. <https://newleftreview.org/issues/ii123/articles/wolfgang-streeck-engels-s-second-theory>
- WADE, J. (1833). *History of the middle and working classes*. London: Effingham Wilson.
- WEEKS, J. (2010). *Capital, exploitation and economic crisis*. London: Routledge.
- WHEEN, F. (1999). *Karl Marx*. London: Fourth Estate.
- WHITFIELD, R. (1988). *Frederick Engels in Manchester: The search for a shadow*. Manchester: Manchester Free Press.

Engels Marxin *Pääoman* editoijana

PERTTI HONKANEN

Marxin *Pääoman* kirjoittamisen, editoinnin ja julkaisemisen historia on monivaiheinen kertomus, joka voidaan aloittaa siitä, kun Marx 1840-luvulla aloitti projektin ja teki erilaisia suunnitelmia, ja ehkä päättää siihen, kun kaikki Marxin ja Engelsin elinaikana julkaistut *Pääoman* editiot ja kaikki *Pääomaan* liittyvät käsikirjoitukset julkaistiin Marxin ja Engelsin historiallis-kriittisessä kokonaislaitoksessa eli MEGA:ssa – viimeinen nide vihdoin vuonna 2012.

Friedrich Engelsillä on tässä historiassa monta roolia: Marxin innoittajana, Marxin eräänlaisena ”konsulttina” – neuvonantajana ja tosiasiatietojen välittäjänä – Marxin tekstien kommentoijana, *Poliittisen taloustieteen kritiikin* ja *Pääoman* I osan tunnetuksi tekijänä lehtiartikkelien avulla, Marxin tutkimustyön rahoittajana ja vihdoin *Pääoman* I osan uusien painosten sekä *Pääoman* II ja III osan editoijana ja julkaisijana (yleiskatsaus, ks. esim. Li & Yang 2020).

Tässä kirjoituksessa keskitytään Engelsin roolin *Pääoman* editoijana Marxin kuoleman jälkeen. Tarkastelua on jäsennetty *Pääoman* eri osien numeroinnin mukaisesti ja kronologisesti.

Engelsin roolista marxismin ja marxilaisuuden synnyssä on nykyisin erilaista keskustelua, väittelyä ja polemiikkiakin. Kun aiemmin on usein tulkittu tai annettu ymmärtää Marxin ja Engelsin ajattelun olevan ristiriidatonta ”ykseyttä”, niin nyt usein korostetaan eroja. Joidenkin mielestä se, mitä on totuttu nimittämään

marxismiksi, onkin ”engelsismiä”, joka ei vastaisi kaikilta osin Marxin ajattelua tai joka olisi jopa tärkeitä osin ristiriidassa Marxin kirjoitusten kanssa. Tällainen arvio esitetään esim. saksalaisessa ”uudessa Marx-luennassa” (Elbe 2006). Aikaisemmin melko jyrkkäsanaisestikin Marxin ja Engelsin eroa on korostanut Maximilien Rubel (esim. Rubel & Manale 1975 ix; Rubel 1972/2022). Esiintyy jopa suoranaista ”Engels-fobiaa”. Christopher Arthur mainitsee eräänkin Engels-kriitikon, joka ei huomaa, että hänen arvostelemansa teksti onkin alun perin Marxin tekstiä (Arthur 1996, 175).

Tämä polemiikki ei välttämättä liity ensi sijassa Engelsin rooliin *Pääöman* editoinnissa, vaan enemmänkin Engelsin filosofisiin tulkintoihin mm. Anti-Dühringissä. Mutta myös Engelsin ratkaisuihin *Pääöman* editoinnissa ja erityisesti Engelsin lisäyksiin, jotka hän kirjoitti III osaan, liittyy keskustelua ja kyseenalaistamista (vrt. Hecker 2011). Voidaan kysyä balhornisoiko Engels Marxin tekstejä – sanonta viittaa saksalaiseen kirjanpainajaan Johann Balhorniin, jonka kerrottiin 1500-luvun lopulla muunnelleen tekstejä, joita hänelle oli tuotu painettavaksi. Hän luuli korjaavansa tekstejä paremmiksi, mutta todellisuudessa kävi päinvastoin.

Nyt kun kaikki *Pääöman* säilyneet käsikirjoitukset on julkaistu MEGA:ssa, voidaan varsin tarkkaan selvittää, miten hyvin Engelsin toimittamat *Pääöman* eri osien versiot vastaavat Marxin käsikirjoituksia ja tarkoitusta. *Pääömaan* ja sen esitöihin keskittyvä MEGA:n II osasto käsittää lähes 12 000 varsinaista tekstisivua ja kokonaisuudessaan lähes 23 000 sivua, kun esipuheet, selitystekstit, viitteet ja yksityiskohtaiset tekstivertailut ns. Apparat-niteissä otetaan huomioon. Se mahdollistaa erittäin tarkan ja yksityiskohtaisen työn, jos Marxin eri käsikirjoituksia ja *Pääöman* editioita halutaan verrata. Tässä voidaan kuitenkin rajoittua vain muutamaani huomioihin ja päätelmiin.

Pääöman I osa

Marxin kuoltua vuonna 1883 Engelsin ensimmäinen työ tällä saralla oli *Pääöman* I osan kolmannen edition julkaiseminen. Ensimmäinen painoshan oli vuodelta 1867 ja vuosina 1872–1873 ilmestyi toinen painos, joka oli Marxin itsensä toimittama. Tässä painoksessa suurin ero ensimmäiseen painokseen verrattuna oli teoksen jäsenyyksen muuttuminen. Kun ensimmäisessä painoksessa oli kuusi lukua, nyt tässä uudessa painoksessa lukuja on 25. Jälkisanoinaan tähän painokseen Marx kuitenkin totesi, että tekeillä ollutta ranskalaista painosta tarkistaessaan hän oli ha-

vainnut, että saksalaiseen painokseen olisi tarvittu ”milloin perinpohjaisempaa uudistamista, milloin suurempaa tyyllistä oikaisua tai huolellisempaa satunnaisten virheiden poistamista” (Marx 1974, 20). Muutoksista, joita Marx luonnosteli toista painosta ja myös ranskankielistä laitosta varten on säilynyt käsikirjoitus, joka on julkaistu MEGA-laitoksen niteessä II.6 otsikolla *Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band des Kapitals*. Se on kirjoitettu vuodenvaihteessa 1871–1872, jouluja tammikuussa. Muutokset liittyvät ensi sijassa *Pääoman* I osan ensimmäisen luvun erittelyihin arvosta ja arvomuodosta, mutta on ilmeistä, että käsikirjoitusta ei lopulta käytetty sen enempää toisen kuin kolmannenkaan painoksen editoinnissa. On myös säilynyt Marxin vuonna 1877 kirjoittama luettelo hänen toivomistaan muutoksista vielä sen jälkeen kun toinen painos oli julkaistu samoin kuin luettelo muutoksista kaavailtua amerikkalaista painosta varten (MEGA II.8, 7–36). Japanilainen Marx-tutkija Izumi Omura on päätellyt, että *Pääoman* I osan kolmas painos ei vastaa kaikilta osin Marxin viimeistä tahtoa, toisin kuin joskus on väitetty (Omura 2011).

Pääoman ranskankielisen painoksen julkaiseminen aloitettiin vuonna 1872 erillisinä vihkosina. Viimeiset vihkot julkaistiin vuonna 1875. Käännöksen tekijänä oli Joseph Roy, mutta Marx tarkisti käännöksen, editoi sitä ja teki koko joukon muutoksia alkuperäiseen tekstiin verrattuna.

Kun Engels toimitti kolmatta painosta, hän pyrki ottamaan huomioon muutokset, jotka Marx oli tehnyt ranskankieliseen painokseen. Engelsillä oli tietoa Marxin toivomista muutoksista myös Marxin reunamerkinnoissä *Pääoman* painettuihin versioihin sekä kirjeistä Engelsille. Suurimmat muutokset ovat pääoman kasautumista käsittelevässä 23. luvussa. Ranskankielisen painoksen muutokset välittyivät kuitenkin vain osaksi kolmanteen painokseen. Näkyvin ero on siinä, että ranskankielisessä painoksessa on 33 lukua, kun taas vuonna 1884 ilmestyneessä saksankielisessä 3. painoksessa on edelleen 25 lukua samalla tavalla kuin vuonna 1873 ilmestyneessä painoksessa.

Engelsin rooli oli keskeinen vuonna 1887 ilmestyneen englanninkielisen painoksen editoinnissa ja tarkistamisessa. Varsinaisen käännöstyön tekivät Samuel Moore ja Edward Aveling. Englanninkielinen laitos vastaa rakenteeltaan ranskankielistä laitosta, ja niinpä siinäkin on 33 lukua.

Engelsin tehtäväksi tuli vielä toimittaa *Pääoman* I osan neljäs painos, joka ilmestyi vuonna 1890. Engelsin esipuheen mukaan siihen otettiin vielä lisää muutoksia, jotka Marx oli tehnyt ranskankieliseen laitokseen. Melko paljon työtä vaati englanninkielisten sitaattien tarkistaminen alkutekstien perusteella. Tätä työtä oli jo tehnyt Marxin tytär Eleanor Aveling avustaessaan englanninkielisen laitoksen

toimittamista. Sitaattien ja faktojen tarkistuksen ohella Engels päivitti joitakin lisätietoja. Esimerkiksi 13. luvussa olevaan alaviitteeseen, jossa Marx kuvaa Yhdysvaltoja nykyisessä muodossaan vielä siirtomaaksi, Engels lisäsi toteamuksen, että Yhdysvallat on sittemmin kehittynyt maailman toiseksi teollisuusmaaksi menettämättä kuitenkaan kokonaan siirtomaaluonnettaan (Marx 1974, 407). *Pääöman* I osan MEW-laitoksessa on 25 kohtaa, joissa tällaiset lisäykset on merkitty nimikirjaimin F.E.

MEGA:n ohella yksi uusi väline *Pääöman* I osan eri versioiden vertaamiseen on Thomas Kuczynskin toimittama *Pääöma*-editio, joka ilmestyi vuonna 2017 (Marx 2017). Siinä pohjana on käytetty vuoden 1873 toista painosta, joka on viimeinen Marxin itsensä editoima ja tarkistama versio. Tähän editioon liittyvä laaja lähes 1000-sivuinen liite selvittää rivi riviltä eri editioiden eroja. Otettakoon vain yksi esimerkki näistä tiedoista. MEW-editiossa sivulla 627 ja suomalaisessa laitoksessa sivulla 539 on alaviite, jossa viitataan englantilaisen parlamenttiedustajan lausuntoon (MEW 23, 627; Marx 1974, 539). Sen mukaan Kiinan muuttuessa suureksi teollisuusmaaksi Euroopan työväestö ei voi selvitä, ellei se laskeudu kilpailijan tasolle. Kuczynskin editiosta ilmenee, että alaviite on mukailtu tekstistä, joka jo oli ranskankielisessä editiossa ja Marxin toimittamassa 2. painoksessa osana varsinaista tekstiä (Kuczynski 2017, 666). Saadaan myös tietää, että lähteenä on *Times* 9.9.1873, mutta alun perin julkaistussa tekstissä on väärä päivämäärä 3.9.1873.

Pääöman I osan eri editioiden erot eivät ole dramaattisia, eivätkä Marxin ranskankieliseen laitokseen tekemät tai Engelsin myöhemmin tekemät muutokset ja lisäykset ole yleensä ottaen kovin suuria, mutta tekstikriittisessä luennassa näihin eroihin on toki kiinnitettävä huomiota. Eri editioiden erot eivät ole kaikilta osin johdonmukaisia. Erityisesti on kiinnitetty huomiota siihen, että kaikkia ranskankielisen version muutoksia ei ole eri lupauksista huolimatta otettu huomioon myöhemmissä saksankielisissä versioissa. Näin suhteellisen merkittäviksi katsottavat uudet muotoilut mm. tavarafetisismistä ja alkuperäisestä kasautumisesta eivät ole välittyneet *Pääöman* saksankielisten painosten ja niistä johdettujen käännösten lukijoille.¹

Tekstin erilaisen jaottelun ohella voisi kiinnittää huomiota siihenkin, että englanninkielisessä laitoksessa *Pääöman* I osan alaotsikkona on *Critical Analysis of Capitalist Production*, mikä poikkeaa saksankielisiin versioihin omaksutusta otsikoinnista *Kritik der politischen Ökonomie*. Pienempänä esimerkkinä olkoon

¹ Tähän kiinnittää huomiota mm. Anderson 1983.

vastikemuotoa koskevassa luvussa oleva alaviite ”refleksiomääreistä” (Marx 1974, 65; MEW 23, 72). Englanninkieliseen versioon Engels lisäsi suoran viittauksen Hegeliin (”called by Hegel reflex categories”), mutta Hegeliä ei tässä yhteydessä mainita muissa *Pääoman* I osan versiossa. Tähän on kiinnittänyt huomiota Arthur (1996, 178).

Otan yhdeksi esimerkiksi tietystä epäjohdonmukaisuudesta ja samalla käännösongelmista ilmaisen *gesellschaftliche Betriebsweise*, joka esiintyy *Pääoman* I osan 13. luvussa. Siinä selvitetään manufaktuuri- ja kotiteollisuuden muuttumista suurteollisuudeksi (MEW 23, 496). Sen voisi kääntää ”yhteiskunnalliseksi liiketoimintatavaksi” tai ”yhteiskunnalliseksi yritysmuodoksi”. *Betriebsweise* on kuitenkin suomennettu *Pääoman* I osassa ”tuotantotavaksi” eli siis samalla sanalla kuin sana *Produktionsweise*. Kiinnostava lause on saksaksi seuraava:

Die Umwälzung der gesellschaftlichen Betriebsweise, dies notwendige Produkt der Umwandlung des Produktionsmittels, vollzieht sich in einem bunten Wirrwarr von Übergangsformen.

Ja suomalaisessa käännöksessä:

Yhteiskunnallisen tuotantotavan mullistus, tämä välttämätön tulos tuotantovälineen muuttumisesta, esiintyy eri siirtymismuotojen kirjavana sekamelskana (Marx 1974, 426).

MEGA:n avulla on helppo tarkistaa, että ilmaisu *gesellschaftliche Betriebsweise* esiintyy tässä yhteydessä jo *Pääoman* I osan ensimmäisessä painoksessa, josta se on siirtynyt *Pääoman* kaikkiin myöhempiin saksankielisiin painoksiin (MEGA II.5, 387; MEGA II.6, 453; MEGA II.8, 458; MEGA II.10, 426). Edelleen havaitaan, että ranskankielisestä *Pääoman* I osasta puuttuu kokonaan se lause, johon tämä käsite sisältyy (MEGA II.7, 410). Marx, joka osallistui ranskankielisen laitoksen kääntämiseen ja toimittamiseen, ei ilmeisesti pitänyt sitä niin tärkeänä ja olennaisena, että olisi etsinyt sille ranskankielistä vastinetta. Jos uusissa saksankielisissä versioissa olisi haluttu noudattaa ranskankielistä editiota, olisi ollut johdonmukaista jättää kyseinen lause pois. Englanninkielisessä vuoden 1887 käännöksessä, jonka Engels tarkisti, taasen esiintyy ilmaisu *industrial methods*, joka ei ole missään mielessä sanatarkka käännös ilmaisulle *gesellschaftliche Betriebsweise*. Siellä lause on tässä muodossa:

The revolution in the industrial methods which is the necessary result of the revolution in the instruments of production, is effected by a medley of transition forms. (MEGA II.9, 413. Myös MECW 35, 475.)

Thomas Kuczynskin toimittaman edition viitteissä todetaan kyllä, että mainittu lause puuttuu ranskankielisestä versiosta, mutta siinä ei kiinnitetä huomiota englanninkielisen käännöksen erityispiirteisiin (Kuczynski 2017, 506).

Kuvaa mutkistavat edelleen eräänlaiset hybridikäännökset, joissa *Pääoman* englanninkielisen version pohjana on jaottelu 33 lukuun, mutta teksti on ainakin osittain käännetty uudestaan saksankielisistä versioista. Tässä mainittu kohta on Penguin-kustantamon editiossa, jonka kääntäjä on Ben Fowkes, seuraavassa muodossa:

The revolution in the social mode of production which is the necessary product of the revolution in the means of production is accomplished through a variagated medley of transitional forms. (Marx 1990, 602).

Toisin sanoen *gesellschaftliche Betriebsweise* on tässä käännetty ilmaisuksi *social mode of production*, mikä on analogisesti samanlainen käännös kuin suomenkielisessä versiossa *yhteiskunnallinen tuotantotapa*.²

Pääoman II osa

Paljon suuremman työn kuin I osan uusintapainoksissa Engels joutui tekemään *Pääoman* II ja III osan tekstien editoinnissa ja julkaisemisessa. Marx ei ollut informoinut Engelsiä siitä, minkälaisia ja miten pitkälle kehiteltyjä käsikirjoituksia hän oli tuottanut. Niinpä Engelsille oli melko lailla yllätys, miten laajan, monitahaisen ja samalla sekavan perinnön Marx oli hänelle tässä suhteessa jättänyt.

Pääoman II osaa varten Engelsillä oli käytettävissään kahdeksan käsikirjoitusta ja koko joukko muita tekstinpätkiä vuosilta 1865–1881. Käsikirjoitukset on julkaistu MEGA:n osassa II.11 vuonna 2008 (ks. taulukko). Varhaisin *Manuskript I* oli

2 Haug (2017) on esittänyt, että *Pääoman* I osasta olisi laadittava uusi englanninkielinen käännös. Hän kiinnittää huomiota lähinnä Ben Fowkesin käännöksen epätarkkuuksiin ja käsite-eroihin, jotka eivät ole hänen mielestään aina oikein välittyneet anglosaksiseen keskusteluun. Uusi *Pääoman* I osan käännös on tekeillä USA:ssa (julkaisijana Princeton University Press, kääntäjänä Paul Reitter). Tutustumatta siihen on kuitenkin mahdotonta sanoa, miten se täyttää esim. Haugin asettamat kriteerit.

kirjoitettu vuonna 1865 ennen *Pääoman* I osan ilmestymistä, mutta muut on kirjoitettu I osan ilmestymisen jälkeen.

Pääoman II osan käsikirjoitukset (Ms.) ja tekstifragmentit

Teksti	Kirjoitusvuodet	Käyttö
Ms. I	1865	Ei käytetty
Ms. II	1868–1870	Käytetty kaikissa kolmessa osastossa
Ms. III	1867/1868	Vähän käytetty
Ms. IV	1867/1868	Paikoittain käytetty
Hinweisung	1877	Käytetty 1. osastossa
Hinweise und Notizen	1877	Käytetty 1. osastossa
Fragmente I	1877	Ms. V:n alkua
Fragmente II	1877	Ms. V:n alkua
Ms.V	1876/1877	Käytetty lähes kokonaan
Fragmente III	1877	Ms. VI:een liittyvä
Ms. VI	1877	Joitakin kappaleita käytetty
Fragmente IV	1878	Käytetty lisähuomautuksina
Ms. VII	1878–1880	Käytetty 1. luvun viimeistelyssä
Ms. VIII	1877–1881	Käytetty lähes täydellisesti 3. osastossa ja 6. luvussa

Lähde: MEGA II.13. Apparat.

Toisen osan editoinnissa Engels joutui käyttämään melko paljon harkintaa sen suhteen, mitä käsikirjoituksia hän käytti, mitä jätti käyttämättä ja missä laajuudessa hän kutakin käsikirjoitusta hyödynsi. Yksi huomio on, että Engels ei käyttänyt käsikirjoitukseen II sisältyvää kuuden sektorin uusintamismallia (MEGA II.11, 443–522). *Pääoman* lukijoille on siten voinut jäädä käsitys, että Marx kehitteli vain kahden sektorin malleja, joissa talous oli jaettu kulutustavaroiden ja tuotantovälineiden tuotannoksi. Engelsin ratkaisu oli sikäli ymmärrettävä, että tältä osin käsikirjoitus oli varsin vaikeaselkoinen sisältäen paljon yksikohtaiskohtaisia laskuesimerkkejä ja keskeneräisiä ajatuskulkuja. Sen muokkaaminen lukukelpoiseen muotoon olisi vaatinut paljon työtä.

Kuuden sektorin mallissa on kaksi kulutustavaroiden sektoria, joista toinen tuottaa kulutustavaroita työläisille ja toinen kapitalisteille. Edelleen mallissa on sektorit, jotka tuottavat tuotantovälineitä näille kulutustavarasektoreille sekä sektorit, jotka tuottavat tuotantovälineitä näille tuotantovälinesektoreille. Tuotannonalojen väliset kytkennät ovat siten suhteellisen mutkikkaat. Seuraavassa taulukos-

sa on kuvattu tämän mallin perusrakenne ja Marxin käyttämät symbolit eri sektoreille.

Kuuden sektorin malli

Ia	Työläisten kulutustavaroiden tuotanto
II $\alpha\alpha$	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille Ia
II α	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille II $\alpha\alpha$
Ib	Kapitalistien kulutustavaroiden tuotanto
II $\beta\beta$	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille Ib
II β	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille II $\beta\beta$

Japanilainen Marx-tutkija Kenji Mori on harvoja tutkijoita, jotka ovat perehtyneet tähän kuuden sektorin malliin. Mori katsoo, että kuuden sektorin malli ennakoi myöhemmin kehitettyjä monisektorimalleja ja myös dynaamisia tarkasteluja. Hän osoittaa, että Marx ratkaisi mallin tasapainoehdot oikein kolmen eri yhtälön avulla (Mori 2012, Mori 2019). Jos kuuden sektorin malli olisi tunnettu aikaisemmin, Marxin maine matemaattisen taloustieteen kehittäjänä olisi ehkä nykyistä suurempi. Nähtäisiin, että Marxin tavoitteet olivat jossain määrin kunnianhimoisemmat kuin tutummista kahden sektorin uusintamiskaavioista käy ilmi.

Pääoman III osa

Pääoman III osan käsikirjoitukset erosivat II osan käsikirjoituksista siinä, että Engelsillä oli käytettävissään yksi kohtuullisen kattava ns. pääkäsikirjoitus vuosilta 1864–65 muutamien erillisten käsikirjoituskatkelmien lisäksi. Osa käsikirjoituksen luvuista oli melko pitkälle viimeistelyjä, mutta jotkut luvut vaativat enemmän työtä. Kolmas luku käsitteli voiton suhdeluvun ja lisäarvon suhdetta. Sen työstämisessä Engels käytti apuna Samuel Moorea, joka tiivistä Marxin osittain erillisiin vihkoihin kirjoittamien laskelmien sanoman. *Pääoman* III osassa on muita osia enemmän Engelsin lisäyksiä, yhteensä noin 50–60 sivua. Lisäykset käsittelevät mm. Englannissa käytyä pääministeri Peelin pankkilakeihin liittyvää rahapoliittista ja -teoreettista kiistaa sekä osakeyhtiöiden merkityksen kasvua. Kohtia, joissa

lisäys on merkitty aaltosulkeilla ja Engelsin nimikirjaimilla, on 29. On kuitenkin huomattava, että *Pääöman* III osan loppuun liitetty ylimääräinen luku *Ergänzung und Nachtrag*, joka käsittelee mm. arvoteorian tulkintoja ja pörssiä, ei sisällynyt alun perin julkaistuun teokseen, vaan julkaistiin ensimmäisen kerran Engelsin kuoltua *Neue Zeit* -lehdessä. Merkittävä osa Engelsin pääömatulkintaa käsittelevästä keskustelusta ja kritiikistä liittyy tähän lukuun.

Pääöman III osaan sisältyvät muutamit paljon keskustelua, väittelyä ja kiistoja herättäneet Marxin teorian teemat: tuotantohintojen muodostuminen voiton suhdeluvun tasoittuessa eli ns. transformaatio-ongelma sekä teesi voiton suhdeluvun alentumistendenssistä. Sen vuoksi Engelsin ratkaisuihin näiden teemojen käsitteilyssä kiinnitetään usein erityistä huomiota.

Henryk Grossmann odotti, että Marxin matemaattisista käsikirjoituksista löytyisi vielä kapitalismin ”romahduskaava” (*Zusammenbruchsformel*) joko Grossmannin itse muotoilemassa tai sille sukua olevassa muodossa (Grossmann 1929/1970, 120). Sellaista ei ole kuitenkaan tähän mennessä löytenyt. Sekin kohta, jossa *Pääöman* III osassa puhutaan kapitalistisen tuotannon romahduksesta (*Zusammenbruch*), perustuu Engelsin muotoiluun eikä Marxin alkuperäiseen tekstiin.

Ensin tämä kohta MEW-versiosta:

Dieser Prozeß würde bald die kapitalistische Produktion zum Zusammenbruch bringen, wenn nicht widerstrebende Tendenzen beständig wieder dezentralisierend neben der zentripetalen Kraft wirkten. (MEW 25, 256).

Suomennos:

Tämä prosessi saattaisi kapitalistisen tuotannon pian romahdukseen, elleivät vastakkaiset tendenssit vaikuttaisi desentralisoivasti keskiahakuisvoimien rinnalla (Marx 1976, 249)

Marxin kirjoittama alkuteksti:

Dieser Proceß würde bald die capitalistische Production zum Klappen bringen, wenn nicht widerstrebende Tendenzen beständig wieder dezentralisierend neben der centripetalen Kraft wirkten (MEGA II.4.2, 315).

Tässä oleva sana *Klappen* voidaan kääntää mm. kopsahdukseksi ja läpsähdykseksi. Se on alun perin onomatopoeettinen sana, joka nykyisessä arkikielessä saattaa merkitä myös myönteisessä mielessä jonkin asian onnistumista, paikalleen ”lok-

sahtamista”.

Engels myös voimisti yhdellä lauseella Marxin päätelmiä voiton suhdeluvun alentumisesta:

Aber in Wirklichkeit wird die Profitrate, wie bereits gesehen, auf die Dauer fallen. (MEW 25, 240)

Suomennos:

Mutta todellisuudessa voiton suhdeluku laskee ajan mittaan, kuten on jo nähty. (Marx 1976, 232)

Kun sama kohta etsitään Marxin käsikirjoituksesta, huomataan, että vastaava lause puuttuu (MEGA II 4.2. 319). Tietenkään tällainen poikkeaminen Marxin alkutekstistä ei ole sinänsä kovin kohtalokasta, mutta koska aihepiiri on kiistanalainen, tähänkin on kiinnitetty huomiota (vrt. Vollgraf 2005, 17). Yksi lisätty lause antaa lisäpontta voiton suhdelukua koskevan teesin deterministiselle ja kapitalismin ”romahdusta” ennustavalle tulkinnalle (vrt. Reuten & Thomas 2011).

Suuri osa Marxin arvoteoriaan liittyvistä kiistoista koskee *Pääöman* III osan 9. lukua, jossa on Marxin laskuesimerkki tuotantohintojen ja arvojen suhteesta, ns. transformaatio-ongelmasta. Yli 100 vuotta jatkuneessa väittelyssä osa tutkijoista on nähnyt laskelman virheellisenä tai vähintäänkin puutteellisenä sen vuoksi, että Marxin laskuesimerkissä tuotantovälineiden arvot eivät muutu tuotantohinnoiksi. Laskelmassa ei oteta huomioon tuotannonalojen keskinäisiä kytkentöjä, joista Marx ei myöskään tee mitään oletusta. Jos oletetaan tuotannonalojen välinen tavaroiden kiertokulku, ongelma voidaan ratkaista lineaarisen yhtälöryhmän avulla. Tällaisesta ratkaisusta on olemassa monta versiota. Toisaalta osa tutkijoista katsoo, että Marxin alkuperäinen lähestymistapa on täysin oikea ja riittävä, eikä lineaarisia yhtälöryhmiä tarvita (ks. keskustelusta lähemmin Honkanen 2020). Tämän ”uuden ortodoksian” kannattajaksi katsottava Alejandro Ramos on kommentoinut Engelsin editiota väittämällä, että Engels jätti Marxin käsikirjotusta toimitaessaan tekstistä pois kohtia, jotka vahvistavat hänen puolustamaansa näkökantaa (Ramos 2000).³

Itse katsoisin, että transformaatio-ongelman ratkaisua ei löydetä tekstin yksi-

3 Laibman (2000) on kutsunut Ramosin ym. edustamaa argumentaatiolinjaa ”uudeksi ortodoksiaksi”. Kyseinen keskustelun suunta on suurelta osin reaktiota ns. uusricardolaisuuteen, joka tuotantohintaongelman perusteella kiistää työarveteorian pätevyuden tai tarpeellisuuden. ”Uuden ortodoksian” näkökulma ongelmaan on kuitenkin varsin kapea.

tyiskohdista, vaan asia on nähtävä laajemmassa yhteydessä. Ramosin argumentti ei siis ole vakuuttava. *Pääoman* III osan käsikirjoitukset on kirjoitettu pääosin aikaisemmin kuin *Pääoman* II osan käsikirjoitukset. Siinä vaiheessa Marx ei ollut vielä kehittänyt *Pääoman* II osasta tuttuja uusintamiskaavioita, joissa talouden sektorien väliset kytkennät olivat olennainen osa. Sen vuoksi on ymmärrettävää, että luonnostellessaan tuotantohintojen ratkaisuongelmaa, Marx ei tehnyt oletuksia tuotannonalojen välisistä kytkennöistä eli siitä, että tietyn tuotannonalan tuotteet olisivat tuotantopanoksia toisella tuotannonalalla. Tältä kannalta katsoen Marxin yksinkertainen laskutapa on hyväksyttävissä. Jos kuitenkin otetaan huomioon tuotannonalojen väliset kytkennät, eli se, että jotkut sektorit tuottavat tuotantovälineitä toisille talouden sektoreille, yksinkertainen laskutapa on ilmeisen riittämätön. ”Uuden ortodoksian” edustajat ovat varmaankin oikealla asialla puolustaessaan Marxin alkuperäistä tekstiä, mutta olisi myös myönnettävä Marxin kehittelyjen keskeneräisyys ja se, että nykyaikainen matematiikka tarjoaa ongelman käsittelyyn tehokkaampia välineitä kuin Marxilla oli käytettävissä tai joihin hän ehti paneutua.

Pääomaan liittyviä kiistoja sivuaa myös käsite ”yksinkertainen tavaratuotanto”, jota ns. uuden Marx-luennan edustajat eivät hyväksy ja jota Marx ei tietääkseni koskaan käyttänyt, mutta joka esiintyy Engelsin arvoteoreettisissa tulkinnoissa. Engels toi sen myös *Pääoman* III osaan yhteen lisäykseensä (MEW 25, 271) (vrt. Arthur 1996). Teeman käsittely jatkuu edellä mainitussa lisätekstissä (*Ergänzung und Nachtrag*), jossa Engels esittää varsin kiistanalaisen väitteen, että arvolaki on toiminut jo ennen kapitalismia, jopa tuhansien vuosien ajan.

Yhteenvetoa

Engelsin roolia *Pääoman* editoijana voidaan arvioida monelta kannalta. Epäilemättä hän teki suuren työn etenkin *Pääoman* II ja III osan editoinnissa ja julkaisemisessa. Työssä voidaan nähdä puutteita ja suoranaisia virheitäkin, osittain huolimattomuuttakin. Nämä ongelmat ovat kuitenkin suurelta osin ymmärrettäviä. Muutamista teoreettisista tulkinnoista voidaan kiistellä, mutta tuskin voidaan väittää Engelsin tieteen tahtoen vääristelleen Marxin sanomaa.

Pääoman II ja III osan toimittamiseen ja julkaisemiseen vaikuttivat hyvin ristiriitaiset paineet. Toisaalta odotettiin, että julkaistava teksti on nimenomaan Marxin tekstiä ja tuo esille sen, mitä Marx oli kirjoittanut ja olisi halunnut julkaita. Toisaalta *Pääoman* I osan jälkeen odotettiin tekstiä, joka olisi ollut suhteellisen laajojen piirien eikä vain specialistien luettavissa ja joka muodostaisi jossain määrin ehyen kokonaisuuden viimeistelemättömän tekstimassan asemesta.

Marxin käsikirjoitukset *Pääöman* II ja III osaa varten olivat osittain hyvin keskeneräisiä ja sekavia, ja Marxin käsiala oli vaikeasti tulkittavaa. Jotta tekstistä olisi tullut luettavaa ja riittävän johdonmukaista, Engelsin oli pakko toimittaa tekstiä paikoin kovallakin kädellä ja tehdä siihen lisäyksiä, tiivistyksiä ja muita muutoksia jäsenystä parantaen. Työn edetessä Engelsin omat voimat alkoivat ehtyä – hän itsekin kirjoittaa näön heikentymisestä *Pääöman* III osan esipuheessa. Engels kuoli vain vajaa vuosi sen jälkeen (elokuussa 1895) kuin *Pääöman* III osa ilmestynyt marraskuussa 1894.

LÄHTEET

- MECW = Marx, Karl & Engels, Friedrich Engels. *Collected Works*. Lawrence & Wishart. Digital Edition.
- MEGA = Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Gesamtausgabe*.
- MEW = Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Werke*. Berliini: Dietz Verlag.
- ANDERSON, KEVIN (1983). The "Unknown" Marx's *Capital*, Volume I: The French Edition of 1872–75, 100 years later. *Review of Radical Political Economics*, 15(4), 71–80.
- ARTHUR, CHRISTOPHER J. (1996). Engels as Interpreter of Marx's Economics. Teoksessa Christopher J. Arthur (toim.), *Engels Today. A Centenary Appreciation (173–209)*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- ELBE, INGO (2006). Zwischen Marx, Marxismus und Marxisten – Lesarten der marxischen Theorie. Teoksessa Jan Hoff, Alexis Petrioli, Ingo Stützel & Frieder Otto Wolf (toim.), *Das Kapital neu lesen - Beiträge zur radikalen Philosophie (52–71)*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot.
- GROSSMANN, HENRYK (1929/1970). *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. Archiv sozialistischer Literatur 8. Frankfurt: Verlag Neue Kritik.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (2017). On the Need for a New English Translation of Marx's *Capital*. *Socialism and Democracy*, 31(1), 60–86.
- HECKER, ROLF (2011). Marxin *Pääöma* MEGA:ssa (suom. Pertti Honkanen & Juha Koivisto). Teoksessa Juha Koivisto & Vesa Oittinen (toim.), *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin (91–106)*. Tampere: Vastapaino.
- HONKANEN, PERTTI (2020). Transformation Problem and Value Form: Methodological Comments. Teoksessa Marc Silver (toim.), *Confronting Capitalism in the 21st Century. Lessons from Marx's Capital (91–124)*. Cham: Palgrave Macmillan.
- KRÄTKE, MICHAEL R. (2017). *Kritik der politischen Ökonomie heute. Zeitgenosse Marx*. Hampuri: VSA Verlag.
- LAIBMAN, DAVID (2000). Rhetoric and Substance in Value Theory: An Appraisal of the New Orthodox Marxism. *Science & Society*, 64(3), 310–332.
- LI, JIANPING & YANG, ZHANHUANG (2020). The Great Contribution of Engels to Capital. *World Review of Political Economy*, 11(3), 286–336.
- KUCZYNSKI, THOMAS (2017). *Historisch-kritischer Apparat zu Karl Marx: Das Kapital. Kritik der*

- politischen Ökonomie. Erster Band. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. Neue Textausgabe.* Hampuri: VSA Verlag.
- MARX, KARL (1974). *Pääoma. I osa.* Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL (1976). *Pääoma. III osa* (suom. Antero Tiusanen). Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL (1990). *Capital. A Critique of Political Economy. Volume I* (eng. Ben Fowkes). Lontoo: Penguin Books.
- MARX KARL (2017). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Buch 1. Der Produktionsprozess des Kapitals. Neue Textausgabe* (toim. Thomas Kuczynski). Hampuri: VSA Verlag.
- MORI, KENJI (2012). Six-Sector Model of Production and Monetary Circuit. Making Sense of Marx's Original Reproduction Schemata. Discussion Paper No. 278. Tohoku Economics Research Group.
- MORI, KENJI (2019). New aspects of Marx's economic theory in MEGA: Marx's original six-sector model. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 25(5), 893–911.
- OMURA, IZUMI (2011). Über die Hintergründe und bisherigen Ergebnisse unserer Mitarbeit an der MEGA. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl & Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Das Kapital und Vorarbeiten. Entwürfe und Exzerpte. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2010* (243–249). Hampuri: Argument.
- RAMOS, ALEJANDRO (2000). Value and Price of Production: New Evidence on Marx's Transformation Procedure. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl & Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Marx' Ökonomiekritik im Kapital. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 1999* (113–137). Berliini: Argument.
- REUTEN, GEERD & THOMAS, PETER (2011). Voiton suhdeluvun lasku *Grundrissesta Pääomaan.* Perustava muutos Marxin tavassa hahmottaa kapitalistista tuotantotapaa (suom. Tatu Ahponen & Juha Koivisto). Teoksessa Juha Koivisto & Vesa Oittinen (toim.), *MEGA-Marx. Jobdatus uuteen Marxiin* (137–166). Tampere: Vastapaino.
- RUBEL, MAXIMILIEN (1972/2022). The Legend of Marx, or "Engels the founder" (eng. Rob Lucas). Noudettu 31.8.2022 osoitteesta <https://www.marxists.org/subject/marxmyths/maximilien-rubel/article.htm>.
- RUBEL, MAXIMILIEN & MANALE, MARGARET (1975). *Marx Without Myth. A Chronological Study of His Life and Work.* Oxford: Basil Blackwell.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH (2005). Unsere nicht alltägliche Editions-konstellation bei den Materialien zum zweiten und dritten Buch des *Kapitals*. *MEGA-Studien 2001*. Amsterdam: Internationale Marx-Engels Stiftung.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH (2006). Engels' Kapitalismus-Bild und seine inhaltlichen Zusätze zum dritten Band des *Kapitals*. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl & Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Neue Aspekte von Marx' Kapitalismus-Kritik. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2004* (7–53). Hampuri: Argument.

Haastattelu

Kaan Kangal

VESA OITTINEN

Karl Marx-seura järjesti koronan takia vuodelta 2020 lykkääntyneen seminaarin Friedrich Engelsin (1820–1895) 200-vuotissyntymäpäivän merkeissä 25.9.2021 Työväenliikkeen kirjastossa Helsingissä. Tilaisuuden pääpuhujana oli tohtori Kaan Kangal Nanjingin yliopistosta aiheella ”Engels and the Project of a Dialectics of Nature”. Vesa Oittinen haastatteli Kangalia seminaarin yhteydessä.

VESA OITTINEN: Hyvä Kaan Kangal, julkaisit viime vuonna kirjan *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature* (Palgrave Macmillan, 2020), joka on jo ehtinyt herättää myönteistä kiinnostusta. Kirja julkaistiin Engelsin syntymän 200. juhlavuonna, mutta vaikuttaa siltä, että nykyinen lisääntynyt kiinnostus Engelsiin ei johdu tällaisista muodollisista seikoista. Olet tehnyt työtä kirjasi ja sen aihepiirin parissa jo pitempään. Miksi olet sitä mieltä, että Engels ja hänen toimintansa, etenkin hänen yrityksensä hahmotella ”luonnon dialektiikkaa”, ansaitsee enemmän huomiota mitä se on tähän mennessä saanut, ennen kaikkea niin sanotun ”läntisen marxismin” edustajien taholta?

KAAN KANGAL: Todellisuuden hahmottaminen ristiriitojen välityksellä tuntuu kiehtovalta – siinä motiivini paneutua Engelsin luonnondialektiikkaan. Tämän

ristiriitoihin keskittyvän ajattelutavan voi sanoa tiivistyvän kahteen mielestäni itsestään selvään tosiasiaan: ensinnäkin kaikki muuttuu, joko parempaan tai huonompaan suuntaan, ja kaikki mikä muuttuu muodostaa identtisyuden ja erilaisuuden ristiriitaisen ykseyden. Toiseksi ja edelliseen liittyen: koska yhteiskunnan ja luonnon todellisuudessa kokemamme muutos kytkeytyy avoimeen tai äärettömään totaliteettiin, emme pysty tyhjentävästi tavoittamaan ja kuvaamaan tätä totaliteettia käsitteellisellä tasolla, sillä sekä tiedostuskykymme että fyysinen ja biologinen olemassaolomme asettaa sille rajoituksensa. Engels toteaa yhtä lailla niin *Anti-Dühringissä* kuin *Luonnon dialektiikassakin* näiden kahden ristiriidan muodostavan hänen dialektisen ajattelunsa peruspiirteet. Siksi olenkin aina kokenut olevani dialektiikan suhteen samoilla linjoilla Engelsin kanssa. Mikä minua on hämmästyttänyt, on se teoreettinen vastustus, jota jotkut länsieurooppalaiset eksistentiaalistit ja niin sanotut ”länsimaiset marxistit” ovat 1900-luvulla osoittaneet tätä ajattelutapaa kohtaan.

Sekin on minua oudoksuttanut, että Engels-kriitikot yrittävät haudata hänet silläkin uhalla, että tulevat näin luoneeksi sellaisen version marxilaisuudesta, joka ei juurikaan sovi yhteen sen kuvan kanssa, minkä saa Marxin omista julkaistuksista ja julkaisemattomista teksteistä, poliittisesta toiminnasta ja suhteesta Engelsiin. Vaikuttaa siltä, että Engels on vuosikymmeniä saanut toimia syntipukkina poliittisessa köydenvedossa yhtäältä niin sanotun neuvostomarxismin, toisaalta sen vaihtoehdoksi nähtyjen marxismin suuntauksien välillä. Lähiluku osoittaa tämän Engels-kiistan ilmeisen pinnallisuuden. En näe mitään tieteellistä merkitystä sillä, että (vieläkin) kysellään, oliko Marx samaa mieltä Engelsin kanssa dialektiikasta – meillä on tekstuaalista evidenssiä, joka osoittaa, että hän oli, eikä mitään evidenssiä, joka todistaisi päinvastaisesta. Muutama vuosi sitten päätin laatia artikkelin, jossa perustelin, että toisenlainen ja produktiivinen tapa lukea Engelsin dialektiikkaa on mahdollinen. Artikkelini ”Engels’ Intentions in Dialectics of Nature” ilmestyi 2019, ja Engels-juhlavuosi tarjosi minulle hyvän tilaisuuden kehitellä argumenttejani eteenpäin. Tällä tavalla kirjani syntyi.

Nähdäkseni Engelsin dialektiikkaan kannattaa palata siitä yksinkertaisesta syystä, että hän käsittelee kokonaista joukkoa kysymyksiä, jotka ovat marxilaisen filosofian ytimessä ja odottavat edelleen ratkaisuaan. Onko Hegelin *Logiikka* erityisesti tai hänen järjestelmällään yleensä merkitystä marxilaiselle luontoa ja luonnontieteitä tutkivalle filosofialle? Ottaen huomioon, että Hegel avoimesti hyväksyi materialismin yhtenä idealismin momenttina ja kytki spekulatiivisen dialektiikan pikemminkin ”varsinaiseen” (*eigentliche*) kuin ”aiempaan” (*vormalige*) metafysiikkaan, pitäisikö sanoa, että idealismi ja materialismi, yhtä hyvin kuin dialektiikka ja metafysiikkakin, ovat toisiinsa nähden negatiivisia vastakohtia? Vai

ovatko ne pikemmin positiivisessa komplementaarisessa suhteessa toisiinsa? Onko Engelsin muotoilemilla dialektiikan laeilla käyttöä – joko deskriptiivistä tai selitävää – luonnontieteissä? Pitäisikö meidän kutsua niitä ”laeiksi” vai mieluummin ontologisiksi periaatteiksi?

Pelkäänpä, että yhteenkään näistä kysymyksistä ei ole vastattu tyydyttävästi, yhtä vähän Engelsin kuin kenenkään hänen jälkeensä tulevan toimesta. Näiden ongelmien valossa ei todellakaan ole mielekäästä kysyä, hyväksyikö Marx Engelsin dialektiikan vai ei. Kuitenkin juuri tämä tyhjänpäiväinen kysymys dominoi Engels-debattia. Ei liene salaisuus, että marxilainen filosofia ei ole kovin paljoa esillä tämän päivän filosofian näyttämöllä, ja epäilen, että yhtenä syynä tähän on juuri mainitsemieni kysymysten tietoinen tai tiedostamaton sivuuttaminen. En voisi ajatella parempaa foorumia marxilaisen filosofian ratkaisemattomien kysymysten selvittämiseen kuin se, minkä Engelsin *Luonnon dialektiikka* tarjoaa.

Marxin ja Engelsin tekstien parissa tehty kriittinen editointityö on monessa tapauksessa johtanut aiempien editoristen ratkaisujen kyseenalaistamiseen. *Saksalainen ideologia* lienee selkein esimerkki. Sen on havaittu koostuvan erillisistä teksteistä, jotka poikkeavat toisistaan jopa siinä määrin, että käsikirjoitusten niputtaminen yhden otsikon alle on ongelmallista – itse asiassahan nimike *Saksalainen ideologia* ei ole peräisin Marxilta eikä Engelsiltä, vaan on teoksen toimittajien vasta 1930-luvulla antama. Kirjassasi selostat Engelsin *Luonnon dialektiikan* editointihistoriaa tavalla, joka antaa aiheen uumoilla, että sen yhtenäisyys olisi tätäkin problemaattisempaa.

Marxin ja Engelsin tekstit toimitettiin eri tavoin historiallis-kriittisessä editiossa (*Marx-Engels Gesamtausgabe*, MEGA) kuin populaarimmassa laitoksessa *Marx-Engels Werke* (MEW). MEGA:ssa noudatettiin periaatetta, että toimitus puuttuu julkaistaviin käsikirjoituksiin mahdollisimman vähän. MEW taas pyrki tuottamaan lukijaystävällisemmän edition. Kun tuli aika julkaista *Luonnon dialektiikka* MEGA:ssa (sen toisessa laitoksessa, 1985), toimituskunta päätti sisäisten väittelyjen jälkeen julkaista käsikirjoitukset sekä kronologisessa (so. niiden kirjoittamisajankohdan mukaisessa) että myös systemaattisessa järjestyksessä. Tähän päädyttiin ilmeisesti poliittisista syistä: toimituskunta pelkäsi, että pelkkä kronologinen sijoittelu tekisi Engelsin tekstin haavoittuvammaksi kritiikille. Tekstien sommittelu systemaattiseen muotoon tarjosi siis eräänlaisen suojavaatteen.

Mikä minua näissä eri versioissa kiinnosti, oli se, että toimituskunta oli täysin tietoinen harjoittamastaan editorisesta vallankäytöstä. Vaikuttaahan tekstin esittämistapa siihen, miten sitä luetaan ja tulkitaan. Esimerkiksi kun systemaattinen

editio alkaa Engelsin vuoden 1878 suunnitelmalla (jota tavallisesti kutsutaan *Luonnon dialektiikan* ”pääsuunnitelmaksi”), joka seurasi välittömästi hänen ”Historiallisen johdantonsa” jälkeen, niin kronologinen versio puolestaan alkaa Engelsin dialektiikkaa ja Ludwig Büchnerin materialismia koskevilla pohdinnolla. MEW:n kansanomaisempi versio puolestaan, joka on hyvin lähellä MEGA:n systemaattista versiota, alkaa vuoden 1878 ja 1880 suunnitelmilla sekä ”Historiallisella johdannolla”. Ei siis juurikaan yllätä, että vuoden 1940 jälkeen käyty Engels-debatti on keskeisesti pyörinyt näiden kansanomaisen version kolmen tekstin ympärillä.

Käsikirjoitusten kronologinen lukeminen tarjoaa toisenlaisen, Engelsin omaa kirjoitusprosessia uskollisemmin heijastavan kuvan. Engels itse antoi vuosina 1873–1875 laadituille ensimmäisille 94 tekstille otsakkeen *Naturdialektik* (”Luonnon dialektiikka”). Kun hän järjesti käsikirjoitukset uudelleen 1886 tai sen jälkeen, hän sijoitti nämä tekstit yhdessä muutamien muiden kanssa ensimmäiseen neljästä paksusta kansiosta. Nyt hän antoi tälle ensimmäiselle kansiolle nimikkeen ”Dialektiikka ja luonnontieteet”, kun taas kolmas kansio, joka sisälsi pääasiassa ei-filosofista aineistoa, sai nimekseen ”Luonnon dialektiikka”. Myöhempien toimittajien mielestä tämän kolmannen kansion nimike ilmeisesti on kuulostanut ensimmäistä paremmalta heidän etsiessään sopivaa nimeä koko teokselle. Vaikuttaa siltä, että tämä on ainoa syy miksi me kutsumme Engelsin teosta *Luonnon dialektiikaksi* emmekä miksikään muuksi.

Välttämättä ei ole niin, että Engels halusi kirjoittaa sellaisen kirjan kuin mitä hänen tekstinsä systemaattinen versio tavoittelee. Hänen ensimmäisille 94 tekstilleen antama yhteisotsake *Naturdialektik* viittaa siihen, että hän oli ensi sijassa kiinnostunut aikansa materialismin ja Hegelin dialektiikan tarjoamista vaihtoehtoista, joita hän aikoi kommentoida. Yhtäältä filosofian ja luonnontieteiden, toisaalta työväenliikkeen poliittisten kamppailujen kokiessa nousukauttaan Engels piti välttämättömänä täsmentää sitä Hegelin dialektiikan materialistista tulkintaa, joka luonnehti hänen ja Marxin maailmankatsomusta. Kuten tiedämme, työn katkaisivat Marxin ja muiden pyynnöt laatia kattava vastaus sille kritiikille, jonka Dühring kohdisti Marxin filosofiaan ja poliittiseen taloustieteeseen. Mutta kyseessä ei ollut vakava katkos, sillä Engels jatkoi työtään luonnondialektiikan parissa ja tuotti sitä koskevia käsikirjoituksia.

Suunnilleen samoihin aikoihin, kun Engels päätti työnsä Dühringin parissa, vuonna 1878, hän luonnosteli suunnitelman, johon totunnaisesti viitataan *Luonnon dialektiikan* ”yleissuunnitelmana”. Kaksi vuotta myöhemmin hän laati toisen suunnitelman, paljon suppeamman ja sisällöltään vaatimattomamman. Tämä mainitaan tavallisesti *Luonnon dialektiikan* ”alasuunnitelmana”. En kuitenkaan ole tietoinen mistään tekstuaalisesta evidenssistä, joka osoittaisi, että Engels oli-

si ajatellut näiden kahden suunnitelman kuuluvan samaan projektiin. En myöskään ole huomannut Engelsin missään ilmoittaneen, että vuoden 1878 suunnitelmaa olisivat motivoineet samat seikat kuin vuosina 1873–1875 syntyneitä *Naturdialektik*-tekstejä tai vuoden 1880 suunnitelmaa. Kaikki Engelsin tekstien toimittajat ja niiden tulkitsijat ovat silti yhtenä miehenä uskoneet, että olemme tekemisissä yhden ainoan kaikkea määrävän tavoitteen, aikomuksen ja päämäärän kanssa, jonka oli määrä huipentua yhteen massiiviseen teokseen. Jos näin tosiaan olisi, niin miten selittää se, että ensimmäiset 94 käsikirjoitusta ovat saaneet otsikokseen *Naturdialektik*, muut tekstit sen sijaan eivät? Onko tosiaan epäuskottavaa olettaa, että Engelsillä oli vuoden 1878 suunnitelmaa laatiessaan mielessään kunnianhimoisempi tavoite, josta hän on voinut luopua vuonna 1880 päättäessään tähdätä lyhyempään esitykseen aiheenaan modernin fysiikan liikekäsitteiden filosofinen tulkinta? Tai jos Engelsillä tosiaan oli koko ajan mielessään yksi ainoa kirja vuosien 1873 ja 1886 välillä, niin miksi hän järjesti käsikirjoitukset uudelleen vuonna 1886 tai sen jälkeen, sijoittaen ne neljään kansioon, joilla oli eri nimikkeet ja joista kahdella oli omat sisällysluettelonsa?

Puolustan sitä hypoteettista mahdollisuutta, että kyseessä ei välttämättä ole yhden ainoan kirjan hanke vaan pikemmin joukko eri projekteja. Oletan, että Engels oli 1880-luvulla päättänyt karsia liian monitahoiseksi kasvanutta aineistoa ja keskittyä pienempiin osaongelmiin. Engels-tutkimuksessa ei tätä mahdollisuutta ole lainkaan pohdittu. Lyhyesti: ei ole perusteetonta olettaa, että yhden ainoan kirjan sijasta kyse pikemminkin on useammista hankkeista.

Mutta mikä oli Engelsin motiivi tutkia luonnon dialektiikkaa? Kirjassasi viittaat projektin taustalla piilevään poliittiseen syyhyn: työväenluokalle oli tärkeää luoda yhteys luonnontieteisiin ja niiden saavutuksiin. Mikä tässä erityisesti kiinnostaa, on että Engels ei silti koskaan eikä missään väittänyt, että voitaisiin puhua ”proletaarisesta” tieteestä ”porvarillisen” vastakohtana. Ainoa ratkaiseva erotte- lu, minkä Engels tässä yhteydessä tekee, on metafysisen ja dialektisen ajattelutavan välillä...

Ensimmäinen asia, mikä tässä tulee mieleen, on Marxin kirjoittamatta jäänyt vihkonen dialektiikasta. Eräässä kirjeessään Engelsille vuonna 1858 hän totesi hyötynensä suuresti Hegelin *Logiikasta* työstäessään teoriaa liikevoitosta. ”Jos vain suinkin koittaa aika, jolloin sellainen työ taas kävisi päinsä, kirjoittaisin sängen mielelläni 2 tai 3 painoarkkia, missä selittäisin keskivertolukijalle Hegelin ei vain löytämän, vaan myös mystifioiman metodin *rationaalisen* ytimen”. Se että Marxilla vielä kymmenen vuotta myöhemmin oli aikomus toteuttaa tämä projek-

ti, ilmenee hänen kirjeestään Joseph Dietzgenille 1868: ”Kun olen päässyt poliittisen taloustieteen taakasta, aion kirjoittaa ’Dialektiikan’”. Engels oli selvästikin perillä siitä, että Marxilla oli vakaa aikomus laatia tällainen tutkielma, sillä se oli ensimmäinen käsikirjoitus, jonka hän yritti löytää Marxin arkistosta tämän kuoleman jälkeen. Pian hänelle selvisi, ettei Marx ollut pitänyt lupaustaan.

Engelsin hankkeen takana voi sanoa olevan samat motiivit kuin Marxilla, nimittäin selvyuden tuominen kysymykseen, mikä rooli Hegelin perinnöllä oli heidän materialistisessa maailmankatsomuksessaan. Marxista poiketen Engels näyttää voimakkaasti kallistuneen sovellettujen luonnontieteiden *teoreettis-filosofiseen* puoleen. On pidettävä mielessä, että kilpailevien materialististen filosofioiden edustajilla, kuten Büchnerillä, Moleschottilla ja Vogtilla, oli 1870-luvulla vaikutusta eurooppalaisten työväenjärjestöjen valistustyöhön. Heillä oli taustaa luonnontieteilijöinä ja monissa tapauksissa he suhtautuivat väheksyvästi klassisen saksalaisen filosofian teoreettiseen merkitykseen. Engelsin iskulause, jonka mukaan Saksan työväenluokka on klassisen saksalaisen filosofian perillinen, tulee siis ymmärtää poleemisena huomautuksena, jonka hän sinkosi oman aikansa luonnontieteellistä materialismia vastaan. Engelsin mielestä ajan työväenliikkeestä puuttui menneisyyden filosofisen perinteen ja ajan luonnontieteellisten teorioiden kriittinen tarkastelu ja haltuunotto. Torjuen sekä klassisen saksalaisen filosofian täydellisen hylkäämisen että sen sokean omaksumisen Engels puolsi kolmatta vaihtoehtoa: filosofisesti oivaltavaa luonnontieteellistä käytäntöä ja tieteeseen nojaavaa filosofista maailmankatsomusta. Tämän vaihtoehdon merkitys tulee ilmeiseksi, jos kiinnitämme huomiota vaikkapa Carl Nägelin kaltaisten fyysikkojen kannattamaan, hämäräksi jäävään positivismiin tai sellaisten taantumuksellisten biologisten kuin Rudolf Virchow, Oscar Schmidt ja Ernst Haeckel yrityksiin heikentää Darwinin kehitysoopin sosialistista reseptiota työväenliikkeessä.

Mitä ”porvarillisen” ja ”proletaarisen” tieteen erotteluun tulee, niin se on harhaanjohtavaa ja aiheuttaa sekaannusta yksin jo siitä syystä, että näiden kategorioiden avulla tuskin voi kuvitella luokittelevansa algebraa, aivotutkimusta tai solubiologiaa. Engelsillä oli toisenlainen näkemys luonnontieteellisen käytännön ja poliittisen maailmankatsomuksen välittymisestä. On konkreettisia tapauksia, joissa joitain vallitsevia luonnontieteellisiä teorioita saatetaan hyödyntää tiettyjen luokkaetujen tai poliittisten vakaumusten perusteluun (näinhän esimerkiksi Haeckel teki). Marxismissa teorian funktiona on artikuloida täydessä mitassa työväenluokan vaatimukset ja intressit sekä pukea ne ohjelmalliseen muotoon. Poliittis-teoreettisessa ajattelussa usein tiedostamattomasti maailmankatsomuksen pohjaksi omaksutut varsin yleiset periaatteet tulee alistaa kriittiselle filosofiselle tarkastelulle. Engelsiä kiinnosti, miten yhdistää tämä pitkä ketju filosofian, po-

liittisen teorian ja työväenluokan käytännön välillä. Tässä suhteessa Hegel tarjosi sopivat kategoriaaliset puitteet, jotka Engelsin mielestä kuitenkin vaativat jatkuvaa tarkistusta ja uudelleenarviointia koko ajan kasvavan luonnontieteellisen tiedon valossa.

**Missä mielessä voitaisiin sanoa Engelsin luonnondialektiikan projektin vastan-
neen neuvostotyylistä ”diamatia”? Eikö tässä taas palata jo edellä mainittuun
”itäisen” ja ”läntisen” marxismin vastakkaisuuteen?**

Kun ottaa huomioon termin ”diamat” saaman pejoratiivisen sävyn, olisin valmis heti kättelyssä kiistämään, että se olisi identtinen Engelsin projektin kanssa. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö Neuvostoliitossa oltaisi tehty mitään arvokkaita yrityksiä systematisoida niitä luontoa ja luonnontieteitä koskevia dialektisen filosofian periaatteita, joita Engels hahmotteli, joskin vain katkelmallisesti. Pitää muistaa, ettei Neuvostoliitossa koskaan, ei alkuaikoina eikä myöhemminkään, ollut yhtä ainoata marxismia. Tämä on seikka, jonka ”läntisen marxismin” historiankirjoitus sivuuttaa. Läntisen marxismin virheenä on redusoida kokonainen yhteiskunta ja sen väestö jonkin valtioideologian kannattajiksi, ideologian, joka olisi saanut virallisen hyväksynnän 1920-luvun lopulla, kun neuvostotiede joutui kokemaan ensimmäiset puhdistusten aallot.

Mikä minua ilmaisussa ”läntinen marxismi” erityisesti vaivaa, on sen orientalistinen/oksidentalistinen -jako maantieteellisin perustein, mikä antaa ymmärtää, että älykkäämmät marxistit asuttavat ”Länneksi” nimettyä tarkemmin määrittämätöntä aluetta, loppujen taas sijoituessa jonnekin ”Itään”. Marxismin teemana on luokkataistelu. Se on universalistinen maailmankatsomus ja pätee sellaisena yleismaailmallisesti. Marxismi toki huomioi paikalliset olosuhteet, mutta eihän tämä merkitse, että sen pääperiaatteita voitaisiin relativisoida maantieteellisin perustein. Lyhyesti, Itä-Länsi-jaottelu ei yksinkertaisesti ole minusta toimiva.

Siksi uskonkin, että tarvitaan toinen näkökulma tarkasteltaessa marxismin kehittymistä Neuvostoliitossa ja muualla, näkökulma, joka pystyy tekemään oikeutta kaikille niille mutkikkaille seikoille, jotka liittyvät niin onnistuneisiin kuin epäonnistuneisiin yrityksiin kehitellä marxilaista maailmankatsomusta. Nämä kиеmurat tulevat hyvin esiin Abram Deborinin tapauksessa. Kuten hyvin tiedetään, Deborin ja hänen oppilaansa olivat keskeisessä asemassa puolustamassa Hegelin dialektisen filosofian perintöä mekanistien, ennen kaikkea Skvortsov-Stepanovin hyökkäyksiä vastaan. On varsin kiinnostavaa todeta, että kun Deborin turvautui Engelsin auktoriteettiin ja nojasi *Anti-Dühringiin* ja *Luonnon dialektiikkaan* muo-
toillessaan yhden dialektiikan perusideoista, ajatuksen vastakohtien välittymisestä,

häntä syytettiin marxismin vääristelystä. Perusteluna esitettiin, että jos dialektiikka puolustaa vastakohtien välittymistä, se silloin myös puoltaa vastakkaisten yhteiskuntaluokkien välittymistä. Ironia piilee siinä, että juuri Engels puolusti luonnon dialektiikassaan vastakohtien toisikseen välittymisen ideaa. Deborin vain toisti ja korosti Engelsin kantaa. Mutta kun kolme Punaisen professuurin instituutin¹ vastavalmistunutta päästökästä (Mitin, Raltsevitš ja Judin) käynnistivät kampanjan Deborinia vastaan 1930, he esittivät Deborinin, eivät Engelsiä, tämän käsityksen luojaksi. Kyse ei suinkaan ollut filosofisesta ongelmasta, siitä missä määrin voi puhua vastakohtien toisikseen välittymisestä luonnossa ja yhteiskunnassa, vaan siitä, mistä löytää sopiva kulma käydä Deborinin kimppuun. Vielä ironisempaa oli, että alkuvaiheen lyhyen sekaannuksen jälkeen Deborin päätyi myöntämään olleensa väärässä vastakohtien välittymisen suhteen.

Mielestäni jo tämä kiista yksin osoittaa, mikä ero on Engelsin oman tekstin ja sen myöhempien poliittisten tulkintojen välillä. Lisäesimerkkinä neuvostomarxismien sisäisistä jaoista voi muistuttaa, miten Stalin hylkäsi negaation negaation dialektiikan lakina. Tälle hylkäykselle ei näy löytyneen paljon kannattajia edes Stalinin aikana eikä jälkeensä. Niinpä Mitinin ja Raltsevitšin suureen neuvostotietosanakirjaan (*Bolšaja Sovetskaja Entsiklopedija*) vuonna 1935 laatima hakusana dialektisesta materialismista piti negaation negaatiota yhtenä dialektiikan lakina. Sittemmin Tšertkov ja Moroz olivat samaa mieltä 1953 ja Mark Rozental 1967. Herbert Marcusen *Soviet Marxism*-teoksessaan esittämä väite, että negaation negaatio olisi hävinnyt neuvostomarxilaisen filosofian dialektisesta sanavarastosta ei näin ollen ole vain virheellinen, vaan osoittaa myös, ettei yksi ”läntisen marxismien” pioneereista ollut kovinkaan hyvin perillä siitä mitä hän vastusti.

Jos otetaan lopuksi vielä yhdeksi esimerkiksi Lukácsin tapaus, niin hän esiintyi Engelsin dialektiikan kriitikkona 1920- ja 30-luvuilla ollessaan vielä aktiivisessa yhteistyössä neuvostotutkijoiden kanssa, mutta muutti mieltään Engelsistä 50-luvun lopulla, jolloin hänestä tuli kriittinen neuvostohallintoa kohtaan. Lukácsin tapaus falsifioi empiirisellä tasolla ”läntisen marxismien” itä-länsi-jaon.

Totta, mutta eikö itse ”dialektiikan lain” ajatus kuitenkin ole ongelmallinen? Engels luetteli niitä kolme: laki vastakohtien ykseydestä ja ristiriidasta, laki määrällisten muutosten muuttumisesta laadullisiksi, ja sinun juuri mainitsemasi negaation negaation eli kieltämisen kieltämisen laki. Ne selvästikään eivät ole

¹ ”Punaisen professuurin instituutti” (*Institut krasnoi professury*) oli 1920-luvun lopulla Neuvostoliitossa luotu koulutusjärjestelmä, jolla pyrittiin nopeasti kasvattamaan uusia kaadereita bolševikkihallinnon käyttöön. Kurssit kestivät aluksi 4, sittemmin 5 vuotta (V.O.).

luonnonlakeja samassa mielessä kuin esimerkiksi Newtonin fysiikan lait. Mutta ne eivät myöskään ole formaalisen logiikan sääntöjä. Miten ne siis pitäisi ymmärtää?

Voi puolustaa kantaa, että Engels onnistui kohtalaisen hyvin muotoillessaan ontologisia invariansseja, siis näitä ”dialektiikan lakeja”, joita kaikki luonnossa esiintyvä liike noudattaa, mutta hän ei onnistunut yhtä hyvin sen selittämisessä, miten nämä hänen dialektiikan lakinsa eroavat luonnontieteiden laeista. Luonnontieteissä lait ymmärretään tavallisesti keskenään yhteydessä olevien tapahtumaketjujen tilastollisina säännönmukaisuuksina tai toisiinsa yhteydessä olevien entiteettien sisäisenä sidoksena.

Engels selvästikin pyrki löytämään ilmauksen niille objektiivisille rakenteille, joiden puitteissa tai joita noudattaen luonnonilmiöiden voi sanoa toteutuvan. Vuoden 1878 luonnoksessa hän muotoilee neljä, ei vain kolme dialektista lakia. Tämän jälkeen hän pudottaa neljännen lain (”kehityksen spiraalimainen muoto”) pois *Dialektiikka*-käsikirjoituksestaan. Syytä tähän Engelsin tekemään poistoon ei tiedetä. On mahdollista, että hän on ajatellut neljännen lain jo sisältyvän kolmanteen, negaation negaation lakiin. Koska kolmas laki jo ilmaisee kehityksen toteutuvan ristiriitojen kautta, hän ehkä on päätenyt siihen, että neljännen lain spiraalimetaphora on pikemmin täsmentävä luonnehdinta kyseisestä liikkeestä kuin oma erillinen lakinsa. Tai vaihtoehtoisesti hän on vuoden 1878 suunnitelmassa ensin aikonut nostaa esiin emergenttejä luonnon ilmiöitä, joiden kuvaamiseen neljäs laki olisi saattanut sopia, mutta päätenyt sitten kuitenkin sijoittamaan ne kolmannen lain alaiseksi.

Valitettavasti ongelma on syvemmällä kuin vain siinä, pitäisikö puhua ”laeista” vai ”periaatteista”, tai siinä, onko näitä lakeja kolme vai neljä. *Dialektiikka*-käsikirjoituksessa Engels rinnastaa kaksi ensimmäistä lakia Hegelin *Logiikan* kahteen ensimmäiseen osaan (olemisen logiikka ja olemuksen logiikka). Kolmas laki kuitenkin, outoa kyllä, ei rinnastukaan Hegelin *Logiikan* kolmanteen osaan (käsitteen logiikka), vaan Hegelin koko systeemiin. Emme tiedä syitä, miksi Engels on päätenyt näihin rinnastuksiin tai miksi hän on päätenyt noudattaa Hegelin *Logiikan tieteen* kolmiosaista jaottelua Hegelin myös käyttämän kahtiajaon (objektiivinen ja subjektiivinen logiikka) sijasta. Nämä Engelsin dialektiikan lakien puolet on tärkeä huomioida, koska ne korostavat hänen työnsä keskeneräisiksi jääneitä osuuksia. Kohtaamme pikemmin enemmän avoimiksi jääneitä kysymyksiä kuin lopullisia vastauksia.

Engelsin projektista käyty keskustelu on todellakin paljolti liikkunut dialektiikan ”lakien” ongelman ympärillä. Vaikuttaa kuitenkin siltä – ja kirjasi tuo myös tämän seikan hyvin esille – että Engelsin työhön sisältyi muitakin varsin hedelmällisiä oivalluksia. Esimerkiksi se ajatus (jonka hän muotoili ensi kertaa kirjeessään Marxille 1873), että tieteiden kohteena ovat ”materian liikemuodot” ja että tässä on mahdollista erottaa eri tasoilla olevia liikemuotoja: fysikaalinen, kemiallinen, biologinen ja yhteiskunnallinen liikemuoto. Mielestäni tämä näkökulma mahdollistaa Engelsin projektin tarkastelemisen yrityksenä luoda tieteenfilosofiaa – ei siis vanhanmallista ”luonnonfilosofiaa” (*Naturphilosophie*), joka liikkuisi konkreettisten tieteiden yläpuolella.

Tätä kysymystä on aiemminkin pohdittu erilaisten otsikkojen alla. Yksi muodikas tapa ilmaista se on tiedustella, pyrkikö Engels ykseyden *tieteeseen* vai tieteiden *ykseyteen* (Frank Fiedler). On myös kysytty, pitäisikö meidän mieluummin puhua *luonnon* dialektiikasta vai *luonnontieteiden* dialektiikasta (Bonifati Kedrov, Herbert Hörz). Kolmas vaihtoehto on pohtia, onko kyseessä *luonnon* dialektiikka vai dialektiikka *luonnossa* (Hans Heinz Holz).

Engels ei tehnyt asioita helpoksi meille kirjoittaessaan *Luonnon dialektiikassa*, että ”kun luonnontiede ja historiatiede ovat omaksuneet dialektiikan, tulee kaikki filosofinen rihkama – lukuun ottamatta puhdasta oppia ajattelusta – tarpeettomaksi, katoaa positiivisesta tieteestä”. Vielä profeetallisempia ovat hänen sanansa kirjassa *Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu*: ”Filosofia päättyy yleensä Hegeliin (...) hän (...) osoittaa meille tien, joka johtaa järjestelmien labyrintista maailman todelliseen positiiviseen tiedostamiseen”. Kun filosofia on karkotettu luonnosta ja historiasta, Engels jatkaa, ainoa mitä filosofiasta jää jäljelle, on ”logiikka ja dialektiikka”. Kaikki tämä kuulostaa tuomiolta saksalaisen ajattelun kärkihahmojen, Kantista Hegeliin, harjoittamalle luonnonfilosofialle. On kiinnostavaa muistaa, että 1920-luvun alussa Sergei Minin, Engelsin näistä huomautuksista inspiroitunut varhainen neuvostoteoreetikko, esitti kahdessa artikkelissaan ”Filosofiju za bort!” (”Filosofia yli laidan!”) ja ”Kommunizm i filosofija” (”Kommunismi ja filosofia”), että filosofia oppialana olisi kokonaan lakkautettava. Samanlaisia ”filosofobisia” tai filosofianvastaisia näkemyksiä, käyttäkseni A. Troitskin ilmaisuja, esitti Emmanuil Entšmen, entinen venäläinen esserrä (sosialistivallankumouksellinen) ja biologi.

Kaiken sanotun jälkeen olisi silti muistettava myös Engelsin muut *Luonnon dialektiikassa* esittämät huomautukset, jotka puolustavat kantaa, että filosofia on luonnontieteilijälle välttämätöntä:

Luonnontutkijat luulevat vapautuvansa filosofiasta pysyttelemällä siitä tietämättöminä tai haukkumalla sitä (...) he eivät ole yhtään vähemmän filosofian orjuudessa, ja useimmiten valitettavasti juuri huonoimman filosofian orjuudessa (...) Asennoitukoot luonnontieteilijät miten haluavat, heitä hallitsee filosofia. Kysymys on vain siitä, haluavatko he, että heitä hallitsee jokin huono muotifilosofia, vaiko sellainen teoreettisen ajattelun muoto, joka perustuu ajattelun historian ja tulosten tutkimukseen.

Nämä Engelsin rivit eivät todellakaan väitä, että dialektinen filosofia olisi jonkinlainen supertiede tai kaikkien tieteiden kuningatar. Mitä hän sen sijaan näyttää puoltavan, on sellainen filosofia, joka kohoaa erityisistä tieteellisistä käytännöistä niiden teoreettisten periaatteiden, joita on tietoisesti tai tiedostamatta sovellettu luonnontieteissä, korrektiivina ja kriittisenä artikulaationa. Tämän kannan voi sanoa lähenevän tieteenfilosofiaa.

Välttämättä ei kuitenkaan ole niin, että tieteenfilosofian tulisi korvata luonnontieteenfilosofia. Engelsin vihamielisyys klassisen saksalaisen filosofian systeeminrakennusta kohtaan on tunnettu. Se ei silti merkitse, että tieteenfilosofia ja luonnontieteenfilosofia tulisi nähdä sovittamattoman vastakkaisina. Tältä kannalta katsoen on ehkä parempi puhua filosofisesta luonnon *käsitteestä* kuin luonnontieteenfilosofiasta. Meillä kaikilla on tällainen käsite luonnosta, sen systemaattisuuden aste vain vaihtelee. Tärkeätä on kytkeä se tiiviisti erityisten luonnontieteiden kriittiseen teoriaan ja käytäntöön. Luulen että Engels olisi ollut samaa mieltä.

Bourdieu kohtaa marxismin

*Michael Burawoyn teoksesta
Symbolic Violence: Conversations with Bourdieu*¹

SAULI HAVU

I

Michael Burawoyn lähtökohta teoksessa *Symbolic Violence: Conversations with Bourdieu* on 1900-luvun jälkipuolen tunnetuimman kriittisen sosiologin Pierre Bourdieun ja marxismin jännitteinen suhde. Burawoy on kalifornialaisen Berkeleyn yliopiston sosiologian professori ja marxilaisen etnografisen työprosessitutkimuksen pitkän linjan pioneeri. Hän korostaa, että suhteen tarkastelua hankaloittaa se, että Bourdieu ei juuri koskaan keskustele marxilaisten, ”näiden vihollisten, joilta hän lainasi niin paljon”, kanssa (1).² Silti Bourdieu avoimesti tunnustaa velkansa Marxille. Esimerkiksi teoksen *Esquisse d'une théorie de la pratique* (Bourdieu 1972/2001, 219) yhtenä mottona on Marxin ensimmäinen Feuerbach-teesi. Marxin vaikutus on ilmiselvä lähes jokaisella Bourdieun kirjoittamalla sivulla. Burawoyn mukaan Marx ei ole erityistapaus, sillä keskustelun puute teoreettisten kiistakumppanien kanssa kuvaa Bourdieun kirjoitustyyliä myös laajemmin: ”Läpi Bourdieun kirjoitusten [...] sosiologit, taloustieteilijät ja filosofit menevät ja tulevat kuin nuket, jotka tyrmätään lauseella tai kahdella” (19), ilman lähdeviitteitä. Bourdieu tunnetusti vertasi sosiologiaa kamppailulajiin. Hyökkäävä asenne onkin

¹ Michael Burawoy (2019). *Symbolic Violence. Conversations with Bourdieu*. Durham: Duke University Press. Viittaukset pelkällä sivunumerolla kyseiseen teokseen.

² Suomennokset vieraskielisistä lähteistä kirjoittajan.

hänen kirjoitustyyliinsä ydintä.

Vaihtoehdoksi tällaiselle lähestymistavalle Burawoy ehdottaa dialogista lähestymistapaa. Teoksessaan hän asettaa Bourdieun teorian keskusteluun Marxin ja marxilaisten kanssa (Marxin lisäksi Antonio Gramsci, Frantz Fanon, Paulo Freire, Simone de Beauvoir ja C. Wright Mills). Väittely Bourdieun suhteesta marxismiin korvautuu eriytyneellä teoreettisten erimielisyyksien ja yhtymäkohtien tarkastelulla. Tarkastelen näitä keskusteluja tämän tekstin osiossa II. Keskityn erityisesti Marxia, Gramscia, ja itseään Burawoyta koskeviin lukuihin, sillä ne muodostavat teoksen ytimen. Burawoy pyrkii myös osoittamaan Bourdieun teorian sisäisiä jännitteitä: ”Asetan Bourdieun Bourdieuta vastaan, korostaen ristiriitoja hänen omassa työssään” (16). Kirjan lopussa Bourdieu laitetaan keskustelemaan itsensä kanssa. Burawoy’n Bourdieun teoriassa näkemiä ristiriitoja tarkastelen tekstin osiossa III. Ensin muutama sana teoksen taustasta.

Eräs tapa lähestyä Bourdieun Marx-kritiikkiä on ajatella, että se kohdistuisi tarkemmin määrittelemättömään vulgaarimarxismiin, eikä koskisi marxilaisen teorian ydintä. Bourdieu kirjoittaa, että ”marxilainen vulgata” on ”hämärtänyt ja sumentanut enemmän kuin vain yhden sukupolven aivot” (Bourdieu 1997/2003, 18). Bourdieun mukaan vulgaarimarxismi perustuu ”muutamaankin yksinkertaiseen käsitteeseen”, jotka mahdollistavat kaikesta puhumisen ”ajattelematta juuri lainkaan” (Bourdieu 1984/1987, 54). Bourdieu voisi siis toimia liittolaisena vulgaaria ja reduktionistista Marx-luentaa vastaan. Tästä näkökulmasta brittiläinen marxilainen feministi Bridget Fowler on kuvannut Bourdieuta ”epäortodoksisiksi marxilaiseksi”, jonka suhde marxilaiseen teoriaan olisi rinnastettavissa brittiläiseen välillä rankkaakin marxismikritiikkiä esittäneeseen työväenliikkeen historioitsijaan E.P. Thompsoniin (Fowler 2011; 2018). On kuitenkin harhaanjohtavaa väittää, että Bourdieun kritiikki kohdistuisi *pelkkään* vulgaarimarxismiin. Kanta paitsi väheksyy Bourdieun Marx-kritiikin ankaruutta, myös piilottaa aitoja teoreettisia erimielisyyksiä.

Bourdieu väittää marxismin (ilman kvalifikaatioita) olevan ”eräänlainen karteziolainen filosofia”, joka ei ymmärrä, että ”sosiaalinen maailma ei toimi tietoisuuden mukaisesti, vaan käytäntöjen, mekanismien ja niin edelleen mukaisesti” (Bourdieu & Eagleton 1992, 113). Marxilainen teoria, joka on Bourdieun mukaan historiallisesti kaikkein merkittävin yhteiskuntateoria, on nykyään ”kaikkein suurin este adekvaatin sosiaalisen maailman teorian kehittämiseksi” (Bourdieu 1991/2001, 323). Sama asenne toistuu Bourdieun seuraajilla. Esimerkiksi Loïc Wacquantin mukaan nykysosiologiassa ainoastaan ”viimeiset marxilaiset” ja ”viimeiset parsonslaiset” vastustavat Bourdieuta, sillä kummatkin ymmärtävät ”sosiaalitutkimuksen refleksinomaisena kaikenkattavan teorian määräämien mekaanisten

formuloiden soveltamisena” (Wacquant & Akçaoğlu 2017, 42–43). Marxilainen teoria nähdään siis vanhentuneena lähestymistapana, joka rinnan parsonslaisen rakennefunkcionalismin kanssa on este sosiologian kehitykselle. Sébastien Antoine, Cécile Piret ja François Rinschbergh (2021) katsovatkin Bourdieun merkittävästi myötävaikuttaneen siihen, ettei marxilaista teoriaa nykysosiologiassa usein pidetä lainkaan ”keskustelun arvoisena” vaan ohitetaan vanhentuneena, reduktionistisena ja deterministisenä.

Johtuen osaltaan Bourdieun suhtautumisesta marxismiin Burawoy kertoo olleensa vuosikausia ”Bourdieu-vastainen” (1). Tämän tuotanto näytti sisältävän yksinkertaisia ajatuksia ilmaistuna monimutkaisella kielellä: ”Oli kyse sitten koulutuksen, afrikkalaisen maaseudun tai ranskalaisen kulttuurisen kulutuksen analyysistä, [Bourdieun työssä] ei näyttänyt olevan juuri mitään omaperäistä” (7). Marxilaisen teorian suosion kadottua 1990-luvulla Burawoyn ohjaamat väitöskirjatutkijat alkoivat vaatia, että hän ottaisi Bourdieun vakavasti. Samaan aikaan sijoittuu Bourdieun nousu yhdeksi maailman lainatuimmista sosiologeista. Burawoy alkoi tavata ohjattaviaan viikoittain, lukien ja keskustellen Bourdieun työstä heidän kanssaan. Hän tajusi ”tietävänsä hyvin vähän Bourdieun työstä ja ymmärtävänsä sitä hyvin rajallisesti” (8). Hän alkoi myös nähdä yhtäläisyyksiä oman työnsä ja Bourdieun välillä. Tästä innostuneena hän osallistui vuonna 2005 Bourdieun oppilaan ja ”pääpropagandistin” Loïc Wacquantin (Burawoyn kollega Berkeleyssä) Bourdieu-seminaariin. Seminaarin seurauksena Burawoy sanoo muuttuneensa ”Bourdieu-addiktiksi” (10). Teos *Symbolic Violence* on addiktion tulosta. Taustalla on pitkä syntyprosessi. Osa teoksen sisällöstä on julkaistu varhaisemmassa muodossa Burawoyn yhdessä eteläafrikkalaisen Karl von Holdtin kanssa kirjoittamassa teoksessa *Conversations with Bourdieu: the Johannesburg Moment* vuodelta 2012 (Burawoy & von Holdt 2012). Jo aiemmin, vuonna 2010, kuusi Burawoyn luentoa marxismista ja Bourdieusta julkaistiin Brasiliassa portugaliksi nimellä *O marxismo encontra Bourdieu*.

Burawoy kritisoi yhdysvaltalaisen sosiologian ”empirististä” (15) tapaa tulkita Bourdieuta. Bourdieun keskeisistä teoreettisista käsitteistä – habitus, pääomat ja kentät – on 2000-luvulla tullut yhdysvaltalaisen sosiologian arkipärä. Jeffrey J. Sallaz ja Jane Zavisca ovat laskeneet, että vuosituhaten alussa yhdysvaltalaisen sosiologian neljässä arvostetuimmassa lehdessä noin 10% artikkeleista sisälsi viittauksia Bourdieun työhön – yhdessä näistä, jornaalissa *Theory and Society*, jopa kolmannes artikkeleista viittasi häneen (Sallaz & Zavisca 2007). Burawoy suhtautuu Bourdieun tunnetuimpiin käsitteisiin varsin kriittisesti eikä juuri käsittele niitä. Hänen mukaansa Bourdieun käsitetriadi (habitus, pääomat, kentät) ”ei muodosta teoriaa”, vaan on ainoastaan ”joukko kehystäviä käsitteitä, joita voi soveltaa

mihin tahansa ongelmaan, mikä antaa arkipäiväiselle tutkimukselle identiteetin ja synnyttää lumeen teoreettisesta hienostuneisuudesta” (15). Käsitetriadin sijaan Burawoy paikantaa Bourdieun teorian ytimen – sekä sen omaperäisyyden että ongelmat – Bourdieun teoriaan ”symbolisesta väkivallasta”:

Symbolinen väkivalta on Bourdieun sosiologian keskiössä. Kyse on herruudesta, jota ei tunnisteta herruudeksi, joko sen takia että se otetaan annettuna (luonnollistetaan) tai sitten se väärintunnistetaan – eli tunnistetaan joksikin muuksi kuin herruudeksi. (23.)

Bourdieuun teorian vahvuudet ovat siis alueilla, joita on marxismin historiassa käsitelty sellaisten teemojen kuin ideologia tai hegemonia alla. Näiden kysymysten kohdalla Bourdieun ajatukset symbolisesta väkivallasta ja yhteiskunnan uusintamisesta voivat Burawoyn mukaan auttaa marxismia kehittymään tutkimusohjelmanä. Taustalla on Burawoyn jo vuosikymmeniä kehittänyt Imre Lakatoksen (1978) tieteenfilosofiaan pohjaava ajatus marxilaisesta teoriasta kehittyvänä ja jatkuvasti uudistuvana tutkimusohjelmanä (esim. Burawoy 1990). Burawoy katsoo, että Bourdieun teorian tarkastelu ja siitä oppiminen voi auttaa marxilaista teoriaa samassa hengessä kuin Marx itse kehitti omaa teoriaansa vastakkainasettelussa porvarillisen poliittisen taloustieteen kanssa ja kuten Frankfurtin koulukunta sai vaikutteita Max Weberiltä ja Sigmund Freudilta (191). Kun marxilainen teoria ymmärretään itseään korjaavana tutkimusohjelmanä, käy selväksi, ettei sitä voi kumota osoittamalla puutteita Marxin itsensä työssä (32). Tutkimusohjelmaa ei voi palauttaa sen perustajahahmoon ja olettaa, että ”kehitysaskeleet eivät ole mahdollisia” (58). Myös monet marxistit ovat kritisoineet puutteita ja ristiriitaisuuksia Marxin teorioissa (192). Kuitenkin marxilainen tutkimusohjelma näivettyy, ellei se kykene oppimaan Bourdieun kaltaisilta kriitikoiltaan.

II

Ensimmäisessä varsinaisessa keskustelussa Burawoy asettaa Bourdieun vastakkain Marxin kanssa. Bourdieu ja Marx jakavat lähtökohdan siinä, että he kritisoivat ”intellektuellien illusorisia ideoita ja kääntyvät kohti käytännön logiikkaa” (36). Bourdieulta löytyy useita tulikivenkatkuisia intellektuelleja koskevia tekstejä, jotka tuovat mieleen Marxin ja Engelsin *Saksalaisen ideologian* (esim. Bourdieu 1997/2003, 63–65). Burawoyn mukaan Marx ja Bourdieu ymmärtävät käytännön kuitenkin hyvin eri tavoin. Marxille käytäntö sisältää ”vallankumouksellisen” ja ”käytännöllis-kriittisen” toiminnan, joka on samaan aikaan sekä ”maailman muuttamista”

että ”itsensä muuttamista” (Marx 1845/1969, 5–6). Bourdieulla käytäntö viittaa yhteiskuntarakenteen tiedostamattomaan ruumiillistumiseen ihmisten habituksissa, minkä seurauksena he tiedostamattaan uusintavat vallitsevat valtasuhteet. Kuten Bourdieu vaikeatajuisella kielellään ja varmuuden varaksi latinalla höystettynä asian ilmaisee: ”Habitus, pysyvästi asentunut säänneltyjen improvisaatioiden generatiivinen periaate (*principium importans ordinem ad actum*, kuten skolastikot sanovat) tuottaa käytäntöjä, joilla on taipumus uusintaa tämän generatiivisen periaatteen tuottaneiden olosuhteiden immanentit säännönmukaisuudet” (Bourdieu 1972/2001, 262–263). Gabriela Paolucci on tähdentänyt, että Marxin kysymystä kriittisestä käytännöstä ja itsensä muuttamisesta ei voi jäsentää Bourdieun teorialla käytännöstä (Paolucci 2018, 115–118). Bourdieulle käytäntö merkitsee ensi sijassa habitukseen perustuvaa valtasuhteiden uusintamista.

Toisen keskeisen eron Marxin ja Bourdieun välillä Burawoy paikantaa historiakäsitykseen. Burawoyn mukaan Marxin teoriassa ”historia käsitetään tuotantotapojen sarjana, asetettuna nousevaan järjestykseen suhteessa tuotantovoimien kasvuun” (36). Jokainen tuotantotapa ”sisältää sisäisen dynamiikan”, joka johtaa sen ”itsetuhoon” (36). Keskeinen Marxin ”teleologisen” (41) työn tavoite onkin ”osoittaa kapitalismin romahtamisen välttämättömyys” (57). Tämä tapa lukea historiallista materialismia on marxismi-leninisin lisäksi ollut tyypillistä monille anglosaksisen maailman marxilaisille, erityisesti niin kutsutulle ”analyttiselle marxismille” (esim. Cohen 1978). Vaikka Burawoy on usein kritisoinut analyttistä marxismia (ks. Burawoy 1987), hän silti analyttisen marxismin tavoin lukee Marxia ”ensi sijassa historian teoreetikkona” (Blom & Kivinen 1989, 334), ei poliittisen talouden kriitikkona. Marxin historiakäsitys ei ole ristiriidaton, mutta tutkimus on kyseenalaistanut Burawoyn edustaman luennan osuvuuden, varsinkin myöhemmän Marxin historiakäsityksen kohdalla (Suchting 1982; Sayer 1987). Marx-luentansa pohjalta Burawoy joka tapauksessa hyväksyy Bourdieun Marxin historiakäsitykseen kohdistaman kritiikin, jonka mukaan kyseessä on pitkälti ”val-lankumoukselliseen optimismiin” (50) perustuva ”intellektuaalinen fantasia” (41).³

Burawoyn mukaan Bourdieu ei tarjoa vaihtoehtoista teoriaa historiasta, vaan pelkän ”kuvauksen siirtymästä perinteisestä moderniin” (41). Bourdieu toistaa ajatuksen modernisaatiosta ja tähän liittyvästä yhteiskunnan osa-alueiden eriytymisestä (85–88). Bourdieun mukaan moderni yhteiskunta eroaa perinteisestä yhteiskunnasta nimenomaan siten, että modernissa yhteiskunnassa ”sosiaalinen

3 Se, kuinka pitkälle Burawoy seuraa Bourdieun Marx-kritiikkiä on yllättävää, sillä Burawoyn oma varhainen teoreettinen lähtökohta oli ranskalainen marxismi (Althusser, Balibar, Poulantzas, Godelier), joka nimenomaan filologisesti kyseenalaisti tällaiset tulkinnot Marxista. Vrt. Burawoy 1979, 219–220, loppuviite 1.

maailma on asteittaisen eriytymisprosessin näyttämö” (Bourdieu 1994/1998, 139). Niinpä ”yhteiskuntien kehityksellä on taipumus tuottaa maailmoja (kutsun niitä kentiksi), joilla on omat lakinsa” ja ”jotka ovat autonomisia” (emt.). Bourdieu antaa ymmärtää kenttien autonomisaation olevan ”eurooppalaisten yhteiskuntien” historiallinen erityispiirre (Bourdieu 1997/2003, 34).

Burawoy katsoo Bourdieun sortuvan modernin ja perinteisen välisessä vastakainasettelussaan ”antropologiseen mytologiaan” (78, vrt. Martin-Criado 2008, 77–121). Bourdieun mukaan Euroopassa moderni kapitalistinen yhteiskunta on syntynyt ”sisäisen logiikkansa mukaan muuttuvan yhteiskunnan autonomisen kehityksen kautta” (Bourdieu 1977, 14). Burawoyn mukaan Bourdieulle moderni onkin ennen kaikkea työnjaon ja tätä kautta eriytymisen lisääntymistä (2012), ei kapitalistisen tuotantotavan hallitsema totaliteetti (190). Ajatus eriytyneiden kenttien autonomiasta on Burawoyn mielestä hyvää vastalääkettä marxismiin joitakin muotoja vaivaavalle reduktionismille. Kohdallinen teoria historiasta se ei kuitenkaan ole. (165–167.)

Siinä missä Marx on läsnä läpi Bourdieun tuotannon, Antonio Gramscin hän mainitsee vain kolmesti. Burawoyn mukaan tämä on merkki Bourdieun tavasta olla keskustelematta vastustajiensa kanssa, sillä sisällöllisestä näkökulmasta katsottuna ”symbolisen väkivallan teoreetikon täytyisi ottaa yhteen hegemonian teoreetikon kanssa” (60). Keskeisen eron Bourdieun ja Gramscin välillä Burawoy paikantaa siihen, kuinka he tematisoivat hallitsevien luokkien vallalle alistumista. Gramscin mukaan hallitsevien luokkien hegemonia edellyttää hallittujen etujen huomioimista. Näin ”hallitseva luokka ei ainoastaan oikeuta ja ylläpidä herruuttaan vaan myös onnistuu voittamaan hallittujen aktiivisen suostunnan” (Gramsci 1975, 1764). Gramscin toinen oletus on hallittujen ”jakautunut tietoisuus”, sillä jokainen ihminen ”kuuluu samaan aikaan moneen massaihmiseen” (emt., 1376). Gramsci ajattelee, että hallittujen ristiriitaisessa ”arkiymmärryksessä (*senso commune*) on terve ydin, jota voimme kutsua terveeksi järjeksi (*buon senso*) ja jota pitää kehittää ja tehdä koherentiksi” (emt. 1380). Sosialistisen politiikan pitäisi tarttua olemassa oleviin ristiriitoihin ihmisten ajattelussa ja toiminnassa.

Bourdieu puolestaan painottaa, etteivät olennaisimmat asiat saavuta tietoisuuden tasoa: ”Olennainen sosiaalisen maailman kokemuksesta [...] tapahtuu käytännössä, ilman eksplisiittistä representaatiota tai verbaalista ilmausta” (Bourdieu 1991/2001, 301), eli ”ilman tietoista harkintaa, diskurssia ja representaatiota” (Bourdieu & Wacquant 1992/1995, 160). Burawoy toteaa, että Bourdieun mukaan symbolinen väkivalta ei edellytä vallan oikeutusta (69). Symbolinen väkivalta ei yllä tietoisuuteen, joten emansipatorisen politiikan on vaikeaa löytää ristiriitoja, joihin tarttua. Bourdieun viitekehityksessä sorrettujen kuunteleminen merkitsee-

kin lähes aina vastuutonta populismia (72–73). Suurin osa pyrkimyksistä vaikuttaa sorrettuihin on tuomittu epäonnistumaan, sillä sorretuilla ”ei ole [...] välineitä (kuten teoreettista kulttuuria)” hyödyntää yhteiskuntakriittistä tietoa (Bourdieu 1984/1987, 56). Bourdieun ja Gramscin painotuseroilla on merkittäviä seurauksia heidän ajatuksilleen intellektuelleista.

Pohtiessaan, ”ovatko intellektuellit autonominen ja itsenäinen ryhmä vai onko jokaisella yhteiskunnallisella ryhmällä oma erikoistunut kategoriansa intellektuelleja” (Gramsci 1975, 1513), Gramsci teki vaikutusvaltaisen erottelun ”orgaanisten” ja ”perinteisten intellektuellien” välillä. Orgaaniset intellektuellit ovat yhteydessä tiettyihin yhteiskunnallisiin ryhmiin, kun taas perinteiset intellektuellit kuvittelevat olevansa ”autonomisia ja itsenäisiä suhteessa hallitsevaan ryhmään” (emt., 1515). Gramscin näkökulmasta oletus itsenäisyydestä on pitkälti illusorista ja ”vahvistaa yhä tiukemmin hallitsevien luokkien hegemoniaa”, kuten Burawoy toteaa (74). Sorrettujen ryhmien on siksi kehitettävä omat orgaaniset intellektuellinsa, jotka eivät kuvittele olevansa yhteiskunnallisten kamppailujen yläpuolella. Bourdieulle tämä ratkaisu on ”ideologinen” (Bourdieu 1987, 39): ”Gramscille niin rakas orgaanisen intellektuellin myytti redusoi intellektuellit proletariaatin ’kanssakuljoiksi’ ja estää heitä puolustamasta omia etujaan” (Bourdieu 1991, 668). Burawoyn mukaan 1900-luvun keskusjohtoisten kommunististen puolueiden jälkeen Bourdieun varoitus epäkriittisen kanssakulkijuuden mahdollisuudesta ei ole perustelematon (75).

Bourdieu mielestä intellektuellien on ”työskenneltävä kollektiivisesti omien intressiensä puolustamiseksi” (Bourdieu 1992/1998, 558). Autonomiset intellektuellit ”puolustavat sellaisten yhteiskunnallisesti etuoikeutettujen universumien taloudellisia ja sosiaalisia olemassaolon ehtoja, joissa tuotetaan materiaalisia ja intellektuaalisia välineitä sen tuottamiseen ja uusintamiseen, mitä kutsumme Järjeksi” (emt.). Tästä seuraa, että autonomisten intellektuellien etu on viime kädessä kaikkien etu. Eriytyneillä kentillä toimivilla intellektuelleilla on ”omaan etuunsa perustuva intressi totuuteen ja hyveeseen” (Bourdieu 1997/2003, 183). Niinpä intellektuellien etuja puolustava ”korporatismi” on ”universaalin korporatismia” (Bourdieu 1992/1998, 558). Bourdieu asettuu siis puolustamaan perinteisen intellektuellin merkitystä orgaanisen sijaan. Burawoyn mukaan käytännön teoreetikko Bourdieu muuttuu tässä kohdin paradoksaalisesti ”järjen universaaliuteen uskovaaksi hegeliläiseksi” (57). Hegel hän näki *Oikeusfilosofiassaan* virkamiessäädyn olevan yleinen eli universaali sääty, jonka tehtävä on ”huolehtia yhteiskuntatilan yleisistä intresseistä” samalla kun tämän säädyn ”työ yleisen puolesta tyydyttää myös sen yksityisintressin” (Hegel 1820/1994, §205). Burawoy esittää Bourdieulle kysymyksen: ”Miksi meidän pitäisi uskoa, että intellektuellit – muun muassa uuslibe-

ralismin, fasismin, rasismin, ja bolševismin historialliset kantavat voimat – olisivat ihmiskunnan pelastajia?” (74). Vaikkei orgaanisen intellektuellin tie ole ongelmaton, ajatus autonomisista intellektuelleista on helposti perinteisten intellektuellien valtaa legitimoiva myytti.

Vaikka Bourdieu korostaa intellektuellien merkitystä, hänen solidaarisuutensa muiden intellektuellien kanssa jättää toivomisen varaa, kuten Burawoy osoittaa teoksensa Frantz Fanonia ja Simone de Beauvoiria käsittelevissä luvuissa. Marxilainen Fanon analysoi Bourdieun kanssa samoihin aikoihin ranskalaisen kolonialismin ja sodan vaikutuksia Algeriassa. Bourdieun James Le Sueurin haastattelussa ilmaisema kanta oli, että ”sillä, mitä Fanon sanoo, ei ole mitään tekemistä minkään kanssa” (Le Sueur 2001, 282). Rinnastamalla Fanonin ja Bourdieun näkemyksiä Burawoy kuitenkin osoittaa, että poliittisista eroista huolimatta heidän analyysinsä ovat hämmästyttävän samankaltaisia (80–85).

Epäsuhta toistuu räikeämmässä muodossa de Beauvoirin kohdalla. Burawoy osoittaa, että Bourdieun maskuliinista ylivaltaa käsittelevän teoksen *La domination masculine* (1998) keskeiset teemat ja jopa useat argumentit ovat kuin suoraan de Beauvoirin feminismin klassikosta *Le deuxième sexe (Toinen sukupuoli)*, alk. 1949). Sekä Bourdieu että de Beauvoir korostavat, ettei patriarkaallinen valta ole tietoista, vaan perustuu sosialisatioprosessissa tapahtuvaan luonnollistamiseksi, joka määrittää myös käsitteet, joilla alistetut tarkastelevat itseään. Vapautuminen patriarkaalisuudesta ei kummankaan mukaan voi perustua essentiaalisen naiseuden korottamiseen – sillä se itsessään on patriarkaalisen ”symbolisen väkivallan” tuote. Burawoyn mukaan de Beauvoirin analyysi on Bourdieun teoksen rinnalla ”verrattomasti syvällisempi” (129). Silti Bourdieu mainitsee de Beauvoirin vain ohimennen ja sanoo tämän olleen alisteinen kumppaninsa Sartren ”skolastiselle” ajattelulle (Bourdieu 1998/2002, 119n10). Toisaalla hän väittää, että ”de Beauvoir tavallaan delegoi kykynsä tehdä filosofiaa Jean-Paul Sartrelle” (Bourdieu 1997). Implikaatio on, että de Beauvoirin ajattelua ei tarvitse ottaa vakavasti, sillä tämä ei kyennyt itsenäiseen ajatteluun. Burawoyn mukaan viittaus marxilaiseen Sartreen on tapa hiljentää de Beauvoir: ”Bourdieu harjoittaa juuri sellaista symbolista väkivaltaa, minkä hän tuomitsee, nimittäin maskuliinisen käytännön mukaisesti hiljentää naiset” (111). Fanonia ja de Beauvoiria käsittelevät luvut ovat sävyltään kriittisempiä kuin teoksen muut luvut. Niitä lukiessa aistii Burawoyn tuohtumuksen: keskusteleva sävy vaihtuu syytökseksi Bourdieun intellektuaalista käytäntöä kohtaan.

Teoksen teoreettisesti kiinnostavin luku on luku 8, jossa Burawoy keskusteluttaa omaa ajatteluaan ja tutkimustuloksiaan Bourdieun kanssa. Burawoy on tunnetuin etnografisesta työprosessitutkimuksestaan toisaalta Yhdysvalloissa

1970-luvulla (Burawoy 1979) ja toisaalta ”valtiososialistisessa” Unkarissa 1980-luvun lopulla (Burawoy & Lukács 1992). Burawoyn pääteesi läpimurtoteoksessaan *Manufacturing Consent* (1979) on, että kehittyneessä kapitalismissa työntekijöiden suhteellinen autonomia sitouttaa heidät lisäarvon tuottamiseen. Marxilaiselle teorialle ei Burawoyn mukaan riitä sen toteaminen, että työntekijät eivät ”näe” heidän työnsä tuottavan lisäarvoa: ”On eri asia löytää työn objektiivinen totuus, eli riisto, kuin näyttää, kuinka työläiset itse ylläpitävät riistoa” (149). Kehittyneessä kapitalismissa riiston ylläpito ei enää perustu pelkkään välittömään paktoon, vaan ”hegemoniseen työn organisaatioon” (Burawoy 1979, 178). Burawoy kuvaa tätä etnografiassaan pelimetaforalla: työntekijöiden suhteellinen autonomia luo kulttuurin, jossa tehdastyöhön suhtaudutaan pelinomaisesti (emt., 77–94). Tämä ”kompensoi työläisiä itsessään tylsästä työstä antamalla ’ulkoisia voittoja’ – emotionaalista tyydytystä ja symbolisia palkintoja” (150). Teoksessaan *Manufacturing Consent* Burawoy kutsuu tätä Gramscian seuraten hegemonian ja suostumuksen organisoinniksi työpaikoilla.

Pelimetaphora on keskeinen myös Bourdieulle: ”Ajatus pelistä on varmasti vähiten huono kuvaamaan sosiaalisia asioita” (Bourdieu 1987, 80). Bourdieu puhuu pelin ”kaksinaisesta totuudesta” – sen objektiivisesta funktiosta ja subjektiivisesta kokemuksesta. Hän soveltaa tätä ajatusta teoksessaan *Méditations pascaliennes* työprosessiin (Bourdieu 1997/2003, 291–295). Sovellus on yllättävä, sillä työprosessi ei ole keskeinen Bourdieun teoriassa. Esimerkiksi luennoillaan talousantropologias- ta (Bourdieu 2017) Bourdieu keskittyy pääasiassa vaihtoprosessien tematisointiin, kun taas luokkateoriassaan (1979) hän keskittyy ensi sijassa kulutukseen. Teoksessa *Méditations pascaliennes* Bourdieu kuitenkin omaksuu marxilaisen käsityksen riistosta: ”Työhön investointi, ja täten työn objektiivisen totuuden riistona väärin- tunnistaminen, joka johtaa ihmiset saamaan rahatuloon palauttamaton ulkois- ta voittoa työnteosta, on osa työnteon onnistumisen ja riiston todellisia ehtoja” (Bourdieu 1997/2003, 291). Burawoy huomauttaa, että argumentti on sama kuin hänen omansa (149). Bourdieu jatkaa, Burawoyn hengessä mutta tietenkin ilman viitteitä: ”Työntekijät saattavat vahvistaa omaa riistoaan samalla, kun he pyrkivät hallitsemaan työtään, joka sitoo heidät itseensä vapauksien välityksellä” (Bourdieu 1997/2003, 292). Burawoyn mukaan Bourdieun kielenkäyttö – puhe väärin- tunnistamisesta sekä sen korostaminen, ettei prosessi ole tietoinen – on tässä kohdin teoreettisesti osuvampaa kuin hänen itsensä 1970-luvulla hyödyntämät gramsci- laiset hegemonian ja suostumuksen käsitteet, jotka ”viittaavat tietoiseen hallin- nan tunnustamiseen” (150). Prosessissa on hegemonian sijaan ennemminkin kyse siitä, mitä Marx kutsui kapitalistiseen tuotantoon kuuluvaksi osanottajien tietoi- suudesta riippumattomaksi ”mystifikaatioksi” (152–153). Burawoyn mukaan kapi-

talistiseen tuotantoprosessiin liittyvät mystifikaatio ja fetisismi ”eivät yksinkertaisesti kuulu Gramscin teoreettiseen työkalupakkiin” (158, vrt. Rehmann 2013, 146).

Burawoy katsoo, ettei Bourdieun analyysi työn väärintunnistamisesta ole ongelmaton. Hän perustelee tätä omilla tutkimuksillaan työprosesseista ”reaalisosialismissa”. Kuten Louis Pinto on todennut, Bourdieun teoriassa ”rakenteiden ruumiillistuminen” habitukseen on ”etuoikeutettu muoto” kuvata yhteiskunnan uusintumista rakenteen sisäistämisen kautta (Pinto 2002, 219). Niinpä Bourdieun mukaan ”rakenteellisten tekijöiden vaikutus riippuu ilmiselvästi työntekijän dispositioista” – siis hänen habituksestaan (Bourdieu 1997/2003, 293). Tämän Burawoy kiistää. Vaikka hän osallistuvaa etnografiaa tekävänä sosiologina lähtökohdaisesti tiesi työprosessin ”pelillistämisen” hyödyttävän kapitalistia, hän lähti tästä huolimatta huomaamattaan siihen mukaan – Burawoyn dispositiot eivät siis vaikuttaneet hänen osallistumiseensa (162). Toinen syy kyseenalaistaa Bourdieun ajatus on, että mystifikaatio – eli riiston väärintunnistaminen – koskee erityisesti kapitalistisia tuotantosuhteita. Bourdieun rakenteiden sisäistämiseen ja habitukseen perustuvassa viitekehyksessä ”ei ole mitään syytä uskoa, että väärintunnistamiseen perustuva symbolinen väkivalta olisi yhtään heikompaa valtiotalismissa kuin kapitalismissa” (165). Kuitenkin juuri järjestelmien välinen ero on Burawoyn tutkimusten keskeinen tulos.

Burawoyn mukaan valtiotalismissa lisätuotteen haltuunotto on ”läpinäkyvä prosessi”, joka ”oikeutetaan vetoamalla yhteiseen etuun” (164). Koska virallinen ideologia korostaa tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta työnteossa ja lisätuotteen jakamisessa, ero tasa-arvoa korostavan ideologian ja epätasa-arvoisen todellisuuden välillä on ilmiselvä työntekijöille. Työn totuutta riistona ei siis väärintunnisteta. Kuten Burawoy ja János Lukács toteavat valtiotalistista Unkaria koskevien tutkimustensa tuloksena, lisätuotteen jaon ja siihen liittyvän riiston kaltaiset seikat, jotka ”kapitalistiseen tuotantoprosessiin osallistuminen piilottaa”, ovat valtiotalismissa keskeinen toimijoiden huolenaihe (Burawoy & Lukács 1992, 129). Sen sijaan, että ”rakenne lähtemättömästi iskostaisi itsensä työntekijän habitukseen”, saaden aikaan alistumista, valtiotalismissa rakenne tuottaa ”suostumuksen sijaan vastustusta” (164).

Burawoy vetää luvusta kaksi johtopäätöstä. Ensinnäkin habituskäsitteen selitysvaiva osoittautuu kyseenalaiseksi verrattuna yhteiskuntasuhteisiin. Habitus ei selitä ”miksi symbolinen väkivalta on tehokasta joissain yhteiskunnissa, mutta ei toisissa” (170). Minkä Bourdieu liittää yksilön habitukseen, marxilainen teoria liittää kulloinkin vallitseviin yhteiskuntasuhteisiin. Mystifikaation ja sen myötä riiston väärintunnistamisen puuttuminen ”reaalisosialismista” on todiste yhteiskuntasuhteiden ensisijaisuudesta suhteessa habitukseen. Toisaalta Bourdieun tapa

korostaa sitä, kuinka hallinta usein toimii tietoisuuden tuolla puolen, on Burawoy'n mukaan hyödyllinen. Luvun keskeinen johtopäätös on kapitalistisen talouden tuottamien spontaanien ja tiedostamattomien toimintatapojen suuri merkitys: ”Hegemonialla on ei-hegemoninen perusta, nimittäin riiston mystifikaatio ja tämä on syy sille, miksi hegemonia on niin tehokas kapitalismissa ja niin tehoton valtiososialismissa” (171). Juuri riiston kätkevän mystifikaation puute oli keskeinen syy valtiososialistisen hegemonian hauraudelle.

III

Keskusteluiden tulos ei ole, että marxismi selviäisi aina voittajana. Bourdieun tapa painottaa kenttien moninaisuutta ja suhteellista autonomiaa, hänen problematisointinsa orgaanisen intellektuellin ajatukseen liittyen, sekä hänen kritiikkinsä tietoisuuteen keskittymistä kohtaan, ovat seikkoja, joista on syytä ottaa onkeensa. Bourdieun tapa kohdella intellektuaalisia vastustajiaan ei ole myöskään marxismille vieras. Tässä mielessä hän toimii varoittavana esimerkkinä siitä, miten intellektuaalisessa keskustelussa ei tule toimia. Viimeisessä varsinaisessa keskustelussa Burawoy pistää Bourdieun vastakkain Bourdieun itsensä kanssa ja pohtii tämän työstä löytyviä jännitteitä. Johtopäätöksissä hän vielä palaa pohtimaan Bourdieun projektin luonnetta ja rajoituksia.

Burawoylle keskeinen jännite Bourdieun ajattelussa on suhtautuminen emansipaatioon ja erityisesti intellektuellien rooliin suhteessa siihen. Bourdieun tuotannossa toistuu polemiikki sellaisia teoreetikoita kohtaan, jotka ajattelevat emansipaation olevan helppoa ja tapahtuvan tietoisuuden tasolla. Bourdieun mukaan ”koko marxilainen perinne” sekä monet ”feministiset teoreetikot” kuvittelevat poliittisen toiminnan olevan ”automaattinen seuraus” oman yhteiskunnallisen aseman tiedostamisesta (Bourdieu 1997/2003, 248). Bourdieu korostaa, että ”on illusorista uskoa, että symbolista väkivaltaa voisi kumota vain tietoisuuden ja tahdon avulla” (emt., 259). Burawoy kuitenkin katsoo, etteivät Bourdieun näkemykset pääse eroon kysymyksestä tietoisuudesta.

Jeremy Lane (2004, 61–65) on samassa hengessä argumentoinut, että Bourdieu siirtyy sorrettujen tietoisuudesta ja tahdosta intellektuellien tietoisuuteen ja tahtoon. Bourdieun mukaan vain ”tieteelliseltä kentältä käsin”, näkökulmasta, joka on ”täysin saavuttamaton käytännölle”, on mahdollista ymmärtää ”heidän totuutensa, joilla ei ole intressiä, vapaa-aikaa eikä välttämättömiä instrumentteja ottaa haltuun subjektiivinen ja objektiivinen totuus siitä, mitä he ovat ja mitä he tekevät” (Bourdieu 1997/2003, 275). Tästä seuraa, että sosiologit ja sosiologia saavat valtaisan merkityksen emansipaation kannalta: ”Sosiologia tarjoaa ehkäpä ainoan

välineen osallistua [...] jonkin sellaisen kuin subjekti rakentamiseen, joka muuten olisi hylätty maailman voimien armoille” (Bourdieu 1980, 41). Tämän takia Bourdieu vaatii ”intellektuellien internationaalien” perustamista (Bourdieu 1989, 262). Burawoyn mukaan tämän kaltaiset lausunnot ovat merkki Bourdieun ”intellektualistisesta tietoteoriasta, jonka mukaan totuus tuotetaan taiteen ja tieteen kentillä, joista jokainen vaatii tietynlaista joutilasta olemassaoloa ja vapautta materiaalisesta välttämättömydestä” (197).

Tämä ei silti ole koko totuus Bourdieun lähestymistavasta. Erityisesti elämänsä loppuvaiheilla, kirjoituksissaan uusliberalismia vastaan (Bourdieu 1998, Bourdieu 2001) ja kollektiivisessa haastatteluista koostuvassa kokoelmassa *La misère du monde* (Bourdieu ym. 1993), Bourdieu omaksuu toisenlaisen lähestymistavan. Burawoyn mukaan erityisesti jälkimmäisessä teoksessa Bourdieun korostama ero habituksensa ja symbolisen väkivallan vankeina olevien sorrettujen ja totuuden tietävien intellektuellin välillä hälvenee:

La misère du monde viittaa siihen, että on olemassa kaksi Bourdieuta – yksi, joka nostaa sosiologin jalustalle, tehden maailman ymmärtämisestä sosiologin monopolin ja etuoikeuden, ja tätä vastaan toinen, joka laskeutuu osanottajien elämään, uskoen, että heillä itsellään on kyky katsella maailmaa sosiologisten silmälasien lävitse. (173.)

Teoksen *La misère du monde* lähestymistapa on selvästi dialoginen. Bourdieu kirjoittaa: ”Sanoisin, että haastattelua voi pitää eräänlaisena hengellisenä harjoituksena, joka itsensä unohtamisen kautta pyrkii aitoon muutokseen siinä tavassa, jolla katsomme muita ihmisiä elämän arkipäiväisissä olosuhteissa” (Bourdieu ym. 1993, 1406). Teoksessa korostetaan, että haastattelijoiden on hyvä tulla samanlaisesta taustasta kuin haastateltavien, sillä ”yhteiskunnallinen läheisyys ja tuntemus” ovat ehtoja ”väkivallattomalle kommunikaatiolle” (emt., 1395). Niinpä teoksen aineistoa kerääville tutkijoille annettiin ”vapaus valita haastateltavat ihmisten joukosta, jotka he tunsivat tai joille heidän tuttavansa saattoivat esitellä heidät” (emt.). Lisäksi ”aina kun mahdollista” tutkimusryhmä pyrki opettamaan haastattelutekniikoita ihmisille, jotka kuuluivat samoihin ryhmiin kuin haastateltavat. Osan haastatteluista tekivät siis ei-sosiologit. (Emt., 1396–1397) Lähestymistapa on täysin toisenlainen kuin intellektuellien autonomiaa ja autonomista tieteen kenttää korostava.

Burawoy toteaa, että myöhäistuotannossaan Bourdieu lähestyy sekä Gramscin ajatuksia organisaatioista intellektuelleista (176) että Burawoyn omia ajatuksia julkisesta sosiologiasta (ks. Burawoy 2005). Vaikka Bourdieu useissa teoreettisissa teks-

teissään korostaakin intellektuellin autonomiaa eriytyneellä kentällään, hän pyrkii myöhäistuotannossaan ”yhdistämään voimansa edistyksellisten sosiaalisten liikkeiden kanssa”, tullen näin ”ehkä aikamme suurimaksi julkiseksi sosiologiksi” (12). Burawoyn johtopäätös on sama kuin mihin Ricardo L. Costa (2006) on filologisen vertailun tuloksena päätenyt: Bourdieun teoria ja käytäntö ovat keskinäisessä jännitteessä.

Vaikka Burawoy tunnistaa Bourdieun teoreettisen merkittävyyden, ei tämä hänen mukaansa yksinään riitä selitykseksi Bourdieun suosiolle. Hän tukeutuu tässä berkeleylaisen kollegansa Dylan Rileyn (2017) marxilaiseen analyysiin Bourdieusta, vaikka pitääkin sitä liian ”poleemisena” (16).⁴ Rileyn mukaan Bourdieun suosio johtuu siitä, että tämän teoria ”samanaikaisesti resonoi huippuakateemikoiden eletyn kokemuksen kanssa, tarjoaa eräänlaisen [...] radikalismien korvikkeen, ja antaa sosiologille tunteen siitä, että hänellä on arvokas yhteiskunnallinen rooli” (Riley 2017, 136). Burawoyn mukaan korostaessaan sosiologian merkitystä Bourdieu puhuttelee ”kriittisen yhteiskuntatieteilijän avuttomuutta maailmassa, joka näyttää väijäämättä muuttuvan yhä oikeistolaisemmaksi” (17). Lisäksi Bourdieun teoria tarjoaa teoreettisesti hienostuneen tavan olla välittämättä marxilaisesta perinteestä – säilyttäen silti monet sen herruussuhteisiin ja eriarvoisuuteen liittyviä kysymyksenasetteluista. Bourdieulla ei kuitenkaan ole juuri minkäänlaista teoriaa kapitalismista. Vaikka Marx on Bourdieun teoriassa keskeinen, hän ei näytä ”saaneen mitenkään vahvaa vaikutusta Marxin ekonomiakritiikistä” (Broady 1990, 201).

Väitetä, ettei Bourdieulla ole kapitalismiteoriaa, ei pidä ymmärtää niin, ettei tämä ymmärtäisi talouden merkitystä kapitalismissa. Taloudellinen pääoma, joka Bourdieulla samastuu rahaan ja siihen vaihdettavissa oleviin resursseihin (esim. Bourdieu 1979, 466), on hänen mukaansa ”kaikkien muiden pääomien hankinnan ennakkoehto” (Bourdieu 2016, 246). Bourdieu ajattelee, että ”taloudellisel-

4 Riley yhdysvaltalaisessa *Catalyst*-lehdessä julkaistun poleemisen tekstin, jossa hän enemmän tai vähemmän pyrkii nihiloimaan Bourdieun teoreettisen työn osoittamalla sen ristiriitaiseksi ja selitysvoimattomaksi, ympärille syntyi laajempi ja varsin tulinen väittely. Bourdieulaiset sosiologit Johan Heilbron ja George Steinmetz kirjoittivat vastineen, jossa he syyttivät Rileyä Marx-fundamentalistiksi, joka haluaa palata menneisyyteen ja estää yhteiskuntatieteiden kehityksen eikä ylipäänsä ymmärrä Bourdieun teoriaa (Heilbron & Steinmetz 2018). Myös Burawoy kirjoitti vastineen (Burawoy 2018), jossa hän otti välittävän kannan – vaikka hän hyväksyi suuren osan Rileyn kritiikeistä, hän ei katsonut niiden merkitsevän, ettei Bourdieun teoria sisältäisi paljon hyödyllistä. Lisäksi hän kritisoi Rileyn hyökkäävää kirjoitustyyliä. Lopulta Riley kirjoitti vastineen, jossa hän pysyi kannassaan ja toisti kritiikkinsä, osin aiempaa vahvempana (Riley 2018). Väittely kertoo kiinnostavalla tavalla Bourdieun kiistanalaisesta asemasta marxilaisten ja vasemmistolaisen sosiologien keskuudessa.

la kentällä on taipumus pakottaa muut kentät omaan logiikkaansa” (Bourdieu 1991/2001, 295). Hän myös kiinnittää kapitalistiseen talouteen huomiota uusliberalismianalyyssissään kirjoittaessaan, että finanssivetoinen uusliberaali talous ”toimii kuin helvetillinen kone, joka määrää lakinsa sekä valtioille että yrityksille” (Bourdieu 2001, 45). Olennaista on, että tämä marxahtava huomio ei saa Bourdieuta tarkastelemaan Marxin poliittisen talouden kritiikkiä. Samoissa uusliberalismin vastaisissa kirjoituksissaan Bourdieu hyökkää marxilaista teoriaa vastaan ja yhdistää sen uusliberalismiin. Bourdieun mukaan sekä uusliberaalit että marxilaiset ”uskovat tuotantovoimien ensisijaisuuteen perustuvaan historialliseen välttämättömyyteen” ja jakavat ”politiikan kieltävän” ekonomismin (emt., 55). Marxismikritiikkinsä vastapainoksi Bourdieu ei tarjoa vaihtoehtoja kapitalismiteoriaa (ks. Addi 2002, 180–197). Hänen ainoa taloutta käsittelevä varsinainen teoksensa *Les structures sociales de l'économie* (Bourdieu 2000) rajoittuu käsittelemään ranskalaisia asuntomarkkinoita. Burawoy tulee seuraavaan johtopäätökseen: ”Bourdieu ei koskaan kehittänyt poliittista taloustiedettä, johon hänen poliittinen ja yhteiskunnallinen analyysinsä perustuisi; hän ei kyennyt ymmärtämään moderniteetin totaliteettia kapitalistisena muotona” (190).

Burawoyn mukaan kapitalismiteorian puute on yhteydessä Bourdieun ajatukseen autonomisista intellektuelleista: ”Mitä autonomisempia ja kriittisempiä perinteiset intellektuellit näennäisesti ovat, sitä tehokkaammin he representoivat yleistä etua, mutta kyseessä on valheellinen yleisyys, joka piilottaa kapitalismin perustavan rakenteen”. Tällöin ”hallitsevasta luokasta näennäisen autonominen ja jopa sitä kohtaan kriittinen intellektuaalinen internationaali muuttuu kapitalismin uusintamisen välikappaleeksi tukahduttaessaan koko ajatuksen kapitalismista ja kieltäytyessään näkemästä vaihtoehtoa sille” (196). Bourdieun teoriassa ”totuutta” tuotetaan erillisillä autonomisilla kentillä. Tämän seurauksena ”yliopisto, erityisesti eliittiyliopisto, on Bourdieun universaalien korporatismien koti”. Tämä edellyttää sen unohtamista, että kyseessä on tosiasiaa kapitalistinen yliopisto – ei mikään ”autonominen kenttä”: ”Emme voi enää kuvitella yliopiston olevan politiikan ulkopuolella, kuten Bourdieu näyttää tekevän – yliopistosta on nopeasti tulossa kapitalistinen kone ja poliittinen taistelulentä” (198). Tästä seuraa, että ”näennäisen ’autonomisen’ perinteisen intellektuellin tila olla olemassa katoaa” (199). Jos otamme kapitalismin totaliteettina vakavasti, emme voi Bourdieun tavoin uskoa autonomisiin perinteisiin intellektuelleihin.

Burawoyn teos on laajin tuntemani Bourdieun ja marxilaisen teorian suhdetta käsittelevä monografia. Se ei silti ole kaikenkattava. Bourdieun pääomäksitteen marxilainen tarkastelu (ks. Desan 2013; Streckeisen 2014, 225–261) sekä hänen luokkateoriansa vertailu marxilaisiin luokkakäsityksiin (ks. Ritsert 1998, 109–118;

Koch 1994, 90–107; Kivinen 1989, 58–72) jäävät huomiotta. Teos onnistuu tuomaan esiin Bourdieun vahvat puolet suhteessa marxismin historiallisiin heikkoihin kohtiin: Bourdieu vastustaa ajatusta historian yksisuuntaisuudesta ja teleologisuudesta, hän on spontaanisti vallankumouksellisen työväenluokan myytin vankkumaton kriitikko ja varoittaa intellektuelleja seuraamasta sokeasti poliittisia auktoriteetteja. Toisaalta teos paljastaa Bourdieun teorian ongelmat. Teleologisuudesta ja determinismistä luopuminen johtaa uudelleenlämmitettyyn modernisaatioteoriaan, kun taas työväenluokan myytti korvautuu autonomisen intellektuellin myytillä. Kapitalismiteoria, Marxin teoreettinen ydin, häviää kokonaan. Vaikka Burawoy korostaa läpi teoksensa, että ”marxilaisilla on paljon opittavaa Bourdieun symbolista väkivaltaa koskevista tutkimuksista” (199), hänen teostaan on mahdollista lukea myös bourdieulaisen tutkimusohjelman perustavana kritiikkinä.

LÄHTEET

- ADDI, LAHOUARI (2002). *Sociologie et anthropologie chez Pierre Bourdieu. Le paradigme anthropologique kabyle et ses conséquences théoriques*. Pariisi: La découverte.
- ANTOINE, SÉBASTIEN; PIRET, CÉCILE & RINSCHBERGH, FRANÇOIS (2021) Dialoguer avec ses ”adversaires intellectuels”: à propos du marxisme sociologique de Michael Burawoy. *SociologieS*, <http://journals.openedition.org/sociologies/17992>
- BLOM, RAIMO & KIVINEN, MARKKU (1989). Analytical Marxism and Class Theory. Teoksessa Markku Kivinen, *The New Middle Classes and the Labour Process. Class Criteria Revisited*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja, no. 223, 333–371.
- BOURDIEU, PIERRE (1972/2001). *Esquisse d'une théorie de la pratique. Précède de Trois études d'ethnologie kabyle*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (1977). *Algérie 60. Structures économiques et structures temporelles*. Pariisi: Les éditions de minuit.
- BOURDIEU, PIERRE (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement*. Pariisi: Les éditions de minuit.
- BOURDIEU, PIERRE (1980). *Le sens pratique*. Pariisi: Les éditions de minuit.
- BOURDIEU, PIERRE (1984/1987). *Sosiologian kysymyksiä* (suom. J. P. Roos). Tampere: Vastapaino.
- BOURDIEU, PIERRE (1987). *Choses dites*. Pariisi: Les éditions de minuit.
- BOURDIEU, PIERRE (1989). Pour une internationale des intellectuels. Teoksessa Pierre Bourdieu (2002), *Interventions 1961–2001. Science sociale et action politique* (toim. Franck Poupeau & Thierry Discepolo) (257–266). Pariisi: Agone.
- BOURDIEU, PIERRE (1991). Universal Corporatism: The Role of Intellectuals in the Modern World. *Poetics Today* 12(4), 655–669.
- BOURDIEU, PIERRE (1991/2001). *Langage et pouvoir symbolique*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (1992/1998). *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (1994/1998). *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia* (suom.

- Mika Siimes). Tampere: Vastapaino.
- BOURDIEU, PIERRE (1997) Apologie pour une femme rangée. *Liber-Revue internationale des livres*, 33, décembre 1997.
- BOURDIEU, PIERRE (1997/2003). *Méditations pascaliennes*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (1998). *Contre-feux. Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*. Pariisi: Raisons d'agir.
- BOURDIEU, PIERRE (1998/2002). *La domination masculine*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (2000). *Les structures sociales de l'économie*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (2001). *Contre-feux 2. Pour un mouvement social européen*. Pariisi: Raisons d'agir.
- BOURDIEU, PIERRE (2016). *Sociologie générale volume 2. Cours au Collège de France (1983-1986). Les concepts élémentaires de la sociologie. 2. Capital*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE (2017). *L'anthropologie économique. Cours au Collège de France 1992-1993*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE ym. (1993). *La misère du monde*. Pariisi: Seuil.
- BOURDIEU, PIERRE & EAGLETON, TERRY (1992). Doxa and Common Life. In Conversation: Pierre Bourdieu and Terry Eagleton. *New Left Review*, 191 (January/February), 111–121.
- BOURDIEU, PIERRE & WACQUANT, LOÏC (1992/1995). *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta* (suom. M'hammed Sabour, Mikko A. Salo ja työryhmä). Joensuu: Joensuu University Press.
- BROADY, DAVID (1990). *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Tukholma: HLS Förlag.
- BURAWOY, MICHEL (1979). *Manufacturing Consent. Changes in the Labor Process under Monopoly Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- BURAWOY, MICHAEL (1987). The Limits of Wright's Analytical Marxism and an Alternative. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 51–72.
- BURAWOY, MICHAEL (1990). Marxism as science: historical challenges and theoretical growth. *American Sociological Review*, 55(6), 775–793.
- BURAWOY, MICHAEL (2005). For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4–28.
- BURAWOY, MICHAEL & VON HOLDT, KARL (2012). *Conversations with Bourdieu: The Johannesburg Moment*. Johannesburg: Wits University Press.
- BURAWOY, MICHAEL (2018). Making Sense of Bourdieu. *Catalyst*, 2(1), 51–87.
- BURAWOY, MICHAEL & LUKÁCS, JÁNOS (1992). *The Radiant Past: Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- COHEN, GERALD ALLAN (1978). *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton: Princeton University Press.
- COSTA, RICARDO L. (2006). The Logic of Practices in Pierre Bourdieu. *Current Sociology*, 54(6), 873–895.
- DESAN, MATHIEU HIKARU (2013). Bourdieu, Marx & Capital. Critique of the Extension Model. *Sociological Theory*, 31(4), 318–342.
- FOWLER, BRIDGETTE (2011). Pierre Bourdieu: An Unorthodox Marxist? Teoksessa Simon Susen & Bryan Turner (toim.), *The Legacy of Pierre Bourdieu* (33–58). Lontoo: Anthem Press.
- FOWLER, BRIDGETTE (2018). Meditazioni marxiste. Riconsiderare il debito di Bourdieu nei confronti di Marx. Teoksessa Gabriella Paolucci (toim.), *Bourdieu e Marx. Pratiche della critica* (361–390). Milano: Mimesis.
- GRAMSCI, ANTONIO (1975). *Quaderni del carcere* (toim. Valentino Gerratana). Torino: Einaudi.
- HEGEL, GEORG FRIEDRICH WILHELM (1820/1994). *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnon-*

- oikeuden ja valtiotieteen perusteet* (suom. Markus Wahlberg). Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- HEILBRON, JOHAN & STEINMETZ, GEORGE (2018). A Defence of Bourdieu. *Catalyst*, 2(1), 34–49.
- KIVINEN, MARKKU (1989). *The New Middle Classes and the Labour Process. Class Criteria Revisited*. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja, no. 223.
- KOCH, MAX (1994). *Vom Strukturwandel einer Klassengesellschaft. Theoretische und empirische Analyse*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- LAKATOS, IMRE (1978). *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LANE, JEREMY (2004). *Bourdieu's Politics. Problems and Possibilities*. Lontoo: Routledge.
- LE SUEUR, JAMES (2001). *Uncivil War. Intellectuals and Identity Politics during the Decolonization of Algeria*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- MARTIN-CRIADO, JUAN (2008). *Les deux Algéries de Pierre Bourdieu*. Bellecombe-en-Bauges: Éditions du Croquant.
- MARX, KARL (1845/1969). Thesen über Feuerbach. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Marx-Engels Werke. Band 3 (5–7)*. Berlin (DDR): Dietz Verlag.
- PAOLUCCI, GABRIELLA (2018). L'enigma dell'affrancamento dal dominio. Teoksessa Gabriella Paolucci (toim.), *Bourdieu e Marx. Pratiche della critica* (89–122). Milano: Mimesis.
- PINTO, LOUIS (2002). *Pierre Bourdieu et la théorie du monde social*. Pariisi: Éditions Albin Michel.
- REHMANN, JAN (2013). *Theories of Ideology. The Powers of Alienation and Subjection*. Leiden: Brill.
- RILEY, DYLAN (2017). Bourdieu's Class Theory. The Academic as a Revolutionary. *Catalyst*, 1(2), 108–136.
- RILEY, DYLAN (2018). Science and Politics. A Response to Burawoy, Heilbron, & Steinmetz. *Catalyst*, 2(1), 88–132.
- RITSERT, JÜRGEN (1998). *Soziale Klassen*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- SALLAZ, JEFFREY & ZAVISCA, JANE (2007). Bourdieu in American Sociology, 1980–2004. *Annual Review of Sociology*, 33(1), 21–41.
- SAYER, DEREK (1987). *The Violence of Abstraction. The Analytical Foundations of Historical Materialism*. Lontoo: Basil Blackwell.
- STRECKEISEN, PETER (2014). *Soziologische Kapitaltheorie. Marx, Bourdieu und der ökonomische Imperialismus*. Bielefeld: Transcript.
- SUCHTING, WAL (1982). "Productive Forces" and "Relations of Production" in Marx. *Analyse und Kritik*, 4(2), 159–181.
- WACQUANT, LOÏC & AKÇAOĞLU, AKSU (2017). Practice and symbolic power in Bourdieu: The view from Berkeley. *Journal of Classical Sociology*, 17(1), 55–69.

Utopia vastaloogisena sosiaalisena käytäntönä

Lectio praecursoria 3.12.2021

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, hyvät kuulijat,

olisi melko latteaa aloittaa tämä puheenvuoro toteamalla, että elämme myrskyisiä aikoja. Maailma kun on ollut jatkuvassa muutoksessa jo vuosisatoja. Kapitalismin kehittyessä noin 1400-luvun lopulta eteenpäin, lähes kaikki staattisina pidetyt yhteiskunnalliset ja poliittiset rakenteet ovat jatkuvasti kriisiytyneet, murentuneet ja lopulta vaihtuneet toisiksi. Kaikki kiinteä ja pysyvä on haihtunut ilmaan. Koko modernisaatioprosessi on ollut yhtä kriisistä toiseen kulkemista.

Ja kuitenkin nykyiset kriisit tuntuvat jollain tavalla erilaisilta. Etenkin ilmastokriisi sekä kuudenneksi joukkosukupuutoksi laajentunut lajiston kuolema sekä näistä seuraava koko maapallon kattava ekosysteemien romahdus saattaa hyvinkin merkitä koko elonkehän ja siten myös ihmiskunnan tuhoa. Elämme niin syvästi dystooppista aikaa, että erilaiset dystopioita kuvaavat kirjat ja elokuvat alkavat jo tuntua latteilta ja happamilta. Ne tuntuvat *mielikuvituksettomilta*. Liian samanlaisilta kuin oma maailmamme.

Mutta ”alussa oli huuto”, kuten autonomimarxilainen teoreetikko John Holloway on kirjoittanut. Yhteiskunnallinen muutos lähtee siitä tuskaisesta karjaisusta, siitä negaatiosta, jonka sietämättömäksi käynyt todellisuus aiheuttaa. Se lähtee surusta, jonka vallitsevat olosuhteet aiheuttavat. Tämä näkyy yhteiskunnallisten liikkeiden tasolla erityisen selvästi. #MeToo-liike on osoittanut, että sietokyky seksuaalista häirintää kohtaan on tullut täyteen. Black Lives Matter -liike sekä sen vaatimukset poliisin määrärahojen vähentämisestä sekä pienemmässä mittakaavassa jopa poliisin lakkauttamisesta kokonaan on puolestaan osoittanut, että kaikenlaiseen rasismiin ja poliisin mielivaltaan ollaan kyllästymässä lopullisesti.

Samaan aikaan erityisesti Greta Thunbergin edistämä ilmastolakkoliike sekä Isosta-Britanniasta liikkeelle lähtenyt Elokapina-liike huutavat kieltävää lausetaan alati pahenevaa ilmastomuutosta vastaan. Yhdessä nämä liikkeet näyttävät muodostavan polyfonisen ”Ei!” -huudon olemassa olevalle todellisuudelle. Yhdessä nämä liikkeet ilmaisevat vaatimusta koko todellisuuden perinpohjaisesta muutoksesta.

Mutta mitä tulee tämän ”Ei!”:n jälkeen? Pelkkä kieltäytyminen ei tunnu riittävältä, kun pyrimme vastaamaan aikamme polttavimpiin ongelmiin. Tarvitsemme myös jonkinlaisen positiivisen suunnan. Tämän suunnan voi tarjota potentiaalisesti utopian käsite, jonka keskeisiä tehtäviä tarkastelen väitöstutkimuksessani historiallisesta näkökulmasta.

Väitöskirjani kysyy: mikä on utopian funktio tänään? Tämä kysymys implikoi jo itsessään tietynlaista historiallisuutta. Se implikoi sen mahdollisuutta, että utopioilla voi olla eri aikoina erilaisia funktioita. Väitöstutkimukseni kysyy siksi myös laajemman kysymyksen: ”Millaiset utopian funktiot ovat korostuneet utoppisen ajattelun historiassa?” Ja vastatakseni molempiin näistä kysymyksistä minun on kysyttävä vielä kolmaskin kysymys: ”Millaisia muotoja utopian käsite on historiallisen olemassaolonsa aikana ottanut?”

Kaikkein yleisluontoisimpana utopian määritelmänä voidaankin pitää termin etymologista ymmärtämistä paitsi *ou-topoksena* (ei-paikkana), niin myös *eu-topoksena* (onnellisena paikkana). Termillä on siis fantasioivan fiktion ohella myös eettinen (ja siten poliittinen) merkitys. Utopia viittaa kaikkein yleisimmällä tasollaan johonkin parempaan, johonkin mitä vasten maailman nykytilaa voidaan kontrastoida. Se on onnellinen paikka, jota ei (vielä) ole olemassa.

Omassa väitöskirjatutkimuksessani monimutkaistan tätä etymologista perusmääritelmää. Määrittelen utopian ”nykyisyyden kriittiseksi vastakuvaksi, jota motivoi paremman olemassaolon halu”. Määritelmä voidaan jakaa kolmeen peruskomponenttiin: ”nykyisyyteen”, ”kriittiseen vastakuvaan” ja ”paremman olemassaolon haluun”.

1. ”Nykyisyydellä” viitataan tässä määritelmässä materiaalien olosuhteiden ja yhteiskunnallisten suhteiden historialliseen totaliteettiin, missä utoppinen subjekti utopiansa kuvittelee.
2. ”Kriittinen vastakuva” ilmaisee tässä määritelmässä puolestaan utopioiden kriittistä funktiota. Vaikka utopioilla voi utopiatutkija Ruth Levitasia seuraten nähdä olevan myös poliittiseen toimintaan innostavia sekä poliittisesta toiminnasta poisvetäviä funktiota, korostan omassa määritelmässäni utopioi-

den niin sanottua kriittistä funktiota, jossa utopian tehtäväksi muodostuu olemassa olevan yhteiskunnan kritiikki ja suhteellistaminen.

3. Utopian määritelmäni kolmas elementti, ”paremman olemassaolon halu”, puolestaan ammentaa suoraan Levitaksen yleisemmästä utopian määritelmästä. ”Paremmen olemassaolon halu” viittaa paitsi kaikkien utopioiden yleiseen orientaatioon, niin myös tämän määritelmän niin sanottuun ”relationalistisuuteen”: utopioissa on kysymys olemassaolosta, joka olisi nykyisyyttä merkittävästi parempi. Utopioissa ei ole kysymys täydellisyydestä, kuten niin sanotut ”absolutistiset” tulkinnat utopioista esittävät, vaan ainoastaan merkittävästi paremmasta olemassaolon tavasta.

Tutkimukseni toisessa luvussa artikuloinkin niitä ristiriitoja, joita näiden niin sanottujen ”relationalistisen” ja ”absolutistisen” utopiatulkintojen välillä ilmenee. Absolutistisella utopiatulkinnalla viitataan tässä yhteydessä sellaiseen utopiakäsityksen tulkintaan, jossa utopiat nähdään staattisina, suljettuina ja muuttumattomina ideaaleina, joille on ominaista erityisesti autoritäärisuus, yhteiskunnallisen elämän yksityiskohtainen suunnittelu ja kontrolli. Relationalistinen utopiatulkinta puolestaan viittaa sellaiseen utopian käsitteen tulkintaan, jossa utopiat nähdään luonteeltaan avoimina, monimerkityksellisinä ja dynaamisina teksteinä, jotka ennen kaikkea kritisoivat nykyisyyttä. Utooppisissa teksteissä nykyisyys suhteellistetaan.

Relationaalinen utopiakäsitys olettaa utopialle vahvan historiallisuuden. Ernst Blochin *Toivon periaatteen* ajatusta seuraten utooppisessa ajattelussa voidaan erottaa toisistaan toisaalta yleisinhimillinen utooppinen orientaatio kohti parempaa olemassaoloa ja toisaalta varsinaiset historialliset utopiat. Vaikka utooppinen orientaatio kohti parempaa olemisen tilaa voidaankin kenties olettaa jonkinlaiseksi antropologiseksi vakioksi, on varsinaisilla utopioilla, Blochin terminologiaa käyttäkseni, aina oma ”aikataulunsa”, niillä on oma historiallinen hetkensä.

Väitöskirjatutkimuksessani keskityn näiden varsinaisten utopioiden historialliseen luonteeseen.

Erotan tästä historiallisuudesta kolme tasoa: sisällön, muodon ja funktion. Sisällön historiallisuudella viitataan utopioiden sisältävän normatiivisen aineiston riippuvuuteen historiallisista olosuhteista sekä kulloisenkin nykyisyyden keskeiseksi katsotuista ongelmista. Utopioiden sisältämät paremman yhteiskunnan kuvaukset vaihtelevat ajan ja paikan mukaan.

Muodon historiallisuudella viitataan ensisijaisesti utopiakirjallisuuden muodonmuutokseen 1700-luvulla, jonka myötä utopiakirjallisuudessa paremman yhteis-

kunnan kuvaukset siirrettiin kaukaisten ja suljettujen tilojen (esimerkiksi saarten) sijaan osaksi historiallista kehitystä itseään: utopia oli nyt tiettyyn historialliseen tilaan kiinnittynyt mahdollisuus, joka voisi toteutua joko tasaisen edistyksen tai esimerkiksi vallankumouksen kautta.

Utopian funktion historiallisuus kytkeytyy osittain myös tähän muodon historiallisuuteen. Kun utopioita aletaan sijoittaa tulevaisuuteen, alkavat ne myös saada uudenlaisia tehtäviä. Ne alkavat saada poliittista toimintaa innostavia, fasilitoivia tehtäviä.

Tämä relationaalinen, utopiaa historialliseen kontekstiinsa suhteuttava näkökulma voidaan löytää osittaisessa muodossaan jo Thomas Moren *Utopiasta*. Tutkimuksessani tulkitsen Moren teosta ennen muuta 1500-luvun Englannin kriittisenä vastakuvana, en niinkään lukkoon lyötynä, staattisena vaihtoehtoisen yhteiskunnan pohjapiirroksena. Moren utopia ei ole absoluuttinen vaan suhteessa omaan aikaansa sekä sen keskeisiin ristiriitoihin ja ongelmiin. Moren teos jättää lopulta siinä esitetyn paremman maailman kuvauksen avoimeksi ja epäilyksenalaiseksi.

Tämä Moren utopian relationaalinen luonne kuitenkin unohdetaan myöhemminä vuosisatoina, kun utooppiseen ajattelutraditioon kehittyi utopian absolutistinen ”pohjapiirrosutopismin” koulukunta, jossa utopia asetetaan yhteiskunnan ylle ylhäältä päin kontrolloimaan ja hallitsemaan yhteiskunnallista elämää.

Tutkimuksessani esitän, että tämä utopismin ”pohjapiirroskoulukunta” sekä siihen likeisesti liittyvä absolutistinen utopiakäsitteen luenta syntyy Thomas Moren *Utopian* eräänlaisen ”ohjelmallisen väärinluennan” kautta. Tämä absolutistinen tulkinta Moren teoksesta luo niin sanotun ”vahinkotradition”, jossa utopian käsite yleensä aletaan ymmärtää absolutistisesti. Tähän traditioon katsotaan tässä tutkimuksessa kuuluvan erityisesti Tommaso Campanellan *Aurinkokaupunki* ja Francis Baconin *Uusi Atlantis*.

Tämän absolutistisen tulkinnan rinnalle nostetaan ja sitä vastaan asetetaan tässä tutkimuksessa Moren *Utopian* relationaalinen luenta.

Koska kysymys utopian funktioista on tämän tutkimuksen keskeisin, on myös kysyttävä toisaalta Thomas Moren utopian ja toisaalta tästä utopiasta väärinluennan kautta kehittyneen ”pohjapiirrosutopismin” funktioita. ”Pohjapiirrosutopioilla” katsotaan olevan ainoastaan yhteiskunnallista toimintaa estävä, ns. ”kompensatorinen” funktio, mutta Thomas Moren osalta tutkimuksessa korostetaan, että Moren utopialle ominaista on nimenomaan utopian kriittisen funktion korostuminen.

Annan tälle tutkimuksessani kaksi syytä: 1) Moren *Utopiaa* ei tarkoitettu poliittista toimintaa fasilitoivaksi yhteiskunnalliseksi päämääräksi vaan lähinnä oman aikansa yhteiskunnan kritiikiksi (utopiansa toteutettavuuden suhteen More oli vä-

hintääkin ambivalentti) ja 2) vaikka Moren *Utopia* olisikin tarkoitettu vakavasti otettavaksi poliittiseksi tavoiteohjelmaksi, ei se olisi voinut abstraktisuutensa vuoksi toimia sellaisena. Yhteiskunnan materiaaliset olosuhteet eivät olleet vielä kehittyneet niin pitkälle, että Moren *Utopian* visioima yhteiskunta olisi ollut mahdollinen. Moren utopialla ei ollut kytköstä historiallisen todellisuuden materiaaliin tendenssiin ja piileviin mahdollisuuksiin, jotta se olisi ollut todella mahdollinen.

Tutkimuksen kolmannessa luvussa tarkastelen niin sanotun ”temporaalisen utopian” historiallista kehitystä. Tähän kehitykseen tutkimuksessa katsotaan vaikuttaneen kaksi tekijää. Ensimmäinen temporaalisen utopian kehitykseen vaikuttanut tekijä koskee juutalais-kristillisen eskatologisen ajattelun vaikutusta, jossa historialla katsotaan olevan jokin yleinen merkitys ja päämäärä. Toinen utopioiden temporaalistumiseen vaikuttanut tekijä on kapitalismin kehityksen ja porvariston nousun vallankumoukselliset seuraamukset.

Tätä tekijää kuvaan tutkimuksessani tarkastelemalla Karl Marxin ja Friedrich Engelsin *Kommunistisen puolueen manifestiin* sisältyvän historiallisen murroksen kokemuksen kuvausta, jossa porvaristo osoittaa vallankumouksella olevan maailmaa parantavia vaikutuksia ja siten myös maailman olevan itsessään perustavalaatuisesti muutettavissa. Tähän historialliseen murrokseen liittyy aikatietoisuuden muutos, joka vaikuttaa utooppisen ajattelun kehitykseen siten, että utopiat ovat abstraktien, historian ulkopuolisten tilojen sijaan nyt tulevaisuuteen sijoitettuja historiallisia, enemmän tai vähemmän saavutettavissa olevia päämääriä.

Tämän utopian käsitteen historiallisen muodonmuutoksen vuoksi myös utopian keskeinen funktio muuttuu kritiikistä ja kompensatiosta fasilitoivaksi, yhteiskunnallista toimintaa motivoivaksi. Tutkimuksen kolmannessa luvussa nostetaan esille esimerkkeinä temporaalisista utopioista Anne Robert Jacques Turgot’n, Nicolas de Condorcet’n sekä Immanuel Kantin sivilisatorisen edistyksen ideaan nojaavat filosofiset utopiat. Luvussa tarkastellaan myös vallankumouksen käsitettä eräänä joidenkin ajallisesti orientoituneiden utopioiden piirteenä.

Tutkimukseni kolmannen luvun lopussa esitän, että utooppinen ajattelu ja kollektiivinen kykymme ajatella parempia tulevaisuuksia yleensä on uusliberalistisen ideologian vaikutusvallan ja kapitalismin muun yleisen historiallisen kehityksen vuoksi ajautunut ongelmiin. Mahdollisuus sijoittaa utopioita tulevaisuuteen on ajautunut umpikujaan. Tutkimuksessani esitän, että tällaisessa kontekstissa utopiat eivät kuitenkaan katoa tyystin vaan ainoastaan utopioiden ajallinen orientaatio muuttuu. Utopiat eivät enää projisoi toiveikkaita kuviaan tulevaisuuteen, vaan ne orientoituvat pikemminkin kohti nykyisyyttä.

Tämä muutos utopioiden ajallisessa orientaatiossa muuttaa myös painotusta

utopian funktiossa. Utopiat eivät ole enää niinkään tulevaisuuteen sijoitettuja yhteiskunnallisen ja poliittisen toiminnan päämääriä, jotka kykenisivät fasilitoimaan ihmisjoukkoja toimintaan, vaan tässä-ja-nyt toteutuvia sosiaalisia käytäntöjä, jotka aiheuttavat häiriöitä nykyisyyteen ja mahdollistavat nykyisyyden avautumista kohti uusia tulevaisuuksia.

Tutkimuksessani esitän myös, että nämä utopioiden aiheuttamat häiriöt voivat tapahtua kahdella tasolla: ideologisella ja käytännöllis-rakenteellisella. Ideologinen häiriö viittaa tässä siihen kriittiseen funktioon, jota tarkastellaan erityisesti tutkimuksen toisessa luvussa Thomas Moren *Utopian* kontekstissa. Ideologinen häiriö viittaa tässä olemassa olevan yhteiskunnan ideologiseen kyseenalaistumiseen yhteiskunnallisten toimijoiden kokemusmaailmassa. Käytännöllis-rakenteellisella häiriöllä puolestaan viitataan niihin sosiaaliseen koheesioon halkeamia tuottaviin kokeellisiin sosiaalisiin käytäntöihin, joita käsitellään tutkimuksen neljännessä luvussa. Näiden käytäntöjen teoretisoinnin lähtökohtana tutkimuksessa käytetään autonomimarxilaisen teoreetikon John Hollowayn tekstejä.

Käytännöllis-rakenteellisen ja ideologisen häiriön välillä vallitsee kuitenkin myös vuorovaikutusta. Osallistuminen utooppisiin vastaloogisiin sosiaalisiin käytäntöihin voi vaikuttaa myös ihmisten kokemusmaailmaan ja siten sen vaikutus voi olla myös ideologista. Ne voivat opettaa ihmisiä tarkastelemaan olemassa olevaa yhteiskuntaa uusista, yllättävistä näkökulmista. Utooppisiin vastaloogisiin sosiaalisiin käytäntöihin osallistuminen voi opettaa meitä etäännyttämään itseämme kognitiivisesti nykyisyydestä ja arvioimaan kriittisesti nykyisten sosiaalisten käytäntöjemme tarkoituksenmukaisuutta ja oikeutusta.

Neljännessä luvussa utooppisten vastaloogisten sosiaalisten käytäntöjen määrittellään olevan samanaikaisesti nykyisyyden sisällä, sitä vastaan ja sen ulkopuolella. Ne ovat nykyisyyden sisällä sikäli kuin ne toimivat immanentisti tässä ja nyt. Ne ovat nykyisyyttä vastaan sikäli kuin utooppisten vastakäytäntöjen logiikat tarjoavat vaihtoehtoisia käytännön logiikkoja, jotka voivat potentiaalisesti törmätä olemassa olevan yhteiskunnan vallitsevia käytäntöjä vasten. Utooppiset vastaloogiset käytännöt ovat myös nykyisyyden ”ulkopuolella” sikäli kuin ne ennakoivat toisenlaista, parempaa maailmaa.

Utooppisten vastaloogisten sosiaalisten käytäntöjen fokus on paitsi nykyisyyden avaamisessa sekä ideologisella että käytännöllis-rakenteellisella tasolla, myös parempien mahdollisten tulevaisuuksien ennakkoinnissa. Neljännessä luvussa esimerkkeinä utooppisista vastaloogisista sosiaalisista käytännöistä käytetään muiden muassa aikapankkeja sekä muun muassa Michel Bauwensin kehittämää vertaistuotannon mallia.

Tutkimukseni pohjalta voidaan tehdä kaksi havaintoa. Ensimmäinen näistä

koskee väitettä, jonka mukaan kaikki utopiat ovat kadonneet yhteiskunnallisesta ajattelusta tyystin. Tämä ei yksiselitteisesti pidä paikkansa. Utopiat eivät ole kadonneet mihinkään, ne ovat vain muuttaneet muotoaan. Olemme niin tottuneita yhdistämään utopian käsitteeseen vahvan tulevaisuusorientaation, että emme tunnista ympärillämme jatkuvasti versovia utooppisia käytäntöjä ja kokeiluja: ekokyyliä, vertaistuotannon muotoja, aikapankkeja, lahjataloutta, vallattuja katuja ja taloja. Nämä utopiat eivät suuntaudu ensisijaisesti tulevaisuuteen vaan keskittyvät toimimaan nykyisyydessä avaten nykyisyyttä tulevaisuuksien moneudelle.

Tämä johdattaakin väitöskirjani toiseen keskeiseen havaintoon. Kun utopiat eivät enää tarjoa suuria ihmisjoukkoja kohti parempaa tulevaisuutta innostavia, fasilitoivia päämääriä (niin kuin esimerkiksi työväenliikkeen sosialistinen utopia viime vuosisadalla), on utopian funktion muututtava.

Esitän väitöskirjassani, että utopian keskeinen funktio on tänä päivänä sen kriittinen funktio erityisesti kriittisen käytännön muodossa. Utopia ei tarjoa tänä päivänä ensisijaisesti kirkasta tulevaisuutta tai uuden yhteiskunnan pohjapiirroksia. Se tarjoaa halkeamia, säröjä ja avauksia. Utopia merkitsee ennen muuta liikkeellelähtöä, ei satamaan saapumista. Utopia merkitsee suljetun todellisuutemme avaamista sekä toisinajattelulle että toisinolemiselle.

Keijo Lakkala
Jyväskylän yliopisto

Pertti Hynynen (1943–2021) muistoksi

Marx-seuran pitkäaikainen varapuheenjohtaja ja seuran kunniajäsen Pertti Hynynen menehtyi viime vuonna, 22. toukokuuta 2021, vakavaan sairauteen. Hän oli seuran hallituksen jäsen vuosina 1998–2015 ja varapuheenjohtajana 2005–2011. Hynynen toimi seurassa aktiivisesti etenkin 2000-luvun alkupuolella. Häntä saattoi pitää yhtenä aidon marxilaisuuden ”viimeisistä mohikaaneista” puolueessaan SDP:ssä – itse asiassa hänen poliittinen henkilöhistoriansa oli hyvin mielenkiintoinen ja poikkeuksellinen Suomen oloissa. Pertti Hynynen aloitti poliittisen toimintansa Helsingin Akateemisessa Sosialistiyhdistyksessä (ASY) 60-luvulla, siirtyen myöhemmin SDP:n nuorisojärjestöön SNK:hon ja opiskelijajärjestöön SONK:iin. 60-luku ja 70-luvun alku olivat yleistä radikalisoitumisen aikaa. Voi perustellusti väittää, että sosialidemokraattiset nuoris- ja opiskelijajärjestöt olivat silloin ”punaisempia” kuin kommunistit tänään. Tietysti tämä hermostutti emopuoluetta. 60-luvun lopulla ASY:n radikalisoituminen olikin mennyt niin pitkälle, että Pertti Hynynen ja muutama muu aktivisti jättivät sos.dem. puolueen, tosin palatakseen takaisin joidenkin vuosien jälkeen. Opiskelijaradikalisminsa eräänlaisena summana Hynynen toimitti mm. Tammen Huutomerkki-sarjaan pamfletin *Opiskelijavalta* (1970).

Pertti Hynynen toiminta ei rajoittunut Suomeen, vaan hän matkusteli ahkerasti monissa Euroopan maissa tavaten eri vasemmistopuolueiden ja -ryhmien edustajia. Se onnistui hyvin hänen monipuolisen kielitaitonsa (saksa, ranska, italia, englanti) ansiosta. Hynynen välitti Suomeen etenkin länsieurooppalaisen uusvasemmiston ideoita. Hänellä oli kontakteja mm. *New Left Review* -lehteen ja hän tuns

henkilökohtaisesti päätoimittaja Perry Andersonin. Tässä lehdessä ilmestyi syksyllä 1969 hänen artikkelinsa ”The Popular Front in Finland”, jossa hän kriittisesti arvioi 1966 muodostetun niin sanotun kansanrintamahallituksen toimintaa ja näköaloja. Maa, jossa Hynynen vieraili erityisen usein oli Italia. Hän seurasi tarkkaan italialaisen vasemmiston kehitystä, joka 70-luvun alkupuolella rupesi saamaan myös arveluttavia piirteitä, kun uusvasemmiston tietyt osat alkoivat sympatisoida terrorismia, mikä sitten johtikin Punaisten Prikaatien syntyymiseen ja Italian murheellisiin ”lyijyvuosiin”, *anni di piombo*. Pertti Hynynen ei mitenkään voinut hyväksyä tätä käännettä. Suomeen palattuaan Pertti Hynynen toimi mm. SDP:n puoluekoulun Voionmaa-opiston opettajana ja vararehtorina vuosina 1974–1990. Hän edusti kantaa, jonka mukaan SDP:n ei pitäisi hylätä marxismin arvokasta perintöä. Myöhemmin 90-luvulla Hynynen laati lukuisia case study -tutkimuksia mm. äärioikeiston noususta läntisessä Euroopassa.

Marx-seuraa tietenkin kiehtoi vanhan radikaalin maine, ja pyysimme häntä seuran hallitukseen 1998, mihin hän mielellään suostui. Hynysen aloitteesta seura järjesti useitakin tapahtumia, mm. keskustelutilaisuuden *Marxilaisesta Aikakauskirjasta* 2001. Niille, jotka eivät tiedä, mistä oli kyse, voi kertoa että se oli Pertin oma lehtihanke, joka valitettavasti uupui talousvaikeuksiin parin numeron jälkeen. Sitä kohtaan tunnetusta kiinnostuksesta kuitenkin kertoo, että Eerikinkadulla sijainnut Moskova-baari tuli tupaten täyteen uteliasta yleisöä. Vuonna 2003 oli vuorossa seminaari Forssan kokouksen perinnöstä yhdessä TSL:n ja KSL:n kanssa. 2006 pidettiin Työväenliikkeen kirjaston silloisissa tiloissa Hakaniemessä keskustelutilaisuus 70-luvusta. Tämäkin oli Hynysen idea, ja hän myös onnistui suostuttelemaan Juhani Ruotsalon tilaisuuden pääpuhujaksi. Vuonna 2009 järjestettiin seminaari marxilaisen valtio- ja demokratiateorian kysymyksistä, jossa puhuivat Pertin ohella Jukka Heiskanen, Jyrki Käkönen, Jukka Paastela ja Mikko Lahtinen.

Seuraavina vuosina Pertti alkoi vähitellen terveydellisten syiden pakottamana vetäytyä aktiivisemmasta toiminnasta, mutta hän jatkoi Marx-seuran tilaisuuksissa käymistä ja osallistui hallituksen keskusteluihin. Kun hän 2015 luopui seuran hallituksen jäsenyydestä, päätimme perustaa häntä varten erityisen kunniajäsenen kategorian ja seuran hallituksen delegaatio kävi tervehtimässä Perttiä hänen kotonaan Tampereella. Pertti Hynysen panos seuran alkuvaiheen toimintaan on ollut merkittävä.

VESA OITTINEN

Karl Marx -seuran puheenjohtaja

Kahden kauppa: Kiinan markkinauudistukset ja šokkiterapian haamu

Isabella M. Weber: *How China Escaped Shock Therapy: The Market Reform Debate*. Routledge 2021. 342 s.

Miten Kiina on siirtynyt keskusjohtoisesta suunnitelmataloudesta kohti markkinavetoisempaa tuotantotapaa? Mitkä poliittiset voimat, opit ja historialliset kokemukset ovat ohjanneet Kiinan kommunistisen puolueen johtoa tässä prosessissa? Ennen kaikkea: miten Kiina on onnistunut siinä, missä Neuvostoliitto ja Itä-Euroopan entiset sosialistimaat eivät – markkinauudistusten läpiviennissä ilman kommunistisen puolueen vallan kumoutumista ja yhteiskuntajärjestyksen muutosta? Näihin kysymyksiin hakee vastausta Massachusetts Amherst -yliopiston taloustieteen apulaisprofessori Isabella M. Weber teoksessaan *How China Escaped Shock Therapy: The Market Reform Debate*. Teos on suurelta osin aikalaislähteisiin ja -haastatteluihin pohjaava tutkimus yhden aikamme keskeisen yhteiskunta- ja taloushistoriallisen prosessin taustoista ja siitä pitkälti käsittelemättömästä kamppailusta, jota Kiinassa ja Itä-Euroopan sosialistimaissa käytiin 1970–1980-luvulla keskusjohtoisten suunnitelmatalouksien uudistamisesta hajautetummiksi, markkinavetoisemmiksi järjestelmiksi. Marxilaisen poliittisen talouden ja historiakäsityk-

sen kannalta teos on kiinnostava luotaus siihen, miten kommunistisen puolueen käsitys Kiinan yhteiskunnallisen kehityksen asteesta ja sosialistisen kehitystien eri askeleista on muovautunut Mao Zedogin (1893–1976) jälkeisenä aikana.

Teoksessa käydään läpi marxilaisittain kiinnostavia kysymyksiä arvolain vaikutuksesta ja soveltuvuudesta hintojen asettamiseen siirryttäessä keskusjohtoisesta markkinaehtoisempaan hinnanmuodotukseen. Näiden ohella teos tarjoaa mielenkiintoisen vertailukohtan Neuvostoliiton 1980-luvun epäonnistuneisiin talousuudistuksiin ja Venäjän 1990-luvun alun kehitykseen sekä kamppailuun sosialismin suhteesta markkinoihin eli sosialistisen tuotantotavan olemuksesta ja kehityksestä kohti sen ”korkeampia” asteita. Teos on samalla oppitunti talouspolitiikasta ja markkinoiden käytön taidosta. Weber käsittelee teoksessa klassisia kiinalaisia oppeja markkinoiden käytön taidosta ja historiallisesti tuoreempia hintasäännöstelykokemuksia toisen maailmansodan Yhdysvalloissa ja Kiinan sisällissodassa (n. 1927–1949). Vaikka Weber ei esitäkään, että nämä historialliset kokemukset markkinoiden käytöstä talous- ja yhteiskuntapoliittisten päämäärien saavuttamiseksi olisivat vaikuttaneet voimakkaasti kamppailuun 1980-luvun hintareformin luonteesta, muodostavat ne kuitenkin pohjan, jota vasten eri uudistusvaihtoehtoja on pohdittu.¹ Teoksen keskiössä on näiden

1 Weber on sittemmin puoltanut hintasäännöstelyä myös keinona vaikuttaa nykyisen koronapandemian synnyttämään inflaatioon, ks. Weber 2021.

tekijöiden ohella kysymys siitä, miten Kiina onnistui välttämään laajoista hintavapautuksista seuranneen šokin, joka johdatti Venäjällä 1990-luvun alkuvuosina hyperinflaatioon sekä tuotannon ja elintason romahdukseen.

Markkinauudistuksia taustoitetaan teoksessa kahdella historiallisella ”maan vaurastuttamisen” opilla (18), *Guanzilla* sekä suola- ja rautadebatilla (n. 700–200 eaa.). Opit kytkeytyvät kysymykseen ”kevyyistä” ja ”raskaista” tavaroista, siitä, mikä on valtion ja vaurastumisen kannalta tärkeää, mikä taas toissijaista. Tavarat, kuten suola, rauta ja riisi olivat opeissa väestön kannalta tärkeitä ja siten raskaita. Tämä näyttäytyi perusteena osittaisille valtionmonopoleille ja -monopsoneille, yhden ostajan markkinoille (28). Valtion tuli oppien mukaan pyrkiä hintavakauteen. Tähän pyrittiin muun muassa julkisten viljavarastojen avulla. Kun sato oli runsas, oli valtion ostettava runsaasti viljaa viljelijöiden tulojen vakauttamiseksi. Sadon ollessa heikko, tuli valtion vastavasti myydä viljaa markkinahintojen vakauttamiseksi (35–37). Weberin mukaan tällaiset markkinoille osallistumisen keinot toivat paitsi valtiolle tuloja, myös vakauttivat hintoja ja mahdollistivat ”maan vaurastuttamisen” markkinoita hyödyntämällä. Toisena taustatekijänä markkinauudistuksille oli Weberin mukaan Yhdysvaltain hintasääntely ensimmäisessä ja toisessa maailmansodassa. Siinä missä ensimmäisen maailmansodan aikainen hintasäännöstely oli ollut tehotonta eikä juuri hillinnyt inflaatiota, onnistuttiin

sääntelyssä toisen maailmansodan aikaan selvästi paremmin vuonna 1942 käyttöön otetun hintajäädetyksen avulla (50). Toisin kuin ensimmäisessä maailmansodassa, jossa inflaatio oli selvästi tuotannon kasvua nopeampaa, kohosi Yhdysvaltain tuotanto toisessa maailmansodassa selvästi hintoja nopeammin (53). Kolmantena lähtökohtana on Weberin mukaan kommunistisen puolueen kokemus Kuomingtangin voittamisesta ”taloudellisen sodankäynnin” keinoin (69–70). ”Sodankäynnin” keskiössä oli tuolloin pyrkimys hintavakauteen ja rahan uskottavuuden palauttamiseen. Tähän pyrittiin muun muassa valtion osto- ja myyntiagentuurien avulla sekä sitomalla valuutan, *beipiaon*, arvo keskeisten kulutustarpeiden hintoihin (79). Hintavakauden ja rahan uskottavuuden palauttaminen olivat Weberin mukaan puolueen merkittävimpiä saavutuksia ja vakiinnuttivat sen valtaa sisällissodan jälkeisessä Kiinassa. Kokemus vaikutti suuresti myös 1970–1980-luvun markkinauudistusdebattiin ja kysymykseen siitä, miten valtion tulisi vaikuttaa hintojen muodostumiseen siirryttäessä kohti markkinaehtoisempaa talousjärjestystä (84). Pelko hintavakauden menetyksestä ohjasi puolueen johdon, kuten Deng Xiaopingin (1904–1997) ja Zhao Ziyangin (1919–2005) toimia myös uudistuksen kriittisinä vuosina 1988–1989, jolloin Kiina oli lähellä Venäjän kaltaista šokkiuudistusta ja hyperinflaatiota.

Maon aikainen talous perustui Weberin mukaan maan valtavan, 800-miljoonaisen maaseutuväestön tuottamaan li-

sätuotteeseen, jonka avulla rahoitettiin teollisuusinvestointeja ja hintatukia, joilla kaupunkilaisväestön elintasoa pidettiin maaseudun yläpuolella (95). Tämän järjestelmän muuttaminen oli Weberin mukaan 1970-luvun lopulla laajalti jaettu tavoite. Tärkeä askel tavoitetta kohden oli niin sanotun kaksoishintajärjestelmän (*dual-track price system*) levittäminen eri tuotannonaloille (182). Kyseisessä järjestelmässä tuottajille asetettiin valtion tuotantokiintiö, jonka ylimenevän osan tuottajat saattoivat myydä markkinoilla. Järjestelmä johti yhdessä kommuunien purkamisen kanssa maataloustuotannon voimalliseen kasvuun 1980-luvun alussa ja oli kiihoke myös myöhemmille markkinuudistuksille (164). 1970–1980-luvun markkinuudistusdebatissa ei ollutkaan kyse uudistusten tarpeellisuudesta vaan siitä, miten nopeasti hintoja olisi vapautettava.

Markkinuudistusdebatissa oli Weberin mukaan kaksi keskeistä osapuolta. Ensimmäisenä osapuolena olivat niin sanotut osauudistajat, jotka ajoivat vähittäisiä, talouden ”reuna-alueilta” lähteviä hintauudistuksia. Toisena osapuolena olivat ”pakettiudistajat”, jotka kannattivat laajaa, kertaluonteista hintauudistusta. Hintauudistuksista 1980-luvulla vastuussa ollut pääministeri Zhao kilpailutti osapuolia keskenään (210). Siinä missä ensin mainittu osapuoli perusti argumenttinsa muun muassa kyselytutkimuksiin ja opintomatkoihin Itä-Eurooppaan sekä latinlaiseen Amerikkaan, tukeutui toinen puoli esimerkiksi hintamallinnukseen ja

itäeurooppalaisten dissidenttien, kuten Ota Šikin ja János Kornain skeptisyyteen suunnitelmatalouksien uudistettavuudesta. Se, että osapuolista ensin mainittu pääsi kamppailussa lopulta niskan päälle – vaikka kyseessä olikin Pyrrhoksen voitto – perustui puolueen varovaisuuteen ja laajan hintauudistuksen lyhytkestoiseen kokeilemiseen 1988–1989 ja siitä vetäytymiseen, kun ripeä hintojen kohoaminen pelästytti uudistusta ajaneen Dengin (253).

Weberin teos käsittelee ansiokkaasti laajalti pimentoon jääneitä kamppailuja Kiinan markkinuudistuksista. Hän osoittaa, että uudistukset kävivät ajallisesti yksiin koko maan taloustieteellisen ja -poliittisen kentän muutoksen kanssa. Keskeisellä sijalla on läntisen, valtavirtaisen talousteorian juurtuminen ja aiempien marxilaisten tai kotoperäisten oppien vastaava syrjäytyminen, vaikka ”pakettiudistajat” eivät lopulta päässeetkään niskan päälle uudistuksien toimeenpanossa. Teos on samalla opetus siitä, miten paikallisolojen tuntemus sekä vähittäin etenevät uudistukset voivat saavuttaa tavoitteensa šokkiterapian eli hintojen laajamittaisen, kertaluonteisen vapauttamisen sijaan. Hintojen muodostuminen on monisyinen prosessi, eikä pelkkä hintojen vapauttaminen riitä valtavirtaisen taloustieteen peräänkuuluttamien tehokkaiden hintojen tai markkinatasapainojen muodostumiseen. Myös omistussuhteilla, luontonsaannilla ja muilla institutionaalisilla tekijöillä on merkitystä.

Teokselta olisi kaivannut laajempaa

katsausta Kiinan sosioekonomisiin olosuhteisiin, kuten niihin demografisiin tekijöihin, jotka ovat mahdollistaneet maan ilmiömäisen talouskasvun 1990–2000-luvulla. Yksi tällainen tekijä on suhteellinen liikaväestö eli maan valtaisa viljelijäväestö, joka on näihin päiviin asti muodostanut perustan maan teollisuustuotannon ja palveluiden kasvulle. Tämä tekijä on erotanut Kiinaa muun muassa Venäjästä, jossa vastaava väestöreservi oli 1960–70-luvulle tultaessa jo pitkälti ehtynyt (Allen 2003; Lewin 2006). Teosta voikin suositella ennen kaikkea Kiinan talous- ja

yhteiskuntahistoriaan perehtyneille lukijoille, jotka voivat tarkastella markkina-reformidebatteja suhteessa laajempaan viitekehykseensä. Teos tarjoaa tästä huolimatta oppitunnin myös muille hintojen muodostuksesta, taloudellisesta suunnittelusta sekä institutionaalisten tekijöiden vaikutuksista kiinnostuneille lukijoille ja se on samalla kriittinen kannanotto 1980–90-luvun šokkiterapeuttien, kuten Jeffrey Sachsin oppeihin.

Saska Heino

LÄHTEET

- ALLEN, R. C. (2003). *Farm to factory: A reinterpretation of the Soviet industrial revolution*. Princeton (NJ): Princeton University Press.
- LEWIN, M. (2006). *Neuvostoliiton vuosisata* (suom. P. Stenman). Helsinki: Like.
- WEBER, I. (2021). Could strategic price controls help fight inflation? *The Guardian* 29.12.2021. Noudettu 6.1.2022 osoitteesta <https://www.theguardian.com/business/commentisfree/2021/dec/29/inflation-price-controls-time-we-use-it>.

A Symptomatic Reading of the Vastaamo Case

MATTI KORTESOJA

The article presents a case study of the hacking of private psychotherapy centre Vastaamo, wherein the privacy of tens of thousands of therapy clients in Finland came under threat in October 2020. The case is considered not as an isolated data breach but as a cautionary tale with much to say about the negative effects of surveillance capitalism and datafication of health infrastructures. A symptomatic reading of the case directs focus to the ways in which the event connects with “platformification of psychotherapy-as-a-service”, which has rendered sensitive personal data more vulnerable than ever before. In contrast against ongoing policy reforms and public discussion of the Vastaamo case, with their focus on data protection and cybersecurity-based means of preventing such breaches, this article offers critique of the prevailing ideology of “technocratic solutionism” and urges more critical understanding of the collection, archival, and management of sensitive personal data. The conclusion is that more effective regulation of health care providers could advance protection of vulnerable populations’ privacy not only from data breaches but also from the extraction-oriented logics of surveillance capitalism and the digital platform economy.

Keywords: Datafication, health- and personal-data protection, platform economy, surveillance capitalism, symptomatic reading

The Working Class and the "Progressive" Bourgeoisie in the Struggle Against Fascism and for Socialism: Raoul Palmgren's Account of the Popular Front Movements in the 1930s

ALPO VÄKEVÄ

Raoul Palmgren (1912–1995) was one of the most influential left-wing intellectuals in Finland in the 20th century. In this article, I focus on Palmgren's ideas about the popular front movements in the 1930s, using his writings from the period as primary sources. I point out that Palmgren, like other Finnish left-wing intellectuals at the time, got excited about the popular front politics in the mid-1930s, because it seemed to offer a viable strategy against fascism. The Finnish left-wing intellectuals started to promote the popular front politics in Finland by taking a model from the popular front movements in Europe, but they were disappointed, because the popular front politics did not properly take off in Finland. I draw attention to the fact that Palmgren came close to other Finnish left-wing intellectuals with his perspectives on the popular front practice and differed from them with his historical perspectives about the popular front movements. He justified the popular front politics by interpreting history from a Marxist perspective.

At the Origins of *Das Kapital*: Engels's contribution to Marx's critique of political economy

MIIKA KABATA

The article evaluates Friedrich Engels's early contribution to the formation of the Marxian critique of political economy, by reviewing the essential ideas that began to structure the specific Marxian critique of political economy. Article sheds light on the question of what kind of knowledge, and in what ways, Karl Marx and Engels strived to achieve with their critical research project. Engels's 1843 essay *Outlines for the Critique of National Economy (Outlines)* can be considered as the first germ of the Marxian critique of political economy. Marx saw *Outlines* as "a brilliant sketch for a critique of economic categories". In the text, Engels formulates, for the first time, some of the methodological and substantive ideas that are among the distinguishing hallmarks of Marx's critique of capitalism. Examining the theoretical ideas of Marx's *Capital* in the light of the formulations in *Outlines*, shows the visible and invisible importance of Engels for Marx's critique of political economy. The formulations presented by Engels served Marx in some methodological conceptualizations, among them the law of value as a societal law, the development of social forms of capitalism on this basis, the necessary difference between value and exchange-value, and the centrality of the regulating role of unemployment in the capitalist accumulation process. The imprint of Engels as the inspirer of *Capital* also comes out indirectly in Marx's ways of analyzing the special features of capitalist competition and land rent, as well as the relationship between supply and demand and the necessity of crises in capitalism. Although *Outlines* can be regarded mainly as a sketch or draft that contains contradictory formulations in relation to late Marx, it is also possible to highlight some important themes, that have not always been emphasized enough when looking at the content and methodology of Marx's *Capital*.

Kirjoita *Tutkimus & kritiikkiin*

Tutkimus & kritiikki on Karl Marx -seuran julkaisema monitieteinen aikakausjulkaisu. Lehti edistää moniäänistä keskustelua marxilaisen perinteen sisällä ja eri tieteidenalojen kriittisten suuntausten välillä.

Marxilainen tutkimustraditio on historiallisesti kehittynyt käsitteellisesti, kulttuurisesti ja menetelmällisesti monimuotoiseksi. Marxin tuotannon ytimessä oli kapitalistisen tuotantotavan kriittinen analyysi, mutta hänen teksteistään avautuu näkökulmia ja aineksia moneen muuhunkin suuntaan, filosofiasta taloushistoriaan.

Lehtemme on temaattisesti avoin, emme rajaa käsiteltäviä aiheita etukäteen. Artikkelit ja puheenvuorot voivat käsitellä Marxia ja marxilaista traditiota teoreettisista ja teorianhistoriallisista näkökulmista. Olemme kiinnostuneet uusista käsitteellisistä ja menetelmällisistä näkökulmista, nykyisen yhteiskunnallisen todellisuuden teoreettisista ja empiirisistä analyyseistä, ja Marxin käsitteiden haastamisesta ja koettelemisesta näissä analyyseissa.

Kapitalistinen globalisaatio on johtanut ennennäkemättömään omaisuus- ja varallisuuserojen kasvuun. Työn perinteiset muodot murenevat. Poliittiset järjestelmät kärsivät legitimaatio-ongelmista. Demokratiaa haastavat äärioikeistolaiset liikkeet. Ilmastonmuutos uhkaa koko ihmiskuntaa. Näihin ongelmiin reagoidaan laajasti erilaisista kriittisistä poliittisista ja tutkimuksellisista näkökulmista. Haluamme edistää näiden lähestymistapojen vuoropuhelua ja siten vahvistaa niiden kykyä vaikuttaa yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Samalla etsimme erityistä näkökulmaa tutkimukselle. Olemme kiinnostuneita siitä, mitä kehityksen kapitalistinen muoto merkitsee yhteiskuntasuhteille ja ihmisen luontosuhteelle. Kysymme kritiikin ehtoja ja muotoja. Mitä tarkoittaa *kriittinen* kriittisessä tutkimuksessa? Miten *kriittiset tutkimussuuntauokset* liittyvät toisiinsa?

Englannin kieli hallitsee tieteellistä keskustelua ehkä liikaakin, joten toivomme myös muiden kielialueiden tutkimuksen esittelyjä.

Tutkimus & kritiikki on tieteellinen julkaisu, joten pääpaino on tutkimusartikkeleissa, jotka käyvät läpi vertaisarvioinnin. Samalla haluamme edistää keskustelemaa tutkimuskulttuuria. Toivomme lehteen tutkimuksellisia puheenvuoroja, katsauksia tutkimuksen eri aloille ja kirja-arvioita eri teemoista.

Otamme vastaan myös ehdotuksia lehden teemanumeroiksi; teemanumeroille voi ehdottaa vieraita toimittajia, jotka toteuttavat teemanumeron yhdessä vakituisten toimituksen kanssa.

Kirjoittajan ohjeet

Tutkimus & kritiikki julkaisee, pääasiassa suomen kielellä, vertaisarvioituja empiirisiä ja teoreettisia tieteellisiä artikkeleita sekä toimituksellisesti arvioituja katsauksia, keskustelupuheenvuoroja, kirja-arvioita sekä muita mahdollisia tekstejä.

Tarjottavat artikkelit jätetään *Tutkimus & kritiikin* julkaisualustalle (<https://journal.fi/tk>), mistä löytyvät myös yksityiskohtaisemmat kirjoitusohjeet. Kirjoittajia pyydetään tutustumaan julkaisualustalta löytyviin yksityiskohtaisiin ohjeisiin ja noudattamaan niitä mahdollisimman tarkoin. Tutkimusartikkelit jätetään anonymieinä ja niiden oheen liitetään erillinen tiedosto kirjoittajista ja heidän yhteystiedoistaan.

Tutkimus & kritiikki pyrkii edistämään hyvää suomalaista tieteellistä kielenkäyttöä. Kirjoittajia pyydetään välttämään lainasanoja vieraista kielistä ja kiinnittämään huomiota translitteroituihin sanoihin ja erisnimiin.

Tieteelliset artikkelit ovat alkuperäistekstejä, joita ei ole julkaistu aiemmin muualla. Ne annetaan pääsääntöisesti kahden asiantuntijan arvioitavaksi, jonka perusteella tehdään käsikirjoitusten julkaisupäätös. Arvioijilla on mahdollisuus esittää muutoksia, jotka kirjoittajien toivotaan ottavan huomioon. Artikkelien pituus lähdeluettelo, taulukot ja kuvat mukaan lukien on 30 000–60 000 merkkiä välilyönteineen. Artikkeleihin liitetään suomen- ja englanninkieliset abstraktit, joiden pituus on 1 400–2 000 merkkiä.

Tutkimus & kritiikki julkaisee alkuperäisartikkelien ohella katsauksia, puheenvuoroja ja lyhyempiä tekstejä, jotka arvioidaan

toimituksellisesti. Katsaukset ovat määrätyn tutkimusalueen tai teeman uusimman tutkimuskirjallisuuden systemaattisia esittelyjä ja arviointeja. Katsauksia toivotaan erityisesti kansainvälisen keskustelun kentältä ja myös eri kieli- ja kulttuurialueilta. Katsauksen pituus on korkeintaan 30 000 merkkiä.

Kirja-arvostelujen pituus voi vaihdella lyhyestä esittelystä laajempaan esseemuotoiseen arvioon, pituudeltaan korkeintaan 10 000 merkkiin.

Käsikirjoituksissa ei käytetä tekstinkäsittelyohjelmien tehosteita. Teksti tasataan vasempaan reunaan, käytetään riviväliä 1,5 ja fonttina on Times New Roman, kirjaskoko 12. Otsikoinnin, kuvien ja taulukoiden sekä lähdeviitteiden yksityiskohtaiset ohjeet ovat julkaisualustalla. Tiedostot tallennetaan .doc-muotoon.

Marxin ja Engelsin teosten kohdalla suosittelemme viittausten yhdenmukaisuuden takaamiseksi käyttämään suomennoksista Marx Engels *Valitut teokset* -kuusiosaista laitosta. Saksankielisiin alkuperäisteksteihin viitataan Marx Engels *Werke* -kokoelman (MEW), ja englanninkielisiin käännöksiin Marx Engels *Collected Works* -kokoelman (MECW) mukaan.

JOURNAL.FI →

Kirjoittajat

Sauli Havu

YTK, fil. yo.
Tampereen yliopisto
sauli.havu@tuni.fi

Saska Heino

VTM, väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto
saska.heino@helsinki.fi

Pertti Honkanen

VTT, eläkkeellä oleva tutkija
pertti.o.honkanen@gmail.com

Miika Kabata

VTM, väitöskirjatutkija
Tampereen yliopisto
miika.kabata@gmail.com

Matti Kortesoja

YTT, tutkijatohtori
Tampereen yliopisto
matti.kortesoja@tuni.fi

Keijo Lakkala

YTT
Jyväskylän yliopisto
keijo.lakkala@hotmail.com

Vesa Oittinen

FT, prof. emer.
Helsingin yliopisto/Aleksanteri-
instituutti
vesa.oittinen@helsinki.fi

Alpo Väkevä

FM, väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto
alpo.vakeva@helsinki.fi